

Софія ПАРФАНОВИЧ

ІНШІ ДНІ

СОФІЯ ПАРФАНОВИЧ

Інші Дні

новелі й нариси

Авгсбург 1948.

Видано в порозумінні
з Видавничию Комісією
Мистецького Українського Руху.
Обкладинка Я. Гніздовського.

Накладом Р. Волчука. Всі права застережені.
Друкарня Д. Сажніна Авгсбург, Максиміліанспляц 15.

**Самітний серед чужих
Сестрі мої Ользі
присвячую**

Авторка.

БЛАГОСЛОВЕННА НІЧ

НА СЛУЖБІ ЖИТТЮ

В шпитальному саду' пробудились пташки.

Вони почали стиха й несміло свої щоденні пісні-розмови. Срібна роса дрімала на холодних травах, чотири високі тополі повагом хитали струнким станом та перешпітувались з весняним, раннім леготом. Стара, висока модер'яна прибралися соковитою, м'якою зеленню і дивилася з задумою у вікна лікарні. Там теж прокинулось життя.

Там, цим разом, воно не прокидалось ліниво-повільно, як завжди, але вибухнуло нагло й гостро. Як різкий крик в простір, як гострий розгин ножем. І здивувались йому мовчазні коридори та, ожили людською метушею. Здавалось, наче б на тихі плеса сну вилетіла буря-громовиця.

Спершу загомонів дзвінок. Гостро, пронизливо, нетерпляче. Кроки заспаного швейцара, рип тяжких воріт і нетерплячі сквильовані голоси. Потім дзвонив телефон, тонко, безпереривно, вперто. Негайно після того залинуали в коридорі тяжкі кроки людей, що несли вантаж. Крок за кроком чотири пари ніг ступали обважніло на ступені й спиналися вгору. Сходяче сонце кидало косе проміння на біле простирадло, що накривало ноші, які несли нагору.

Кого несли вони?

Внизу почалася метушня. Там забігав черговий лікар, зан'язуючи нашвидку халат. На босі ноги взув він наспіх чевреки, навіть не зан'язуючи шнурків. Швидко розкидав руками, як диригент, що мав перед собою цілу оркестру.

— Біжіть у підваль, збудіть Ганю, хай варить приладдя! Негайно! — Його молодий голос ліг несподіваним алярмом на камінні пласти коридорів. Від того в палатах хворих притишений шепіт змінився в неспокійну скромовку:

— Когось привезли. Певно щось нагле й страшне. Лікар такий сквильзований!

Крізь двері виглядали кошлаті голови й заспані очі тих, що вже встали з ліжок.

Нагорі ринули скляні двері, розлігся гомін, як при розсуванні ролети. Це відчиняли операційну. Чотири чоловіки внесли туди поші й поклали їх на камінну підлогу.

В сусідній кімнаті вже шумів стерилізатор. Сине, газове полум'я доводило його до кипіння. В металевій скриньці гуляли бульки кип'ятку, пара виривалась тонкою, сивою цівкою й кидалась срібними краплями води на закурену стелю.

Суха, поморщена Ганя присіла на стільці й позіхала. Тридцять літ вона готувала приладдя. Вдень і вночі, на хожен поклик. Хворі оживали й вмирали, оператори лятали жертвами свого звання, молоді лікарі вивчали операційну техніку — а Ганя сухими, твердими руками викладала приладдя й подавала його в операційну.

В передопераційній шуміла вода, і лікарі терли руки щітками. Швидко, швиденько. Поспішали. При цьому притисненими голосами обговорювали випадок:

— Жінка в агонії. В мізку в неї грізний новотвір. Від нього воща мусить вмерти. Якраз в останню хвилину її прінесли сюди. Бо в її тілі живе дитя. Його треба рятувати.

В операційній біло одягнені прислужниці поклали на стіл хвору. Глухо пролунав звук підйоми, що нею підносили стіл. Хвору вмістили на столі та накривали простирадлами. Її руки були білі й холодні. Вони вже не жили.

— Ще трохи дихає. Але руки вже мертві — прошепотіла сестра Оля, готовуючи маску до наркози.

— Хоч би дитина жила! — думала чорноока Надя, розкладаючи приладдя.

У вікна вливалася синява весняного ранку, а соняшне проміння заплуталось у чорне, розкуйовдане волосся хворої. В міру того як з її синіх губ виридався відхід, соняшні іскорки перестрибували з нижніх волосків на виці й мінілись на виці сивяво й рудо, заломуючись веселою прозолоттю, як на грані призми.

Напіврозкріті очі заходили хмарою темінню смерти.

— Немає часу довше митися, товариш! — кликнув оператор — ставаймо! А ви, Григоренко, послухайте живчика плоду, як немає, то нічого й братися до роботи!

Григоренко прикладав до жінчиного черева стескоп і наслухував. Шуму крові в жилах заглушував інші звуки. Він наслухував пильно й напруженено. Знав, що від його рішення залежить життя цього немовляти, якщо його вдастся врятувати.

У той час в обох залах: в операційній і підготовчій за-
папувала типа. Всі наче б притаїли віддих, дивились з на-
пружену цікавістю на Григоренка. Тільки зрідка на білі
мушлі умивальників падали краплі з закрученого крану.

— Є! Я чую його! — крикнув радісно Григоренко. Йо-
го вухо ловило ритмічний стукіт:

стук стук, стук стук, стук стук...

Григоренкові карі очі відірвались від стіни, куди коси-
лись при наслухуванні, і заясніли радісним піднесенням.
Іхній погляд лежав на операторові й говорив ясно: живе!

— Ви присягнете на те? — запитав швидко Іваницький.

Григоренко прикладав руку до серця і підвіс два пальці
догори, наче до присяги. Але Іваницький не чекав довших
запевнень. Обидва з асистентом вони розпочали операцію.
Руками, одягненими в рукавичі, вони працювали швидко,
зручно. На липях у них були рум'янці нетерплячого поспіху.
Адже в жінчиному, майже вже мертвому тілі жило нове
життя! Воно товклось тривожно об стіни своєї тюрми, до-
буваючись на світ. Крізь простирадла помічалися його пруд-
кі рухи, що ними вони нетерпляче білося об матерні боки.

Хірург зробив рівний протин і розкрив ним черево жін-
ки. У ту мить вона перестала дихати, випросталась і потім
наче запалася в стіл.

— Не дихає, — сказала Оля рівним, спокійним голосом.

Коротесенька хвилина надуми. Уламок секунди. Потім
ше один складний рух, і Іваницький видобув немовля. Воно
було синяве і вже не дихало. Його забрала сестра.

Лікарі працювали далі, мовчки. Вони зшивали тканини
так дбайливо, ніби жінка мала швидко вийти на світ та про-
жити ще довгі літа. Потім наклали на шкіру сталеві скобки
і марлеву пов'язку. Операція скінчилася.

На столі лежав труп жінки. На обличчі не було нічого.
Ні слідів мути, ні відблиску сподіваного материнства. Воно
було мертвє, зовсім байдуже і зовсім чуже.

Прислуга збирала приладдя. Воно гомоніло металевою
мовою й вилискувалося в соняшному сяйві. Згусла кров ба-
гровіла на його лезах і ножицях, а скривавлені куски марлі
горіли ще живою червінню життедайної рідини. Але вона вже
не біжить жилами цієї, що лежить на столі.

Іваницький витирав рукавом піт з чола і бурмотів;

— Хоч би було чого. Хоч би яка користь з цього.
А так...

В коридорі почулося швидкі кроки. В розкриті двері вбіг Григоренко й заявив радісним голосом:

— Живе! Відрятовано! Було зімліле!

Здавалося, що від цих слів ожили крапельки, що лежали на землі. Вони наче стали знову теплі, меткі, життєдайні. Здавалось, що зараз же получатися в прудкі струмки й побіжать з веселим розкотом в службі побідному життю.

Але жінка лежала мертві й холодна. Була 'похожа на нетривку рослину: зацвіла, видала овоч і від подуву морозного вітру лягла в'ялою жмінкою жовтого, мертвого листя.

БЛАГОСЛОВЕННА НІЧ

1.

Тривожна ніч западала над містом.

Досі воно не так дуже боялося налетів. Багато будинків яскраво світилося на тлі рівної чорніяви вулиць, інші ме-рехтили напівзачиненими вікнами, кидаючи смуги різної величини в нічну темряву.

Навіть смішний був вигляд такого строкатого, покраяногого міста. Тільки радіостанції палахкотіли червоним світлом, стоячи на горбах над містом.

Але після вchorашнього налету мешканці зрозумілі, що й про них не забули. Вчора спробували, нині певно прилетять поправити.

Тому над містом залягла тривожна ніч.

* * *

Левчук ходив по коридорах лікарні й розглядав затемнення вікон. Разом із головною сестрою він відповідав за оборонний стан лікарні. Тож ішли обое з вечірнім обходом і оглядали не лише хворих, але й будинок.

— Ще вікна вікнами. Але що з хворими, — якби так шонебудь? — говорив до сестри.

— Так, ми вже не одно пережили в тій лікарні, пане докторе. Але паніка серед хворих найстрашніша. Пригадую собі, як було торік. Породіллі, хворі, що іх того ж дня зпнеровано, втікали бігцем до підвальїв. Це було страшне!

— Треба буде за всяку ціну опанувати паніку, — вирішував Левчук з журбою, думаючи про те, що в лікарні є аж три поверхи й кілька десят палат.

Мляві, сині світельця ледве освітлювали коридори. В палатах було темно й тихо. Хворі спали. Десь в дитячій квiliли немовлята й чутно було кроки нянь, що забігали біля малих ліжечок і старались вислідити причини неспокою їхніх мешканців.

Про цах немовлят думав лікар, вертаючись у свою

кімнату. Вони становили найбільшу цінність лікарні. З них мали вирости нові покоління, що, можливо, не будуть уже знати воєн і нічних алярмів. Не менше важливий був відділ породіль. Це жінки, здебільшого молоді й гарні та здорові, що на послуги людства віддали свої сили й соки та після довгих місяців вагітності родили своїх крихіток.

Відповідальність за їхнє життя й здоров'я лежала на лікареві. Тепер він став коло відчиненого вікна, дивився в зоряну ніч і слухав затихаючий гул міста.

Лікарня стояла високо ва горбі, майже за містом, над нею широчіло високе літнє небо, засіяне зорями. Там була тиша й благословенна гармонія.

— Хто знає, може на тих світах люди теж так само себе вбивають, як у нас — думав. Тяжко подумати, щоб у тих велетенських просторах-безмежжях тільки ми одні були живі та божевільні. Мусять ще й інші такі...

Місто шуміло стиха й наче здалеку. Трамвайні дзвоники долітали сміливими звуками. Часом падав постріл — осторога для незатемнених вікон. Відгомін довго біг вулицями та сіяв тривогу.

З родільні почувся жіночий крик. Протяжний лемент породіллі, що зараз стихав, западаючи в притаену ніч. Потім тиша.

— Вже десь недовго, — думав. — Це буде великий успіх. І її й мій. Три рази носити, але не мати дитини — це страшне! Оде тепер четвертай.

Так, він, Левчук, доложив усіх зусиль, щоб це четверте дозріло і було життєздатне. Він ужив усіх заходів, що знала медицина, щоб зберегти життя оціому плодові та не дозволити йому передчасно загинути, як це діялось з його братами. Дев'яті місяці боротьби за його життя були повні напруження для нього й для жінки. І так, як він просто зжився з нею, майже щоденно доглядаючи її, ще тієніший зв'язок відчував з тією істотою, що оце сьогодні дозрівала до життя. Поволі наче тратив з очей жінку, що його висила і здавалось йому, що пе його власне, рідне. І що вінтворить цю істоту своїм знанням і своїми зусиллями.

Оде сьогодні вона мала з'явитися на світ. Ця, „його“ дитина.

— Тільки, щоб пологи пройшли добре! — наче просив у когось Левчук. Вийшов на коридор, скеровуючи свої кро-

ки до родільні. Йому назустріч залунав протяжний рев сирен, що проголошував алярм.

Став і прислухався.

Спершу почулась хода швейцара. Дрібна, стареча, але нервова. Потім скрип дверей і гомін цієї ходи в підвал.

Пане докторе, алярм, сходьте вниз! — заговорив швидко Музика, вбігаючи на коридор.

— Тс, нема чого! — заспокоював Левчук. Алярм, ще не паліт. І нема чого непокоїти хворих та цілу лікарню ставити на ноги!

— Так, але вони вже вилетіли й швидко будуть тут!

— Мовчіть і йдіть вниз та підготуйте ноші й восьмиків, а я піду нагору і, відтіля прислухатимуся. Якби щонебудь почув, повідомлю вас. Чайже є доволі важливих об'єктів у місті та в його околицях. Ніхто зразу не бомбить лікарні.

Видавши потрібні розпорядження та впевнившись в тому, що хворих пляново, без жодної паники й непотрібного шуму й замішання спроваджують чи знасять в підвал, Левчук піднявся сходами на третій поверх, щоб прослідити дальній біг повітряних дій, що їх попередили протяжні гудки сирен.

2.

Велика, амфітеатральна заля приміщена на найвищому поверсі клініки дрімала в нічному сні. Білі ряди лавок підносились один понад одним і губились десь в сутінках стелі. Срібний екран, здавалося, ловив зоряне проміння з далеких шарів етеру та зачаровував його в казку великих, предивних фізичних винаходів, що прокладуть нові стежки людському знанню.

Авдиторію виповнювало зеленкувате, фосфоризуюче світло, наче десь з космічного етеру воно через стіни й тафлі скла спливало в цей замкнений простір. Під стінами дрімали шафи з металевим приладдям. В півсутінку воно ніби жило, і в синявому присмерку воно теж сяяло блиском металу, що жив своїм таємним життям і mrіяв свій містичний сон атомів, у великому горнілі злучених в одне.

Левчук відсунув велику тафлю скла, що безгомінно сковалась у глибині стіни, перехилився через вікно й слухав голоси неба й землі. З широкого, засіянного зорями неба не долітив жоден звук. Там було тихо. Але в далечині тайлася тривога. Щось страшне, несамовите, незрозуміле

могло кожної хвилі вилетіти з неї на страшних крилах металевих птахів.

Земля лежала темна й припинила. Місто притулилося до горбів та піль і наче змаліло, скорчилось. В зловісній тиші воно чекало. Врядигоди пробігали авта та полошили тишу своїми гудками.

— Летять! — подумав лікар, пильно прислухаючись. Його вухо вловило шум крил і спів металу. Далеко-далеко, але з хвилини на хвилину міцніший.

За хвилину сестри кінчили спорожнювати горішні поверхні клініки. Хворі сходили на партер, або в підвал. Інших несли санітарки на носах. Шум крил дужчав, могутнішав і згодом перейшов у голосний металічний гуркіт.

3.

Ірина родила й сміялася крізь сліози. Оце родила ви-
ношене дитя, і лікар ствердив, що воно міцне і що буде
жити. Після тяжких втрат і розочарувань вкінці добре пологи!

Левчук стояв біля ліжка, тримав у руці слухову трубку і слухав як б'ється живчик плоду. Його сердечко билося швидко й рівно; його голосний ритм давав надію на життя і будив у Левчука теплу радість успіху.

Оде бігла благословенна віч здійснення. Під гудінням моторів і грізною музикою детонацій.

— Це що таке, докторе?! — питала з тривогою Ірина.
— Чи не наліт?

— Ні, дорога, це санітарні авта зняли такий шум, —
заспокоював, — і будьте спокійні. До того ж над містом пролітає ескадрилья наших літаків, і мотори роблять трохи шуму.

— Але в лікарні якийсь рух?! — дивилася з неспокоєм
йому в очі.

— Це привезли нових хворих, лікарі збиралося операувати і тому рух. — Левчук взяв стільця, присунув його до ліжка породіллі, взяв її руки в свої теплі, широкі долоні і забув про великі дії воєнних змагань.

В родільні було тихо, тепло, півсутінно. Здавалося, що світ і його страхіття не мали тут доступу. Тут панувала все-владно таємниця нового життя.

Але на краях міста відізвалися вибухи. Один, другий, третій. У слід за світляними ракетами летів смертоносний екразит.

— Це стук дверей, а то гуркіт від мотору й вибух пального в авті — запевнював. Він зінав, що жінка мусить мати якнайбільше спокою й рівноваги та що від цього залежать добреї пологи. Цей спокій треба було їй запевнити, хочби ціною життя. Свого і... Ні, ні! Цим двом — матері й дитині — нічого не сміє статися в ніч заглади!

На матірне лоно поклав руку, наче благословляючи життя, що там назрівало. Над ним розточів свою опіку. Здавалося, що нічого йому не могло статись, оцьому новому життю, вимріяному жінкою і лікарем. Здавалося, що хвили творчих корчів, пробігаючи тілом жінки, передавалися руці цього чужого чоловіка і глибоко западали в ритм його серця.

Спօєні єдиним стремлінням творили разом життя.

В місті розривалися набої і вибухали червоні язики по-лум'я. Місто дрижало й стогнало під небом, що било його вогнем і залином. В той час у лікарні жінка породила немовля.

Радісним, життедужим криком воно вітало землю, з голосним тріумфом воно входило в життя.

Жінка лежала полегшена й виснажена. Вона усміхалася блідо й тепло. Для неї не було на землі інших звуків поза криком немовляти.

Він, що жив у пустій, бездітній хаті, лікар Левчук, три-мав його на руках і чув велику радість від успіху. Цей сірий працівник, що віддав своє життя на послуги творчому трудовій жінок, пригортав до себе чуже немовля й підносив його, як безцінний дар жінці.

Він, що ніколи не підвіс власній жінці немовляти і що в нього не було власної благословенії нічі, благословляючи-ми руками приймав великий дар природи і віддавав його чужій жінці. Йому він допоміг дозріти в тяжких днях війни й народитись дозволив у ніч заглади.

Воно квілило голосним, владним квілінням. Дзвінкі звуки життєвого тріумфу кидались у грізну ніч і були сильніші за зловісний гомін загибелі, гучніші від пісні смерти, що її грав метал і розривний набій, падаючи з зоряного неба на срівавлену землю.

ЗАМІРЕННЯ

Глибока ніч не принесла сну мешканцям дому ч. 23, ба, мешканцям майже цілої вулиці, хоч вона мала декілька десятків чисел. Вони не лягали навіть. Хто міг, хто тільки знат, що родить Єва, старого Капелюшника донька, біг до хати породіллі й чекав.

Єва кричала. Не часто. І не міцним, творчим криком, повним життєвої сили, яким кричать інші жінки. Єва була віжна, як і слід жідівці з доброго дому, і як приходив біль, вона відчувала його, як хворобу, як нещастя. Й було байдуже, що кожен біль промощує шлях для нового життя та що йому, прозябаючому, необхідні якнайбільші болі матері. І, хоча вона бажала собі дитиня, проте в цю хвилину вона була байдужа до неї.

Єва кричала:

— Мамо, мамусю! Чого я так терплю?! Я вмру, ах, я згину! Кличте мені ще одного лікаря, кличте мені ще ~~двох~~! Чого то так довго? — Від її голосу гомоніли віконні шиби, оживали двері, скрипіли підлоги. За кожним криком вбігала в кімнату мама. Сива, стара, оглядна жілка з слідами колишньої краси. Тепер волосся в неладі, на обличчі вогонь, очі неспритомні з переляку. За нею появлялось декілька голів, декілька пар наляканіх очей. Люди товпились в кухонних дверях, інші стояли за ними, спинались навішпиньки, штовхалися, шаруділи.

Мама припадала до доньки, притискала її голову до своїх грудей, гладила її обличчя, хустиною віяла на неї прохолоду. В самої ж руки дріжали, ноги ледве дозволяли стояти. Зараз же зривалась і зверталася до лікарки й акушерки, засипала їх закидами, чому нічого не роблять, чому сидять спокійно? Адже донька терпить, так страшно терпить, а вони наче дрімають!

За той час біль стихав і лікарка пояснювала, що роди — нормальна дія, що все йде бездоганно, правильно і що

вже незабаром буде по всім. Вкінці: чи вона, сама, мама, не родила дітей? Чи не знає, як воно?

— Ой родила, чому ві?! Дев'ять доньок народила. Але здається, що не так, здається, що ій так не боліло як біdnій Сузі.

Сва починала знову "кричати, нарікати й кликати помочі. Випростувалась, мотала головою, неспокійно кидалась по ліжку. З-під її голови висунулися пожовклі листки старого молитовника й разом з нею скакали танок муки. Іхні пом'яті, понаддирані береги скаржилися теж відвічною скаргою старих книг. Тонкі, складні букви гебрейських молитов, одинокі незрушимі берегли таємиць, що тисячоліттями вели вибраний народ безконечними пляхами світової діяспори. Оде тепер, байдужі до всього, розмовляли з Паном своїм, що вів народ Ізраїля, не даючи йому затратитись ні серед пісків пустині, ні вод морських і не дозволив йому згинути від знущань, ножа й вогню.

Сва знову мала біль.

В хату вбіг її чоловік. Блідий, увесь дрижить.

— Паві докторко, вона терпить, їй болить! — ловив лікарку за руку й тягнув насилу до ліжка породіллі.

— Алеж кажу вам, все йде добре! Чого ви всі такі схвильовані? Чи ви ніколи не бачили, як родять? Ніхто тут не має ні дрібки розуму, ні трохи рівноваги. Йдіть собі до кухні, розмовляйте, є так багато цікавого в політиці.

— В політиці! Паві насміхається! Найважніша політика тут, тут, о Боже, рятуй! І чому ви нічого не робите?

Слов'янський спокій цієї жінки був рішуче чимось неприродним, чудним у цьому середовищі розбурханих нервів, потоганіх перехресними віграми вікових мандрівок у чужині. Її зеленкаві, спокійні очі слідкували уважно за дією родів, але вони була холодні й опановані і не достроювались до загальної тривоги.

Тому ці, що входили до кімнати, ставились до неї вороже й домагались настирливо покінчити.

— Навіщо вас тут стільки? Хто, де? Що за люди? Хата мала, доступні годі. Залишіть нас самих, лозвольте жінці заспокоїтись і родити! Хіба не бачите, що ви їх хвялюєте?

Намагалась прогнати їх на двір. Виходили спровока, — і так не зрозуміє, гойка! І навіщо було її кликати? Мало є своїх? Шептали десь у кутку: а інзерен, а професор!*)

*) Нашого, професора.

З-поміж них вийшов батько. Старий, сивий.

— Не дивуйтесь, докторша. Ми з України. Втікли, як війна до нас наблизилася. Сім'ю мою я сюди привіз. Доньки доњьок родили. Хіба не знаєте, яка в нас це кара божа? Дев'ять доњьок і вісім з вих знову доњьок породили. І ця наймолодша оце гине. Не дивуйтесь, ми первові.

Підійшов до породіллі, щось прошепотів, поправив подушки і вирівняв талес*) під її головою, зібрав розсипані картки молитовника і, згорбившись, вийшов у темін'юночі під вікнами.

Так, Єгова відвернув своє обличчя від роду Нухима Капелюшника. Доњьки доњьок родили. Страждали, працювали, дружились. Добрі доњьки. Певно і ця доњьку народить...

Під вікнами шаруділи, зідкали, стогнали. Здавалось, ніч ожила та виповнилася плачами дітей Ізраїля. Їх, як молитву свою, принесли в край Хозарів, на далекі сарматські степи. Оце в новій мандрівці принесли й гнів Пана і Бога свого у червенські городи.

Байдуже вкінці де, хіба цілій світ бездомним скитальцям не однакова лужина? Завтра знову пожене їх доля в безпуття й бездомність серед інших людей, що будуть їх ненавидіти й гнати, як оці тут, як оці там...

Ніч снувалась поволі й тяжко. Єва невгавала. Її чорне кручене волосся розсипалось по подушці, її слабке тіло скакало й корчилося в муках. Кожен її крик викликав новий вибух тривоги й розпуки серед цього народу, що товпився за вікнами. Вони вже не панували над собою, вбігали в кімнату, припадали до породіллі й, здавалося, вирвуть з її нутрощів дитя, що надто довго й діймаюче мучило матір.

Прогнані вони знову чекали на холоді осінньої ночі. Здавалося, що ждатимуть так до ранку, хто зна, може дні, місяці, роки. Неминучі, вщерпі, насторожені.

Ніч снуvalа свій сон назустріч мрячному ранкові. В одну з останніх її годин розлігся в хаті крик немовляти. Оце серед мук і крові появився:

син Ізраїля!!!

Простягли руки до неба, застигли в камінній подязці Єгові. Були, як нагробне каміння. А може, як Мойсей на Синайській горі.

*) Одяг до молитви.

— Єгова, о Єгова!

З очей старої мами течуть сльози. Падають на її великі груди в сірому одягу. Остання дочка, остання надія! Здійсвiloся! Ну хім пригорнув зятя. Цілуються тремтячими губами. Сльози поораним обличчям збігають на землю. Чужу землю, що дала ім сина. Першого сина в великій сім'ї Нухима Капелюшника.

Не буде вже стидатися жіноцтва свого, як оцих доньок доньки. Він перший складе подяку Єгові за те, що не створив його жінкою, ні твариною. Не буде страждати в болях, як оця жінка, його мати і не йтиме життям, як тінь сильнішого, мужчини, як рабиня й робоча тварина. У святині Господній засяде між мужами й буде вчитися тайн Старого Письма. Ой, життя матиме для нього самі почесті й багатства. Може він буде великим купцем-багатієм, а може ще краще адвокатом, або лікарем, а може... це ж хлопець може бути всім, чим захоче!

Лежить цей малій божок і пробує віддихати. Який же чудовий, який росовий! Чорні, як вуглики, очі на посинілому обличчі, що навіть у нього, маціцького, має вираз семітських дітей. Чорне, як крук, волосся вже тепер кучерявиться. Навіть перед вушками воно поростає дрібним засівом майбутніх пейсів. Ой, ой, гарний це хлопець, неврою!

Прикрили полотенцем з гаптом. На "ньому" вишито два свічники, шабасові калазі, чарку вина й написи мудро-крутими, як викованими в камені буквами:

"Благословенне небо, благословенна земля і всі сотовріння". Оце Бог простишив родові Нухима, бо праведним життям своїм примирив його виходець з України. Від тепер благословитиме Єгова рід його з покоління в покоління і своєю опікою оточить новий рід з коліна внука цього.

Оце посилає сон на його нові очі. Засипляє він оподалік матері своєї.

Сірий ранок карбue перший день його життя.

Публіка, що товпилася у вікнах і дверях, відітхнула з полегшею. І заговорила швидко й жваво, вимахуючи руками й покивуючи головами. Її прояснілі обличчя виявляли задоволення з подій. Далі стали товпитись довкола свекора й зятя, подавати ім руки, або й цілуватись з ними.

— Мазелтоф! мазелтоф!) — поздоровляли чоловіків. Були, як весняний дощ після бурі. Вона відгула й пройшла

“) Поздоровляємо!

серед громів і блискавиць. На небо зійшла веселка і була як божа дуга, що колись ще давно-давно Єгова винув над водними безоднями на знак вибачення і замирення грішним людям.

Підходили до хлопця, приглядалися з задоволеною цікавистю та прицмокували з признанням:

— Файний хлопець, дуже файний, невроку!

Тільки Єви наче вже й не було. Вона відійшла в тінь, виконавши своє завдання. Обов'язок свій супроти чоловічого роду виповнила краще, як кожна інша сестра й донька, і тепер могла знову стати звичайною, непомітною жінкою, дружиною свого чоловіка, скромною домашньою господинею.

ГОСТРИЙ НАКАЗ

Марія Степанівна верталася з пополудневої прогуллянки. Вже ліс западав у півсутінок вечора, але понад ним жевріло альпійське верхів'я. На темній блакиті неба вони величіло потужною різьбою скель. Десь далеко за обрієм сонце прінуло в океан, і вже на скелях гір слався сизий фіолет вечора. Але не корилось йому скельне верхів'я: Вони купало у соняшній заграві свої різаві, гранітні чола. Здавалось, що понад сутінками землі вони простягало свої могутні рамена й ловило вими сонце та пригортало його до своїх голих, камівних грудей. Альпійським жеврінням наче гукало вони сонцю навздогін:

— О сонце! Не лятай!

Але вони лягло в світовий простір, багрянець скель поблід, і над провечірнім фіолетом заколихався молочно-срібний серп місяця.

Марія зійшла з верхів. У вузькій Інновій долині тулилося містечко, понад вим на скелі стриміла могутня твердиня. На вій запалювались світла й били годиви.

Пора була[на вечірню працю в лікарві, і Марія поспішала.

■ ■ ■ 1.

Тепло йтиша лікарняного приміщення. Запах ліків і півсутінок коридорів. З Маріїного обличчя зникла соняшна заграва, в її очах померк чар лісу. Вона була лікаркою. Одягнувшись білий халат, ввійшла швидко в операційну залю.

Добре, що ви прийшли, — обізвався головний лікар, — мийтесь швидко до операції! Маємо ампутацію обох ніг.

Стояли біля водотягу у підготовчій і терли щітками руки. Вода шуміла, клекотів стерилізатор. Голови пов'язані марлевими хустинами, на собі мали гумові хвартухи, на ногах великі, білі калоші. Лікар розказував:

— Робітник. Працював на ставці. Попав між два вагони. Розчавили йому обидва стегна. І то так, що з них

залишилась одна безформна маса, що звисає на шматках шкіри і м'язів. Іншої ради немає, як обидві кінцівки ампутувати вище місця поранення. До того ж, поки йому подали першу допомогу, втратив багато крові.

Бездоганно біла операційна зала. Лікарі, біло одягнені сестри під марлевими масками. Працюють мовччи. Як актори у великий пантомімі. Їхні руки в гумових рукавицях скачуть швидко й зручно. Тільки сяє у них метал приладдя. Хрустять замки, а хірургічна цилка, прорізуєчи кістку, скрипить пронизливо й гостро. Праця, поспіх і техніка! Так наче б на фантомі. Бо хворий пірнув десь під простирадлами і маскою та затратився у сутінках наркози.

Покінчили. Миску з холодною, безформною масою вільвіс слуга, а хворого поклали на візок та повезли в палату. Ще чутно було, як легко з'їздила вінда і потім затрималась, сівши на партері.

2.

Вже ніч ковтнула Альпи, і місячний серг завис низько над Пендулінговим верхом, востаннє прощаючись з Іновими бурими водами.

І тоді покликали Марію Степанівну до оперованого, мовляв: живчик у нього слабне і стан його різко погіршується. У палаті була вже друга лікарка. Вона доповідала:

— Я зробила все, що треба. Усякі інъекції серцевих ліків я впорснула, заклали підшкірне вливання солі. Треба б було ввести його до жили. Але ж жили позападали, порожні, нічого не виходить. Може, вам пощастиТЬ. — Марія Степанівна була старша й досвідченіша. І потім: це була її пала-та, де лежали робітники-чужинці. Тож хай при чужинцях сама працює. Нахилилась над ліжком хворого, взяла його за руку. Була холодна, і живчик ледве-ледве простукував. Біле, як папір, обличчя молодого хлопця лежало на подушці непорушно. Тільки швидкий рух ніздрів свідчив, що він дихає і ще живе. Чорне, буйне волосся розсипалось м'якими хвилями кругом обличчя. Здавалось, що він спить.

Марія збила тривогу. Звеліла приготувати собі все до патину жили, щоб вмонтувати до неї вливання життєдайної рідини. Вже побігли санітари, заметушились сестри.

Розстебнула сорочку, шукаючи доступу до серця. Широкі, мускулисті груди холонули над завмираючим сердцем. Поперек грудей татуювання:

М И К О Л А

Нічого більше ніхто не зінав про цього. Хто він, звідкіля і яке його прізвище. Але Марія знала: був це син її далекої батьківщини, насильно вивезений у Німеччину на працю. Тут він мусів і згинути як жертва всевладному молохові. Але Марія не дастъ! Врятує!

Перед нею ставав гострий наказ — рятувати життя. Здавалось: із півсутінків палати він виступав, як велика тінь, що вросла ногами в землю, головою сягала до стелі. Тупими очима дивиться уперто, настирливо. Марія Степанівна розуміє. Водночас чує, що говорять між собою двоє хворих:

— Хоче його рятувати. Це зрозуміло. Обов'язок. І потім: це ж Й земляк. Але непотрібно.

Так говорить півпошепки Піно Когоні, італієць, що йому візок у кopalальні наїхав на стопу, до Джулія Франка, у якого електрична пилка обрізала два пальці правої руки.

— Думаєш, непотрібно? У нього ж можуть бути батьки, жінка, діти. Як же не рятувати? Хоч би й без ніг але ж житиме!

— Житиме? Мені здається, що тут не можна вже допомогти. І ще раз кажу: навіщо? Ти ж знаєш, що його чекає, коли б видужав. Скажи, знаєш, чи ні?

— Ну, я чув, але не вірю. Не вірю, щоб вони були аж такі жорстокі!

— Не віриш? Ти завжди був ідеаліст і вірив у гуманість. Проте ти таки не знаєш їх. Вони — злочинці. Вони пездібного до праці чужинця не тримають даром у таборі і не годують „німецьким“ хлібом. Усіх цих хворих, немічних, інвалідів женуть на пісок. Знаєш, кopalальні піску це дуже дотепні сковища для таких. Просто санаторій, кажу тобі!

— Ти любиш насміхатись, навіть з трагічних справ!

— Хай тобі буде: насміхатись. Коли тигр вишкіряє зуби, дехто теж каже, що він посміхається. Але, як я вже сказав, вони женуть таких людей на пісок. Там викопані глибокі ями, понад ними кладки. І тепер, уяви собі, дефілад, або ні: танець на лінві. Отже так один за одним входять на дошку. Ззаду стоїть машинка і тільки стукотить: па! па! па! Ці з дошки летять в яму, як замерзлі горобці з гілки. Потім можна вже політи бензиною і підпалити, це, знаєш, навіть практичніше, бо не залишає сліду. А як ні, то і так закопати. Пісочок дуже ніжна і сипка субстанція!

— Перестань уже! — Піно закляв півголосом.

— Чого ж, дуже цікаво. Ми ходили раз розкопувати таку пісківню. І Mario Толетті теж багато може розказати. Він був присутній при такій церемонії, бачив. По стопятдесят чоловік денно!

Мовчанка.

Марія Степанівна стоїть з інструментом в руці і читає:

— Микола... Микола...

Букви стрибають і зливаються в одне. З-поза них виринає пісківня і чується стукіт „машинки“:
па-па-па-па-па!

Так, наче б з теміні почі виринуло чиесь пооране життям обличчя і настирливо вдивлені очі. Наче б чула:

— Може краще, щоб умер тут, несвідомий майбутнього? Спить же тихо й добре... Лагідний сон поглибиться — і кінець!

Не буде жодної пісківні! На тверезо й холодно!

Марія дивиться з напругою у обличчя хворого. Її серце стискає тривога й розpac.

О; як би він міг прокинутись і вирішити сам за себе!

Ні, ні! Це було б жорстоко! Краще хай спить, хай вічного не знає.

Але велика тінь виринає з теміні і дивиться на Марію. Вперто, тупо але владно. Гострий наказ — рятувати людину, рятувати життя. Прекрасне, безцінне, хоч би на хвилини, хоч би на години!

На Маріїному чолі з'являються краплини поту. Оглядається інстинктиво, наче шукаючи допомоги.

Лікарня мовчазна, окутана в сон. Роз! два! — б'є годинник на вежі, там на твердині.

Швидким рухом Марія протинає шкіру, розкриває жилу і вводить у неї голку. Залучає її до апарату з оживлюючою рідинкою. В електричному сяйві лямпок сріблиться життедайна рідина, збігаючи з скляного збірника в гумові рурки.

Марія бере в долоні холодну руку хворого. Широку, тверду руку робітника, нахиляється і каже:

— Миколко! Дорогий! Любий!

Ніжні слова рідної мови вібі «викликають» його знову до життя. Тремтять довгі вій, підводяться повіки, і в Марії очі дивляться радісно усміхнені, зовсім свідомі й живі очі. Губи складаються в лагідну усмішку і —

з нею холонуть навіки. Холодна й мертвa лежить широка рука Остарбайтера Миколи. Він вже не дихає.

Марія Степанівна читає:

— Микола... Микола...

Букви зливаються в одно, і щось наче б затьмарює очі
Але пісківні вже не видно з-поза букв, що захололи на
мертвих трудах. Остарбайтер Микола (певно десь в таборі
записане його прізвище під черговим числом, та хіба це
важливо?) — вже ні піде туди.

Марія Степанівна кориться перед маєстатом смерти.
Десь далеко відступає велика тінь і розплівається в сутін-
ках ночі. Марія нахиляється, кладе руку на очі, що захоло-
ли ва віки, гладить буйне; ще повне теплого хвилювання во-
лосся і злегка водить пальцем по губах, що склались у
теплу посмішку.

Тиша й сутінки. З полетшою й покорою Марія віддає
поклін смерті, що перемогла її в двобою.

[* . *]

Великі вікна лікарнявих коридорів лягли темними пла-
стами на зоряне надальпійське небо. На ньому малюється
чітко нарис твердині. Марія стоїть коло вікна, думає про да-
леку батьківшиву і її синів, що, як Микола, гивуть по цей
і той бік фронту.

Праворуч ставція. Зелені іскри скачуть по електричних
проводах, блиски розрядів пронизують віч і чарівними фе-
еріями зістрибують в темінь. З сухим електричним тріщанням
вони танцюють над вагонами поїзду, що швидко пробігає
рейками.

На сході темрява. Але на заході небо займається за-
травами пожеж від вчорашнього бомбового налету на столицю.

Там встає день загади.

МАНДРІВКА НЕЗНАЙОМОГО ПАНА

Під верхом Старухи — Гогемунди на полонині Бухен гірський притулок. Малий дімок, розмальований назелено з бронзовими віконницями, над дверима оленячі роги. Дімок звернений передом до півдня, дві кімнати горища: одна до сходу, друга до заходу. Перед дімком лавки й столи. На них туристи розложили свої харчі, господиня дала прегарного кислого молока. Якась чужинецька родина: чоловік, жінка й стрункий двадцятилітній син. У мандрівці на вершину Старухи спинились у притулку. Поблизу них Незнайомий Пан у тирольському одязі, з голими колінами, сидить при столі й дивиться на широкий гірський світ, що наче завороженими кольоровими образами стойть перед ним у всій принаді липневої весни.

У петельці блюзи дві темночервоні орхідеї, що зрідка цвітуть десь між рододендронами Гогемундиних узбіч. Є як дві краплі живої крові. Так і здається, що скотяться вниз на соковиті трави, серед яких синіє генціяна й рожевіє альпійський пролісок.

За капелюхом має квітку едельвайсу, блідий усміх лежить на його обличчі. Одно око закрите чорною пов'язкою.

1.

Були молоді, повні радощів життя і сил, що пінистим вином вибігали поза вінці і луною відгуку лягали на скелі Альп.

— Оідль, оідль! — викрикували звуким йодлера — гірського клича, що зродився десь в серці Гімалаяв. Грімкий клич вісся по альпійських узбочинах, лягав на граніт і вапняк високих пасм, що наче самоцвітним поясом перекинувся через кольоровий одяг Європи.

Було їх чотири, вчора здали матуру, а нині відвували пляновану прогулянку в Альпи.

Спинались на стрімкі скелі Престола Тиролю, що царює на південь від Інсбрuckenу. Зручно послуговувались лінвами

й джаганами і, як гірські козли, ставили ноги там, де здавалось є тільки гола скеля, стрімка як стіна. Станувши на вершку, були певні своєї сили й справности та щасливі зсягнути, не менше як вчора, склавши іспит.

У гірську книгу вписували свої прізвища та хвалилися, що вчора покинули шкільві лавки і що життя перед ними. Під своїми чотирма прізвищами вписали кожен своїм письмом чотири рази грімке:

Гурра! Гурра! Гурра! Гурра!

Він заткнув за капелюх едельвайсову квітку й повірив, що всі дари життя він може досягти рукою і що всі їх здо буде.

2.

Покинули розквітлу землю і подались у мовчазне царство скельних верхів. Гори, як тирольські кріпкі жінки, взялися попід руки і дивилися вниз. У їхніх підгір'їв у долинах зелена земля пишалась квітом весни. Була як відданіца у півшому вінку, в серпанку з рожево-молочних садів. Річка срібною стрічкою охоплювала її гнучкий стан, і сонце засипало її шлюбний одяг золотими іскрами і діямантовими вогнями. Але гори-свахи сиділи, розпершились, наче гордовиті газдині. Їхні широкі, темнозелені спідниці шуміли соснами і вибігали на груди зеленою керсеткою з низькостовбурного жерепу. З-під неї видно було білу сорочку з снігової тканини, гаптовану дрібнесенськими квіточками. Біло, синьо, червоно.

Понад гаптом сорочки скельні обличчя з очима льодовиків. Такі вони, ці свахи. Такі споконвіку, і нічого не зміняється ні на їхніх скельних обличчях, ні на їхній споконвічній одежі.

Тиша і сон скельного царства. Тільки вітер свище в глибоких міжгір'ях, і не має нічого, лише сонце і небо.

Тримав її за руку, і обое вірили в щастя. Були добрими друзями, разом учились і мандрували.

З-під синьої шапочки випливали хвили золотих кучерів. На кріпкій, молодечій спині мала наплечник, міцні підстегення смагав і запалював вітер і сонце. Чудово спиналась по горах Марія і була неоціненим товаришем мандрівки.

Тож, коли стали на верховині Великого Бенедігера, взяв її в обійми і цілував її розцвілі губи. Перед вічним сонцем і маєстатом гір присягали одно одному в коханні й сну-

вали мрії про майбутнє спільне життя. Совце горіло на срібних обличчях льодовиків, поморшених споконвічною дією танення і замерзання, прозорі струмки вод снувалися тонісів'кими ниточками і спливали в полонини. Їх вони оживлювали і дозволяли цвісти кольоровому килимові альпійських квітів. Тож, коли вони зійшли на половину, ім до ніг вона постелила найкращий у світі килим. Темносиї, таємничі генціяни простягали з-над землі свої чаші. З жагою вони розкривали іхнє втуро назустріч сонцеві, великою тugoю вони співали в блакитний простір, якого були рідкими дітьми. Над потічком цвіли рожеві альпійські первістки. З серединки ніжвих квіточок давились жовті очка, і цілою китичкою тицювала ця рослинка на тонесенській ніжці. Була як дівчинка-тавечниця, що йшла на оксамитовий килим, щоб провести своє весняну гагілку. Білі великі ногітки хитались на високих стеблах і були похожі на малюсеньких лебедів, що зібрались пливти на зеленому плесі озера — полонини.

Марія кинулась навколо і перед красою, і в ній за обличчі був вираз безмежного щастя і захоплення.

Він ліг біля її волін, над собою мав пречисте небо, біля себе кохану дівчину, і коли з надміру щастя пружмурював очі, бачив ситу сивяву гевшія, рожевий колір первісток і золоті Маріїні кучері, які зливалися в один колір безмежного блаженства.■

[3.]

Чуживі пішли вгору. Ще хвилину незнайомий пан дивився за ними. Бачив, як чоловік похилився до жінки, обняв її за стан і поцілував в розпалену високогірським сонцем щоку. Вона засміялася весело і, зірвавши квітку, застромила її чоловікові за капелюх. Попереду них ішов струвий і гарний юнак, іхній син і співав веселої пісні.

— Незнайомий Пан зідхнув тяжко, дивлячись ім у слід. Але дивився так довго, доки не зникли в рододендронових кущах стрімкіх узбіч верхсвии. Здавалось, що все, що бачив він, радий би втягнути в себе, радий би запам'ятати раз назавжди. Його око робило віби звімок з кожного вираєвиду, з кожної подробиці. І ховало його десь глибоко в мізку. Щоб можна було оглядати, коли настане віч... Вічва й безнадійна ніч завтрашнього дня. До альбому з власного життя він старався додати ще хоч декілька нових образів.

На узбіччях гір зеленіли ліси. Темну зелень сосон пронизувала ясні, соковиті іглиці модер'ян. Як тріумф весни, вони вистрілювали з темного соснового нутра і своєю м'якою чатиною-листям співали понад могутніми, стрілистими стовбурами. Де-не-де срібнолисті берізки припадали до скель і тулились до їхніх вижолобин, наче боячись грізних вітрів. Глибокими міжгір'ями сипалась рінь із скельних вершків. Інаки вона гуркотіла, як горіхи, і, відбувши свій спад, лягала на біляві поля такої ж ріні у стіл камінних усипищ. Їхні береги вкривав тільки жереп, хоробрій борець з висотами і вихрами та морозами.

Це було царство висот, це був мовчазний світ каміння, вітру і хмар. Над ним горіло золоте сонце.

Але внизу людські оселі. Там уздовж ліворуя Інну, і праворуч молодої норовистої Ізари розсипались села, там людські житла. Згори вони виглядають наче дрібні мачок, що вінками розсипався понад срібними стрічками рік. Тільки гострі вежі церков стримлють понад червоними цятками дімків.

Там лежить теж Інсбрук. Місто, де живе Незнайомий Пан і де завтра замкнеться його альмом. Кольорові знімки закриє темна обгортка. Тяжка, темна й неминуча.

4.

Так, Інсбрук. Там жили вони. Віз, одружений з Марією, їхні два сини.

Довгою, рівною стрічкою тягнулись їхні літа в цьому достойному й спокійному місті. Віз працював серед книг в університетській бібліотеці. Писав праці, вчів молоді і жив дуже впорядкованим життям часного, працюючого інженера. Мав успіхи в науковій праці і був задоволений. Марія була зразковою жінкою і матір'ю, дома мав він тихе і добре життя.

Так було роками й десятками. Аж доки хлопці не виросли і не вибухла війна. Тоді старший пішов на війну і згинув на російському фронті. Закривавилось серце батьків, — але в них був ще молодший син. На нього надіялись.

Незнайомий Пан сидить на лавці перед притулком. На нього світить ясне високогірське сонце, його пестить теплий вітер, що лине м'якими подувами десь з-над Боденського

озера, чи може з Льомбардської низини. У хаті зібралась молодь і танцювала при звуках гармоній. Час від часу вибігали на двір прохолодитись молоді веселі дівчата в кольорових сільських одягах і хлопці в коротких, шкіряних штанцях. На їхню радісну молодість дивився Незнайомий Пан і тішився, що живуть і перебули лихоліття і замінили тих, що лягли на фронтах і під руїнами міст. Слухає ритм танку, вигуки йодлера, і його пооране зморшками чоло вигладжується потрохи. Часом підходить до вікна і, спершишь об його рами, дивиться, як танцюють молоді.

Як усі діти світу, вони повні веселощів і життєвої сили. Як колись він з Марією, як потім їхні хлопці.

Так...

Потім Незнайомий Пан відходить від вікна, сідає при своєму столику і дивиться пильно в долину. Там, де Інн, випливши з заходу, робить коліно, повертаючи гостро на північ. У тому коліні розкинувся Інсбрук. Таке гарне колись і достойне місто цісарів!

Оде кольоровим мачком лежить в Інновому закруті. Алеж навіть здалі і з верхів гор можна бачити, що воно в руїнах. Може не все, може тільки центр, найбільше коло двірців. Алеж це для незнайомого пана не мало значення. Для нього було так, ніби ціле місто було в руїнах. Там під ними лежала Марія з сином. Під час одного налету, коли він був у бібліотеці, вони згинули. Іх присипала гора цегли й румовиська. Вернувшись із бібліотеки, застав тільки палаючі руїни.

5.

Незнайомий Пан покинув своє місце при столику, де сидів від ранку. Він ішов поволі через полонину. Його ноги поринали в кольоровий килим. Він дивився на оці віжні, прекрасні квіточки, і тепла віжність приступала до його серця. Вони були такі милі, такі принадні й ласкаві! Оде нині вони були йому наймилішими друзями, найніжнішими спомічами його життя. Воно пройшло, і все в ньому змінилося. Але вони були вічні й незмінні. Були такі, як за днів його молодості, як за років і може тисячоліть молодості землі. Ці орхідеї, що пахнуть вавілею і кохаються з мурашками, ці золоті китиці авриклів, що пнутуться по скелях і скапують з них, наче жмути сонячних променів, оцей фіолетно-рожеві

вий скельний бузок, що, припадаючи до скель, стелиться вічнозеленим листям і пахне таємно-принадно весною, сніgom і верхами.

А там дзвіночки і знову генціяни, анемони й яскри і, над усе, альпійська троянда-рододендрон. Саме тепер цвітуть цілі гаї цих пишних кущів. Між їхнім вічнозеленим листям цілі қитиці рожевих і червоних троянд. Таких живих, наче в них кружляє кров, наче в них буються живчики невмируючого, вічного життя.

Незнайомий Пан увійшов у розквітлий гай з альпійської троянди, знайшов між кущами камінь і сів собі на нього. Раменами загорнув етільки купців, скільки вмістилось в його обіймах і втулив обличчя у повінь його цвіту. Живі, любі троянди обняли його, притулили до себе і своїм віжним запахом заколихували. І тоді на Незнайомого Пана найшов чар гір: солодка втома й почування щастя без баражань і стремлінь. Він втягав у віздрі тонкі, ледве вловимі пахощі, він ще й ще ситив свої очі чаром цвіту і чудами верхів. Очі, що завтра...

Завтра Незнайомий Пан мусить піддатися небезпечній операції. У нього на оці з'явився страшний новотвір. Завтра треба буде це око вийняти. Якщо хвороба ще не перекинулася на друге око — добре. Якщо так, тоді...

Завтра замкнеться кольоровий альбом Незнайомого Пана. На довгі місяці, може назавжди.

Він прощався тепер із рожевими рододендронами і глибокосиніми генціянами і цілим кольоровим хилімом альпійських полонин. Із чарівним світом Альп і дослійною столицею гір. Сидячи в розквітлому гаю, він прощався з життям, з світлом і кольорами Його. Завтра він переступить поріг грізного царства теміні. А десь глибоко в мозку лежатиме кольоровий альбом життя. З генціяною, едельвайсом і рододендроном на чільній сторінці.

ДО ПРАДІДІВСЬКИХ КРАЇН

В долині ріс ясень. Стрункий, рівний, буйний. Був може найкращий з усього, що було в долині. І може ясний спошт інгалаляріюму, що світить вночі, наче дорожковаз усім, у кого в грудях покутує кашель. Впертий, астматичний, настирливий.

Але то тільки тут в долині, де розкинувся курорт. Бо понад ним є гори, ліси, половина й верхи. Вдалі Тагрів масив мрячний, Мурань і Гавраиль снігами білючі і хмарами сповиті.

—Десь з гарячого півдня, десь від пушти^{*)} набіг вітер. Кинув скірту хмар, загудів громом.

Ясень вхопив дужами руками, потрусиив його. Заходив круговоротом молодай, стрункий і рівний. Вітер торгає його чуприну, колихає його буйну, зелену гущу. І, впадаючи в неї, розділює ясень. Виявляється, що він не один. Що це сім братів ясенів росте разом і пишиться соковитою силою свого станову. Вона борються з бурею. Бліскавки сталевими вужами зіскакують з грізно-бурих хмар. Білими пригорщами дощів кидає вітер в братів ясенів, гне їхнє гілля, розбиває побратимство. Три молоді гнуться в жаху без стриму. Бояться удару, що кине їх ниць. Чогира старші й кріпкі б'ють листям в бурю, шумлять гіллям, але пнями сильно держаться землі.

— Гогого! гогого! Нас не пірве! Не байгесь, браття! Глибоке наше коріння і гнаучке наше дерево. Всгоїмо!

Гуділи, гоготіли, та тулили до себе трьох молодших братів. Шуміли, наставляли спини, гуляя в зливі як п'яні танцівниці з розхрістяним одягом. Серпанки розкинули на вітер. Раменами б'ють простір і пливко опускають їх на стегна. І потім танцюють швидко й дрібно більше станом і руками, майже стоячи на місці.

Кидають брати ясень повісма своєї листви на вітер і з вихром в долину і з зливовою в шуми потока. Скачуть білі

^{*)} Пушта — угорський степ.

бліскавиці, січе злива, реве вихор. Злісно періщить їхню жилаву струність. Але встоялись брати ясені. Скинули з себе бурю-навалицю в жовті буруни потока до ніг полонин траво-м'яких. Випростували спини, розчесали листя й зацвіли мереживом на ясно-сийному небі. Викупались гарно брати ясені. Тепер листя їхне аж сяє поночі. Зорі гаптом іх вкрили. Спів ночі шумом струмків дощових колише їх до сну:

— спіть, браття, стрункі, молоді, дужі браття, спіть кріпкі, юні, соковиті, спіть...

Ніч співає колискову ім.

Легесенько шелестить дрібний дощик. Теплий, м'який, ніжний. Земля нагріта вдень, викупана в дощі, вночі розправляє члени, зідхає тепло, широко, сито. Земля рідна. Ліс дихає парою й пахощами хвої.

На небо викотився місяць.

Бурі, великі нетлі скачуть довкола ліхтаря, круться, товчуть головами. За цілу ніч вони не можуть погодитись із світлом. Цікаво, чого вони хочуть від нього? Чи вони його люблять і воно їх притягає, чи ненавидять? Що за вперте почування, що за верозумний гін каже їм товкти лобами в це байдуже скло ліхтаря?

Вже пішли горами побліски бурі. Вже заснув грім. Місяць смереки золотить у лісі. Понад лісом хмарка, налита ясністю, ліне злегка. Бурі нетлі покінчили танок ліхтаря і полетіли в далений, нескінчений шлях до місяця. Йому вони хочуть показати танок земних духів.

Світла гаснуть. Люди ворушаться ще десь у сутінках. З ріки встає срібний туман.

* * *

Молоді брати ясені панують над гірським проваллям, де розсівся славний курорт Щавниця. Вечір сходить повільно на їхнє мережане листя і сковзує стовбурами вниз. Вже з Дувайцевої долини підноситься срібний туман - чад. Місячна білість заливає надрічний яр, виповнюючи провалля, що в ньому чудесні джерела лікують хворі легені. Потім поступово, але неминуче підповзає до людських жител і заливає їх зовсім. Поринають в ньому шумні йменні віл: Рів'єра, Адрія, Мімоза, Ароза...

Усе западає в м'який білий туман, зникає десь, наче в казкових країнах уяви, тільки через оці м'які клуби вати просвічує подвійний, ясний стовп інгаляторіюму. Неон, —

брат чи син могутнього космічного проміння не піддається водявлі парі. Крає її своїм гострим лезом і сяє в її глибині, як завітна зоря над світовими просторами.

Часом тільки дує вечірній легіт. Збиточними губами він роздуває клубки туману, часом грається ними й кидає їх на гори, то знову водить ними поважно й гордовито, наче велиможна пані хвостом своєї пишної сукні, що її пошили з тюлів і мережива і білого шовку. Десь у срібному заливі тих пухких тюлів човгають людські ноги. Спішать до хат. Але то така мала справа. Усе це таке мале і неважливe. Всі людські справи і дії пірнули в цьому тумані і, здається, втратили свою важу.

В іdealні пансьону сидить товариство. При одному столику чоловік-черевань з жінкою, що носила великі самоцвітні ковтки і мала астму. При другому молоде, гамірне й рухливе товариство, що укладало план завтрашньої прогуллянки в Дунайцевий яр. В кутку під великими вікнами широкий стіл. На ньому рештка риби і дві шабасові булки, карафка з водою. При столі жиди.

Оце чоловіче товариство нікого не цікавило. Тут всі звикли до жidів, багато їх з різних областей Польщі з'їздилось щороку сюди. Одні з довгими пейсами, в халатах, другі, сивобороді й чорні в російських кашкетах, похожих на низискі горщики з твердим дашком. Траплявся теж і ребе: шовковий халат, білі панчохи, довгі пейси. Ішов спереду, зараз поблизу його секретар і смочкер^{*}), а трохи далі — завжди кілька інших — публіка, товариші чи прислуга — годі розрізнити. Оце й сидять вони, заглиблені в розмову.

— Сьогоднішня буря вже найбільш докучила. Я чув її вчора вночі. Ой, як я чув її! На грудях у мене лежав тягар, ніби ця гора ціла лягла там — показав пальцем на гору, що під нею росли брати-ясені.

— А душить, то душить! А який неспокій, які нерви! Тікав би я був куди, сковався десь. І страх, і плач, і сум. Ой, ця астма, ця астма!

— Треба було ковтнути ефетонін, — радив хтось із гурту. Інші дивилися уважно й задумливо і гладили пейси. З заштом поглядали на ребе. Він сидів байдужий і холодний. Хіба людські справи новина йому? Вже стільки літ вислухував їх. Він носивів в своєму званні, а людська журба не переводилася. Ба, вона зростала непомірно до часу. Оце

^{*} Підбрехач.

в Німеччині Господь помножив горе і сліози народу, що вийшов колись з обіцяної землі. Було від чого посивіти...

— Ефетонія? — сягнув до грудної кишени і видобув вузьку, скляну пляшечку. В ній загомонили тонесенько дрібні, білі таблетки. — Маю завжди при собі, без цього я не рухаюсь. Часом поможет, часом ні. А вже цієї ночі я гадав, що прийдеться вмерти. Доктора кликав, заплатив йому п'ятдесят злотих, робив ін'єкцію, лівночі при мені просидів. — З пошавою дивилися на нього. Поважна хвороба! Стільки грошей докторам! Але здоров'я варт того. О! воно варт багато, багато! Та й лікуватись повинен поважний чоловік, статечний купець Мехель Штерн.

— Ну, але Йозефіне вам добре зробить, ви тільки питьте її пильно!

— Йозефіне? Йозефіне? Що таке Йозефіне? Я пив вже різні води. Де я не був?! Курорт Сельтерс, славний курорт, знаєте? Емс, дуже добрий для астми. Взимі в Закопаному, або в Мерані. Вже вісім літ їхджу з курорта на курорт, але тягар на грудях більшає й більшає. Астма задавити хоче! — З тривожною пошавою дивились на нього, покивували головами. Опісля заговоричи всі навипередки, разом, розкидаючи руками. Витягали голови вперед, дивилися на хворого то на ребе. Щось радили.

— Може б ви їхали ще до Італії? — кинув цмочкер, поглядаючи скоса на свого шефа.

— Був я в Ментоні, був у Порторозе. Оде приїхав сюди нах Шавніц. Але астма іде за мною всюди.

Сперечалися, радили. Імена славних професорів мішали з назвами курортів, числа й ліки, гроші й страждання хворого творили один шум — наче клекіт гірського потока, що скакче по камінні.

Крізь вікно долітала з ресторану музика модерних танців і видно було світляний стовп інгаляторіюму. Стояв рівно, ясно і самонпевнено... Схочуть чи ні, мусять прийти сюди і принести до нього свисти й зрипи хворих легенів. Білим, широкими стежками йтимуть дніми й ночами в надії, що чудодійні інгаляції принесуть їм спокій, рівний віддих і полегшення. Надіятимуться, що коло цього світляного стовпа скинуть тягар, що давить роками іхні груди.

Вдень і вночі опей веон сяє над долиною і над горами. Він наче дорожвказ тим, що їх гонить астматична тривога.

Молоде товариство з галасом збирається до ресторану на танці. Платять за харчі (замість пстругів звичайні плітки!) Совають стільцями. Жінка з самоцвітами кривить губу: жодної городини, лиш буряки й морква! Змінить пансіон, це певне.

Ребе і цмочкер підводяться, щоб іти. Білі панчохи йдуть відміено й поважно, чорні капці шлапають тяжко й нудно. Товариство встає готове до відходу. Здержує його спів, що з басейну білих туманів летить до інгаляторіюму. Суботній спів дітей Ізраїля.

Ось викотився ясний місяць. Став на небі понад племом срібного туману і почав сильно розглядати вершки гір, що стриміли понад мрякою. Може там за Ярмутою стоять хтось з великим світляним рогом і лле з нього наркотичний, срібний чад?

Падає й заливає. Понад ним місяць, ліс і марива верхів.

З глибини срібних пухів спів:

— Лі-лі, лі-ляйляг, Лі-лі-лі-ляйляг.

За ним дружним, ледве помітним піяно м'яке жіноче сопрано:

— Лі-лі-лі — ляйляг...

Пісня сходу, сумовита, одноманітна пісня пустиві розпеченої, засипаної піском, відкіля ні повороту, ні стежок жодних. Пісня відвічної діяспори в чужих, непривітних країнах, на шляхах; що ім краю немає.

Колиштесь місяць над морем мряки, що давить груди оцим хворим. Вони потребують тепла. Слухають скучено, побожно.

З долин, даліх і пустих долин безкраю підіймається пісня скарги й безнадії.

Тенор розказує богові своєму про діла днів людських. Про те, яка гірка блуканина бездоріжжями чужини, який холодний і ворожий край чужий. Десь далеко-далеко мріє батьківщина. Але стежки до неї вітри замели, піски засипали.

Теплим голосом жінка складає подяку Єгові за трохи грошей, трохи віддиху і трішки ласки свого пана...

Місяць пливе над опалем. Нерадий, блідий.

Останні два склади пісні в'януть у ніг братів-ясенів, що слухають скучено пісні пустині. Тільки шумлять стиха, по-

божно... Люди стоять заслухані в спів своєї душі й своєї відвічної туги. Великі, чорні очі дивляться кудись у простір і час...

...над синіми морями ростуть нові міста. На скелях, край берега: Гайфа, молоде місто молодих і сильних, що їх пригнала сюди туга батьків.

Ось широкі вулиці, що їх розпікає сонце. Пальми й кипариси в садках, що туляться до кам'яних будинків з малими віконечками, наче з трудом вирубаними в скельних твердинях. Нові модерні бльоки... агенції великих підприємств, швидкий рух авт...

Гайфа, сонцем визолочена, овочем багата. Ось ряди грядок, ось модерні сади: золоті овочі помаранчі і грепів купаються на сонці і п'ють воду, що їй праця рук довела ім штучними каналами. Громадять життедайний сік сонця і праці дівіської землі.

Біде обличчя посивілого ребе, очі його горять. Сухі, кістляві руки простягнув туди, звідкіля лунав спів. Лунав і замовки.

— До Гайфи їдьте! — прошепотів ледве чутно до хвого рого, що здригнувся наче спросоння.

Загомоніли, заговорили: до Гайфи, до Гайфи! Там санаторія для хворих легень. Там сонце тепле, життедайне. Його так бракує дітям півдня, що розсіялись по непривітних, мрячних долинах слов'ян. І овочі, що в своїх соках громадять ліки.

Але ребе, що мало говоритъ, але багато знає простягає руки над своїм народом і голосить:

— Холодне є сонце чужини. Відвернув Єгова від землі цієї своеї обличчя і тому туман її залягає. Його загнівані руки б'ють землю невірних градами-дощами.

— Ні, не таке літо й не така зима потрібні тобі, сину Соняшної Країни Півдня!

— Кажу вам: чужа це земля. Не хліб вона дає нам і не овочі а хворобу й отруту.

— Гостре бо слово дітей її і ранить воно як стріли філістянські.

— Гіркий бо хліб її і вода її солона, як слізози.

— День твій не виповнює праця для себе ні для брата твого і ніч не приносить тобі сну й спокою.

— Чужина це хворобу засіває в грудях твоїх і поширюється вона в них, так як зараза, що її Пан післав колись на Єгиптян.

— Як же ти скаржитися мені на хворобу свою, вона скаже: гинь!

— Як же ти вмреш, не прийме їй тоді вона тебе їй не притулить як рідна земля-мати, тільки придадуть тебе камінням і зітре слід твій, щоб не знайшов тебе ніхто з тих, що любили тебе за життя.

— Але ж там, там твоя батьківщина! Під ясним сонцем півдня, над синіми морськими хвилями!

— Чуєш її спів?

Стоять заслухані, наче при Стіні Плачу. Стоять задивлені в далеку з'яву сонцевозолоту.

Але ребе покінчив уже. Його уста замовкли знову, замовкли на довгий час. Він повернувся й покинув їх у задумі.

Вже зникла за дверима пригорблена його постать. Ще тільки хвилину видно чорні капці й білі панчохи мудреца. Вже й цмочкер висловив свою хвалу йому і сховав гроши до кишені, що їх дав хворий за пораду. Завтра дістануть їх бідні діти отих скитальників, що покинули рідний край. Може вчора, може перед віками...

Місяць похилився за полонини, срібний чад залив гірське провалля. Пірнуло в ньому людське життя і його дрібні справи, тільки світлий стовп інгаляторіюму ясніє як символ і противнає гострим лезом білі плеса.

Але ж час уже й срібним мрякам лягати до сну.

ИШІ ДНІ

ДІЯНКАЛІЙ

Надія Стрільчук скінчила роботу.

Сполоскала пробірки, випорожнила колбу з сірчаної кислоти, позачинювала щільно реагендії, поклала кожну пляшку на її місце. На полицях лябораторії вони стояли рівно й гармонійно: білі, червоні, чорні. У своїх скляніх коробках вони дрімали бездільно свою неактивністю кришталів, дрімотую непорушних рідин і тяжкістю безкольорових порошків. Тільки скло пляшок і коробок сяяло в електричному світлі та вилискувались чисті й рівні скляні полиці.

Скінчивши роботу й склавши все до ладу, старший лябортант Надія Стрільчук переключила контакт, і в лябортарії запанував сутінок. Ітиша. В великому, холодному просторі піднімався запах сірководню, і змішаний з іншими, давав такий характерний для лябортарії холодно-вчений запах таємного світу хемії, сполук, важливих і чудесних дій.

Надія Стрільчук любила цей запах ітишу лябортарії. Тут вона працювала рік над новою і тяжкою сполукою. Від вдачі її залежав не тільки успіх в університетській праці, але й поступ у промислі, значне облегчення в отримуванні анілінових фарб.

Працювала пильно та з повною вірою в успіх.

* * *

На вулиці була провесна, вечірній гомін трамваїв і дзвінки. Але в повітрі було неспокійно, там наче вкрадалось щось інше й тривожне. За вуглами півтемних вулиць щось чаїдось, хтось, припавши на скруті, слідкував і стежив.

Перед тюрмою на Лонцького ходили сторожі з рушницями напоготівлі і ве дозволяли проходити попід мурами. Що діялось за темними вікнами цієї катівні, що в різних режимах служила різним панам проти одного й того ж: господаря цієї землі — українця? Що діялось за замурованими партеровими вікнами?

Проходячи з лябортарії біля цього будинку, Надія чу-

ла завжди, як боляче стискається в неї серце і тривога на-
че чайтися в неї за спиною. Пробігала швидко майже тем-
ним відтинком великої вулиці, оглядаючись часто, ніби бо-
ячись, що хтось, чи щось гониться за нею. Щойно вийшов-
ши в простору й рівну вулицю Коперніка, заспокоювалася і
дихала з полегшією.

За спиною залишала німі, темні мури, повні кривавих
трагедій, про які мовчали поночі.

Але від піль, від степу віяв провесняний легіт і чайлось
в далечині щось невідоме. Часом долітав здалеку постріл.
Притаєний, короткий, негомінкій. Хто, кого й защо? Мовчали
вулиці Львова в густому сутінку, що з-над степу й лісу про-
стягав до нього свої могутні рамена.

* * *

— Залежить це виключно від вас. Ви це мусите зробити!

Надія слухала і дивувалась. Це було таке нове й не-
жлане та майже неможливе до виконання. І що Коваль,
власне він, висуне такі домагання...

— Але ж зрозумійте, що не можу! Не можу! — говорила
з притиском і, вставши від стола, заходила по хаті.

— Ви повинні це зробити! В ваших руках він є, чи йо-
го немає? — питав Коваль голосом, що майже не вимагав
відповіді. — Є, мусить бути. Не вірю, щоб у такій великій
лабораторії якраз його не було! — Надія замотала головою
і, приступивши до Кovalя, почала вияснювати: — Ну, добре,
є. Не збираюся брехати. Алеж ви зрозумійте, що цянкаль
така небезпечна й цінна сполука, що він не лежить собі на
полицях, як скажім, сало у різника і кожен бере, чи там ку-
пую, скільки хоче. Зрозумійте, що кожен грам видають тіль-
ки з безпосереднього розпорядження професора і що він у
нього під замком. Видають його до ясно означених цілей.
Не можна прийти і так собі сказати: пане професоре, мені
треба стільки то і стільки — і він дастъ.

— Ваша річ, як ви це зробите. Ми мусимо мати!

Надія дивилася на Кovalя широко розкритими очима.
Ці очі звикли до цього часу бачити світ холодних хемічників
дій. Там панував спокій і лад, в цьому світі науки й вина-
ходів. Причини в'язались з наслідками в гармонійні ланки.
Не було місця на наглі вибухи і, тим більше злочини. Бо те,
чого вимагав Коваль, було не що інше, як злочин.

— Ну, добре. Скажім, що я рішусь видати вам матеріал, над яким працюю. Ясно, що знищу таким способом мою працю, і цілорічні зусилля підуть нанівець...

— Тепер не пора на винаходи, не час на науку. Тепер війна, тяжка війна з наїзником. Ваші винаходи можуть приdatись громадянству колись. І то, як не матимемо держави, то чужому. А ціянкалій потрібний нам уже і то зараз. Потім: для нас це ніякі аргументи ці ваші винаходи, кар'єра, тощо. Ми мусимо мати! Від цього залежить життя принаймні півтори сотні людей.

— Алеж-ціянкалій не дає життя, а вбиває! Не можу я, солідний науковий працівник, дати вам таку грізуу отруту. Нею ви, безумовно, вб'єте когось. І кого саме? Ворога? Ні! Ви ж хочете вбити свого таки, товариша! І я, я, що працюю для життя, для людства, мала б надіжні засоби, що в мої руки вклала наука, і дати їх для вбивства! Ні, ні! Це був би злочин, і я ніколи не забула б цього і не вибачила б собі!

— Не пора тепер на сантименталізм. Мусимо бути тверді. І навіть ви, жінка й науковець. Зрозумійте ж нарешті, що таким способом врятуете життя півтори сотні людей! Теж ідейних, теж наших.

Надія хвилювалась, мотала головою, потирала чоло і знизувала плечима.

— Алеж чи немає іншого способу? Ради Бога, подумайте!

— Немає! Ми вже все передумали. Він пише, що пройшов такі муки при допиті, яких людина не в силі витримати. Пишє, що другого такого допиту не відергить. В нестямі болю скаже. Сам пише! І благає, щоб йому передати отруту. Прийме її тільки в крайньому випадку, і то коли діде до останніх меж страждань.

— Алеж: чи не можна б йому порадити якось інакше? Чи не можна викрасти його, чи викупити, чи як там?

— Можна б. Сторожу підплатити легко, а ще там варто фольксдойчі, з наших земель, та ще й знайомі. Але не йде. Тюремна влада зробила сторожу відповідальною за його життя. Тож не погодяться. Але якби навіть. Вони загрозили, що здесяятують кожну камеру, з якої хтось втече. А там сидять наші товариші.

— Він все ж таки міг би витримати муки і, може, якось вийти з тюрми... — Коваль забігав по хаті. Він кусав первово

долішню губу, а його очі бігали неспокійно під поголеним лобом. Його обличчя було бліде й нервово перекошене.

— Його і так чекає смерть з рук катів. Потім: після таких мук людина — не людина, а м'ясо. Кістки поламані, суглоби покручені, ах, що я вам розказуватиму! Меві ніколи. На завтра маєте нам постачити ціянкалій — це все!

— Ні, ні! — Надія затулила вуха руками і втікала від страшного, настирливого домагання, як від страшної примари.

— Ні, ні! Я все ж таки не можу, я не смію! На свою совість не можу взяти вбивства. Хоч би це ворот був! А це свій, рідний!

Коваль відходив. Без прощання, згірдно знізавши плечима. Але ще спинився при дверях і, повернувшись, заявив:

— Надія Стрільчук, якщо ви не дістанете нам до завтрашнього дня ціянкалію, і його вночі візьмуть на допит, і він серед мук видасть стоп'ятдесят своїх товаришів — ваша це буде вина. Ви матимете на совіті їхню смерть! Подумайте, рішіться. Я прийду ще раз завтра! І вже за дверима, повернувшись:

— Надія Стрільчук, ви дістанете нам ціянкалій!

* * *

Ніч тягнулася в безковечність. Надія мучилася. Вона спершу намагалася заснути, та сон не брався її очей. Раз поверталася з боку на бік, то знову сідала на ліжку, чи вставала з нього та відходила до стола. Сиділа, писала, рахувала щось. Часом підходила до вікна і слухала глухий гомін ночі. Але віде не знаходила спокою: ві в книжках, ні в нічній темряві. З неї чіткими, кривавими знаками виринало число стоп'ятдесят. Було як жахливийнаказ, як крик голодного життя. Відганялася від кривавої примари, заплющала очі. Тоді з'являлася ампулка з білим, сипким порошком, виринала з теміні, лягала трохи скосом і настирливо дивилася Надії в очі. Порошок сипався, сипався безгомінко тонісінькою цівкою і не вгавав. Відкіля це його бралось стільки? — думала Надія спросоння. Говорив твердо, веножитною мовою аксіом. Таким була для ціяїкалія смерть. Потім ампулка самочинно розкривалась, і з неї спалахувало яскраве полум'я. Жевріло й сичало та освітлювало темінь тюремної ночі. В його заграві Надія бачила того, що до смерти скатований лежав і стогнав у безмежній муці. Завтра його знову катуватимуть!

Надія прокидалась з півсну-маячіння і ходила по хаті та боролася з собою.

То знову пригадувався, чи снився їй брат. Молодий, надійний хлопчина. Він теж пішов десь в терен за якими-то важливими завданнями. Ще недавно вістка була від нього. Але хто знає, може якраз між тими стоп'ятдесятьма і він є? Може його треба рятувати? Алеж, чи мала вона право вбивати іншого, хоч би й так справді було?

— Ні! Ні! — скрікнула в глуші ночі і, припавши до стін своєї кімнати, дивилася на примари, що наче б входили в кімнату:

...ось труп молодого хлопця. До камери входять санітари. Ноші прикриті чорним рядном. Виходять, тупаючи глухо чобітами. Над марами напис:

— Його вбила Надія Стрільчук.

Яскраве полум'я палахкотить над марами. Своєрідний запах, такий знайомий з лябораторії.

— Це ціянкалій! — скрікує Надія і, припавши чолом на письмовий стіл, засипає до світа тяжким сном крайньої втоми.

* * *

Був сірий провесняний ранок, дрібна січка сіяла з неба. І Надія йшла до лябораторії. Біля тюрмі вона спинилася на хвилину. Проти свого звичаю вона вже не втікала. Спинилася, розглянула з увагою замуровані вікна і постійла хвилину в довгій задумі. Здавалось, що слухала уважно. Але глухі й темні мури не відзвивалися. З-поза них не долітав жоден звук. Проте вони говорили голосно, хоч мовою без звуків. Здавалось, що не напроти на бібліотеці, а на них написано:

— Тут живуть мертві, і вімі промовляють.

Начеб на потвердження цього напису розкрилась з скрипом велика брама в бічній вулиці і з неї стала викочуватись валка великих авт. Темно сірі, величезні скрині цілі залишні, щільно замкнені. Повні, чого?! чи кого?! Виїздили один за одним. Коли брама за ними засунулася, взяли зразу гострий курс і, скрутivши за щоглом, пустились біgom з Томіцкого в напрямі на Пелчинську.

З одного, що проїздило біля Надії, роздався глухий стогін... Публіка розбігалась з жахом і ховалась в перевулачках. — Везуть, везуть! — перешіптувались люди — Знову вісім авт на пісківню!

Оглядалися з тривогою, з жахом.

Вже потім, коли Надія все ж таки йшла далі і коли вже дійшла до техніки, на її мурах видніли великі плахти паперу а на них червоним друком:

В імені німецького народу!

Михайло Левицький літ 19 з Клепарова

Іван Залозецький літ 18 з Збоїск

Григорій Бовдур літ 20 з Боднарівки

...і так аж до сороктретього імені й прізвища

...присудом воєнного суду будуть дня 2 березня розстріляні на вулицях Львова за бандитизм і участь в партизанському русі.

Папір скапував червоним друком, наче кров'ю.

Надія йшла хиткими кроками, час від часу знизуочи плечима. Здавалось, що дрібне дрижання проходило по її спині, передавалося плечима і спливало з них на сірий брук вулиць. І вже не пішла Надія Стрільчук до лябораторії.

Вже скрутила через Єзуїтський город і подалася вниз, подалася до центру.

* * *

В полуночних годинах стояв за театром великий вуличний рух. Там, за театром, на великій торговиці місто клекотіло й бушувало нездорою піною кривавої продажі й воєнних, хворобливих торгів. Перепродувано грабоване, переважно жидівське, куповано й продавано харчі. Чорний торг цвів буйно в криваві оці роки. Що страшніший рік, то пишніше бушувала пля отрута.

Клекотіла, переливалась поза вінці.

В полуночну пору людська мурашня хитнулася. Для неї приготовано те видовище.

Своєрідне, ніколи не бачене. Якого навіть за римських часів не бачили.

Це не боротьба глядіятірів ані середньовічне автодафе. Це модерна процедура зайнанців на українських землях.

В імені німецького народу!

Їх вивантажили з авта. Блідих, нуждених, до смерті замучених. Руки сковані на спині, один за одним. Ледве тримались на ногах. Усі вони молоді, тендітні. Здавалось, що тепер стали ще молодші, майже діти. В цивільних і висірілих військових одягах, де-не-де полиняла вишитка, чи ковнір сорочки.

Все далі відбулося швидко й просто. Уставили їх під муром серед площі й оточили разком поліцістів. Публіку зігнали з площі, і вона стояла на віддалі, завмерши в дожиданні чогось небувалого й страшного. Декілька сальв, декілька окликів „Слава Україні!“ — і вже тільки кров і розбрізканий мозок і трупи. Лежали один біля одного і нід одним, коло них сторожа з рушницями і — публіці казали розійтися.

Бувальці чорного торгу зазнали нових вражень. Вони всеодно привикли, що життя — азарт, а воля — легкий штах.

Надія дрижала, як в лихорадці, і була бліда та через край схильована.

Бігла наперед себе, затискаючи руки, а вітер свистав їй коло вух, розвівав волосся, торгав одяг. Провесняний вітер.

Місто гуло танками, ревіло сиренами й дивилося на схід. Там горіли заграви і здалеку, ген з далеку долітав запах чорнозему.

* * *

Надія ввійшла до лабораторії і рішилася. Нагло й твердо вирішила:

— Не піти їм, стоп'ятдесятому отак під мур! Краще вже ціянкалій.

* * *

Після обіду в Надіїній лабораторії трапився вибух. Спершу голосний гук, потім брязкіт скла, що падало на підлогу, і сичання запальної рідини. Коли все затихло, з клубів чаду вийшла Надія Стрільчук з обсмаленим волоссям, в пожовклюму від ідких речовин халаті з пораненими пальцями лівої руки, що з них тонким струмком текла кров і змішувалась з сажею і жовтим кольором ідкої речовини.

На гоміні вибуху прибігла прислуга. З'явився й професор. Після першого оторопіння та переляку стали розглядати подію. Виявилось, що в сусідній з Надіїнською лабораторією вибухла пікринова кислота. Як? чому? годі було ствердити. Проте вся апаратура Надіїного станка була зруйнована. І вся її праця пропала.

За хвилину відходила з лабораторії з перев'язаною рукою. Професор, втішаючи Надію, запевняв, що вдастся реконструювати все, та швидко виконати пророблені вже частини реакцій, тим більше, що формула була правильна і зали-

шилась незнищеною. Хотів потішити свою співробітницю. Але Надія була бліда, схвильована й наче б придавнена. Посміхнулась блідо, прощаючись, і відійшла швидко в клубок поплутаних вулиць, що ними котилось місто назустріч завтрашнім подіям.

Погода змінилася. Небо вкрилося мокрими лахами хмар. З них сіяв дощ. Вітер борсався невтомно з прохожими. То роздував їм одяг, то скидав капелюхи й розкидав речі. Коли ж йому набридло гуляння по землі, тоді кидався на небо й торгав жмути хмар, як пес овечу вовну. Поторгані клубки випльовував у дикій пустоті й роздував по небесній толопі.

Все ж в його дужому подуві була сила нової весни. Він пахнув чорноземною далечінню і першими соковитими пагінцями.

Під мурами продавали дівчата перші китички пролісок. Вони пахли холодним віддихом розталого сніту.

В Надіїному портфелі щільно закрита пляшечка. При кожному рухові вона гомоніла гострою мовою занепокоєного скла. Часом до неї доторкались хатні ключі, і тоді вона видавала гострий, пронизливий скрік. Від цього в Надії пропігало дрібне третміння, і вона втікала швидко вулицями. Але скляний гомін біг за нею і гострим скреготом доганяв її на перехресті вулиць, вривався в уха, вдирався в душу жахливою аксіомою і лягав на неї тягарем кривавої необхідності.

ІІІІІ ДНІ

Вранці Дарія вийшла в поле.

Була неділя, і дзвонили до утрени, але Дарія йшла полями-прогонами в шире поле. По нічному дощі стояла в рівчаках вода і плесами сріблилася в ранковому сонці. Поля бігли в безкрай далечінь, теплі від весняного дощу, буйні від озимин, що зеленими хвилями пливли м'яко й соковито. Над полями дзвонили жайворонки й стояла неділя. Теплими, сизими парами снувалася далечінь. Над луками літали чайки, скиглячи.

І стояв пах бутвиння.

Дарія йшла, дивилася на землю і притискала серце до грудей. Серце, що не хотіло старітись. Що в далекій чужині тужило за рідною землею, за людьми і за...

За чим тужило Даріє серце, повне весняної туги, коли на її скронях сріблялися поодинокі волоски? Туга ставала інколи така велика, що скидалася на сум. Від тепер цілком опанував Даріє серце й давив його так, що Дарія кинула все й поїхала на рідину землю. Хай бомби й фронт і большевики! Дарія мусіла стати ногою на рідній землі, щоб могти далі жити. Ось тепер вдихала вона теплі паході землі, простягала руки до синьої далечини, а по її обличчі котились слізози. Потім скинула взуття і босоніж ішла полем. Трава лоокотала білі ноги незвичні ходити босоніж, вода виступала з землі і тепло-холодною долонею обгортала підошви. Але від цього родилася сила й радість життя і Дарія розправляла спину й усміхалася ніжно до землі, що бігла широкими ланами в безкрай. Потім клякнула й поцілувала краєчок поля, шовкового від буйної озимини.

Так висповідалась і запричастилася Дарія з великої чаші, що горіла під сонцем. На землі, що стікала кров'ю й гула ревом боротьби.

* * *

Річка скакала з лотоків в зеленкаве плесо й ховалася під лози, наче стидаючись своєї розгульності. Дарія стояла

по коліна в воді й не могла рішитися пірнути в неї. Це ж був травень, і вода була холодна. Від неї йшов ще сніговий запах. Але на заході бовваніла хмара, і сонце з-за неї поколювало гострими шпильками; хотілось купатися. Стояла так і дивилась на піну води, що спадала з лотоків і стрибала з веселим гомоном. Потім, простягаючи руки, кинулась Дарія в плесо і попливла назустріч шумам-пінам. Холодна стихія пройняла льодом її тіло, але вона розбивала її дужими помахами рамен, розгортаючи хвилю, що ледве прокинулась із зимового сну.

На березі стояв Ігор і дивився, як виходила з води. Його гармонійне тіло було мокре від крапельок води, з якої щойно виринув, і ще покрите мацком гусячої шкіри. Наблизивши рам'я до Даріїного плеча сказав:

— Чи ти знаєш, Даріє, що ти солодка дівчина?

Дарія поглянула спокійним поглядом і, діткнувшись кінцями пучок його рамен, покритого пружкою шкірою, сказала:

— Холодне.

* * *

Лежала на сонці і вигрівалася. Проходив холод від води. Кров закружила жваво й весело, тепло заливало всі клітини її тіла. Сипко-дрібно шуміли лози, а в далечині погрожував грім.

— Омиєши мя ісопом і очищуся, — нагадувала собі молитву. Чи то така весняна купіль була тим ісопом? Чи не про таку купіль писав Коцюбинський в „Тінях забутих предків“? Як вона оживлює, як освіжує, як відмолоджує! Пригорталася грудьми до землі, як дитина до матері, долонею гладила траву з ніжними пестощами.

— Тобі дуже послужила ця купіль, — говорив притишеним голосом Ігор, беручи Дарію за руку. — Обличчя в тебе зарум'яніло, очі засяли, спина розправилася.

Його сиві очі казали ще щось. Тоді Дарія заплющила очі й почала мріяти-розвідувати собі казку.

Часом прокидалась від своїх снів і тоді бачила, як ходив по березі і переносив дітей через воду. Діти сміялися радісно, вода шуміла. Мужчина з дитям на руці нагадував їй щось античне, десь бачене давно. Може на якій картині, а може в музеї.

— Якби так... якби так...

— Пірвати дійсність, як сіру сітку і всупереч усьому засмітися вільним сміхом, видираючи від життя дари, що їх заздро сковало воно від нас.

— Якраз тому, що світ валиться.

Нагадувала якийсь вірш, де говорилося:

Є тільки я і ти — і потім що щось про те, що має власті небо.

Грім наблизився, і з чорної хмари сипнув дощик.

2.

В кімнаті було їх шестero. Напроти Дарії стояв молодий запальний хлопець і говорив. Ліворуч сидів Ігор, а там говорив, в основному, оцей молодий. Інші, очевидно, погоджувалися з ним, бо дискусії не вели, тільки доповнювали його мову.

Говорив про боротьбу, про її необхідність та красу. Про важливі завдання. Про смерть на рідній землі й ганьбу втечі. Тільки про перемогу не говорив. Тільки про життя не говорив. Але була весна, всі вони були молоді й повні життя. Може тому їм легко говорилося про смерть.

За вікном цвів бузок. Його пристрасні пахощі вдиралися крізь відкрите вікно; разом із ними вигріта земля кидала свій життедужий виклик, свою пристрасну примаву. Чути було її великий голос. Лежала за вікнами широка, тепла, розмріяна в весняному сонці, розкішна напливом соків. На ній тільки маленькі людські хатки припадали де-не-де, поринаючи в соковитій зелені. Але міцніша за життя смерть неслася на сталевих, панцирами окованих возах, гула в вибухах набоїв, ревла в розриві мін і йшла так непохитно, як весна. Понад розбурханою зеленню землі пливли червоні струмки крові й линула з гомоном війни смерть.

Але хотілося жити. Жити повними грудьми, усіма клітинами, всупереч усьому. Бо весна кликала великим, міцним голосом, обновленої природи.

Потім ішли й іхали, а поля кружляли в теплому круговороті довкруги шляхів, що сивим оперезом бігли в нескінчену далечінь. З неї виринали дімки містечка, широкі, самовпевнені бані собору й вулиці, що своїми назвами нагадували свіжо розкриту книгу, в якій прізвища славних письменників чергуються з прізвищами героїв і гетьманів. Від них віде мідним, п'янким духом рідного.

Серце стискалося у Дарії тяжкими передчуттями. Що станеться завтра на цих полях? Які страхіття побачать завтра вулички, що сьогодні читають велику книгу замученого народу? Чи настануть інші дні? І які ж вони будуть, ці дні сподівані?

3.

Увечорі йшли полями, мокрими від пообіднього дощу. Стежки бігли назустріч селу, що тонуло в лозах і бузкових пахощах. Води співали жаб'ячими концертами і дзюркотіли своїми тихити переливами. Сутінок падав на поля ледве вловимим мрійним серпанком.

Дарія розказувала про свій твір. Снуvalа мрії кохання, бунту й кари. Творила казку незабутнього почування, великого, міцного, яким кохають тільки раз у житті.

Ігор пригортав до себе її плече й тулився до його теплого, пухкого згину. Відчував хвилювання Дар'їних пружких грудей. Слухав, як в них обох родилася туга. Здавалося, що це вони обоє грають для себе місячну сонату, а вечір огортає їх теплим серпанком таємниці. Здавалося, що їхня це хатка над тихим озером вдалекому краю, де немає нікого більше, тільки вони двоє. Часом він докидав м'яким, теплим голосом свою заввагу, тепло й ледве помітно надавляючи її плече. Ішли стежками, що спліталися і розлучувались, а потім ставали здивовані й задумані над водою під селом, над якою хилилися верби. Дарія прокидалася із своїх казок, розглядала здивовано затишок край річки і казала:

— Тут, як у пісні: Над водою, під вербою
Козаченько з дівчиною...

Тоді Ігор нахилявся близько і здавалось шукав чогось в її очах чи устах:

Село гомоніло вечірнім співом своїх будівів. До води виходили корови і, п'ючи її з голосним смоктанням, смакували як ласощі. Вози рипіли в'їздачі в ворота, а жінки кликали курей і гусей. Деесь здалеку понеслася пісня. Тоді поверталися крутими стежками понад воду і говорили про кохання, про те, як воно розгублюється в буднях і як замирає в домашній сіряві щоденних звичок і турбот. Перед ними стрибalo двоє діточок, граючись з вечірніми метеликами. Були, як два амурики на стародавній картині. Бігали стежками і щебетали щось, чого Дарія не слухала і не розуміла.

Ішли і йшли в вечірній сутінок. Він провадив кудись, але Дарія не чула під ногами стежок, не відчувала під ногами дійсності. Щойно, коли стали перед хатою, наче прокинулась і зрозуміла, що казка почалася, але нагло прорвалися нитка, і клубок ліг серед білої дороги.

В хаті були Ігореві будні. Його стара маті купала двоє осиротілих діточок, служниця була хвора, щось у кухні не ладдалося. До того ж гості робили деяке замішання, зокрема Ігорів друг Стернік, що говорив безнастінно, не допускаючи нікого до слова. Його мова була оглушлива, як млин і відбирала охоту до будь-якого товариства. За вікнами, була благословенна тиша і вечір на розгублених стежках. Як миляна банька, котилася по них Дар'їна казка про інші дні, що живуть в творах мистців, всупереч сірим будням.

Серед загальної розмови вони обое мовчали, заслуханіше в голоси тихого вечора і над водами та мову свого нутра. Тільки кохання мало чародійну силу з слів робити безпівний дар, що ве меркнє й ве тратить життя.

То ж дозволили будням проходити побіч себе. Бо за вікнами був вечір, і Дарія мусіла зараз же відійти в пічну далечінь, щоб не вернутись ніколи.

4.

Відходила. У руках мала Ігореву картину, яку їй дала його маті на спомин того вечора. Увійшла до його кімнати і, наблизившись, сказала м'яко й тепло, дивлячись йому вічі:

— Картину твою, Ігоре, дала мені мама на згадку. Але тепер мені треба йти.

Обняв її швидко й міцно, його сталеві очі потонули в її зіницях. — І я дам тобі щось на згадку. Я хотів би, Даріє, щоб ти пам'ятала мене завжди і всюди, де ти не була б.

Повернулася злегка і почула на скроні дотик його уст. Був легкий і несміливо допитливий. Очі іхні зустрілись і по-пілум'я, що спалахнуло в них, було силою, якій піддалися з покорою і повною самозатратою. Його уста припали до Дар'їних губ і з'єднались із вими довгим поцілунком повної самозатрати й словення туги, що чекала роками, щоб її здійснити.

Ще обіймали його рамена Дар'їн стан, як хвилина стала минулим. Вона, як оця казка за вікном, покотилася у травневу ніч.

Збудила жагу, створила бажання добути великі дари життя, щось неповторне й велике, сподіване, чого шукаємо йдучи самотою і навмання життєвими провулками. Прожити хвилину, що освітлюватиме його будві і життя, повне сірого труду в холодній чужині.

Обіцяв, що приїде. Після завтра. Але Дарія знала, що інші дні не настануть віколи. Вона говорила:

— Не приїдеш. Знаю де. Роками я чекала тебе, але ти не приходив, хоч ми зустрічались інколи на перехресті наших життєвих шляхів. Сьогодні воно в нас останнє. Я приїхала з далекої чужини, щоб пережити його. Але тебе в'яжуть міцні пута. І знову шляхи наші розійдуться, може, щоб не зійтися вже ніколи.

І хоч запевняв, що приїде, Дарія чула тільки сум.

5.

Уночі йшов дощ і шуміли дерева. З білого бузка за вікном скапували великі, гоміні і краплі й дзвонили в кам'яні плити пішоходу. Була травнева ніч, і молодик купав свої срібні ріжки в теплому дощі. У ставах співали жаби, в кущах розливав свої пісні соловей.

З недалекого лісу залунав постріл. Один, другий. Потім тиша.

...тоді він дав мені книгу. Велику, мудру й холодну. Її я ніколи не прочитала. Але вона лежала в мене на столі, і я думала, що він прийде колись.

— Роки пройшли. Велика була слава його образів і перед його таємом схиляли голови всі. Вона западала мені в серце, і я несла її з радістю і спокоєм. Але коли інші жінки захоплювались ним як чоловіком і казали, що він чарівний, я злилася і казала, що він мені зовсім не до вподоби і не розуміє, чим він їм так подобався.

— Все ж був куток мого я, де він жив, майже непомітно для мене. Я завжди зачислювала його до моїх друзів, хоч ми жили віддалені один від одного на сотні кілометрів. І він кохав часто й одружився. І я не помилялася: коли в нього трапилось лахо з дружиною, він прийшов до мене і просив допомоги.

— Був вечір. Такий як цей. Теплий, весняний. Сидячи біля неї, ми забули дійсність так, як і сьогодні. Ми віднайшли один одного. І знову роки стали поміж нас.

— Є тяга. Велика тяга людини до людини, якої нішо не потрапить заспокоїти, тільки повне віддання, повна самозатрата, повна сполука душі й тіла.... Це щастя.

Розглядала своє життя і шукала щастя. Так шукає великої перлинни скучий, розсипавши на долоні свої скарби.

Була тільки віра, що воно прийде. Вона не гаснула, хоч ішли роки. Навпаки: вона ставала розлучливо певна.

Хіба можливо жити й згинути, не зазнавши ні хвилини справжнього щастя? Hih Hih! Воно мусіло прийти, мусіло здійснитися. Воно, велике й веповторне.

Ще раз і ще переживала кожне його слово, кожен дотик і поцілунок. Від того родилося велике почування насолоди. Вона тривала й тривала й була схожа на травневу ніч, що розсипала свої чари за вікном. Теплі хвилі її були такі, як радість землі у весняну ніч творення.

— Швидко буде рік. Я приїхала з гір, і мое тіло було засмаглене від полонинського вітру, а під шкірою кружляла гаряча кров. Ми сиділи один напроти одного, і його очі дивилися з насолодою на мої рамена, груди, шию. Ячула їхній дотик. Потім ми йшли в вечірнє місто, і він казав: я тішуся, що ти така гарна, і хоча життя бере від тебе, і ти відаєш йому якнайбільше себе, ти залишаєшся багата, сильна й повна.

— Потім я довго думала: чого тішився? Аж доки будні знову не приспали нашої зустрічі.

Чула його обійми і пізнавала ще раз і ще раз їхню тугу. Смачувала цілунки і мріяла в самітну травневу ніч про чудо здійснення.

Але ніч бігла й бігла. Десь скрадалися потайки тяжкі кроки, десь озвався металічний звук і замовк. Понад овидом пролетіла світляна ракета і впала в ліс.

А він шумів, шумів стиха, але потужною піснею стихії. Бо весна сорокчетвертого року червоним квітом крові цвіла по лісах і полях. Сини Землі боролися за найістотніші права на життя народу. Боролися з тими, що прийшли з заходу на свою загибіль і це тепер доживали своє соромітне життя на скривавленій українській землі. І з тими, що йшли зі сходу й півночі. Возами, моторами, літаками. Перед ними йшли партизанські їхні загони, як рамена потужної потвори. Ними промацували землю, людей і ворога.

Удень земля цвіла і благословляла життя найкращою весною. Уночі гомовіла битвами і цвіла загравами. І хоча

йшло до літа і дні ставали щораз довші, ночі битв ставали теж щораз довші, ставали білими ночами, аж докіль ріки крові і заграва пожарищ не зрівняли день із ніччю і літо з пеклом.

Тож місто, що досі мріяло свій сон історії між ставом і собором, проснулося і тривожно стало прислухатися до життя і шуму лісу та гомуна великих доріг.

6.

Львів.

Місто причасне, заслухане в тривожні вісті зі сходу. Воно було обожнюваною красунею, за яку боролися лицарі. Скільки їх вже полягло в кривавому двобою, скільки нездійснених бажань вони кинули їй до ніг? Все ж горда пані була нічиєю. Бо, хоча була довгі, довгі роки бранкою раз одного, то знову другого, — не мав її ніхто.

На вулицях то один, то знову другі виписували свої назви, що прославлювали їхніх героїв і святих. То один, то знову другі установлювали правила, що ніколи не мали повної сили. Завжди горда красуня струшувала їх з себе, як лев дрібних мурашок, що необачно виповзли на його гриву.

Цвіли кристалі каптані, вистрілювали стрімкими свічами, свого цвіту понад містові хідники.

По вулицях котилися панцерні вози, танки торохкотіли сталевими гусеницями. Місто позіхало.

Час від часу чути було гарматні постріли, з'являвся ворожий літак, і гучномовці кликали людність, щоб покидала місто.

Дарія ходила по місті й не чула нічого. Два дні й одна ніч проходили їй, як у сві. Не знала нічого про смерть і загибель і війну. Чула тільки гарячий струм життя, що пронизував її насикрізь. Мала тільки одне бажання: щоб прийшов. Потім: хай валиться світ, хай гинуть всі і все! Разом з тим пригадувала собі слова Ероса*):

— Я є Танатос**), о Псіхе!***)

І казала:

— Навіть. Яка краса, яке щастя знайти кохання і полети з заплющевими очима в безодню! Разом із ним кинутись у обійми смерти, відкіля вже ніхто й нішо не зможе прогнати її розлучити.

*) Ерос — грецький бог кохання. **) Танатос — смерть.

***) Уосібнення людської душі.

Проходила містом, де в дніях недавно минулих літ ваходила оази зелені серед гомону буднів. Здавалося, що дерева вітали її і, приязно похитуючи гіллям, разом з нею радувалися життю.

Івколи появлявся сум. Він виповзав відкілясь і, ведучий за руку зневіру, смоктав і нашпітував:

— нішо з того не здійсниться. Нічогісінько. Ні мрії, ні сні, ні казки. Залишиться голод і ніколи, нічим невгасима жага. Інші дні не настануть ніколи.

Майже вірила йому, майже знала, що це правда.

Але проганяла його і, роздумуючи над перехрестям своїх життєвих шляхів, переживала кожне його слово, кожен рух і запитувала себе:

— хіба можливо, щоб він, якраз він, не схотів виповнити тугу довгих літ? Він же мистець — хіба йому гордувати дарами життя і позад себе кидати недоспівані пісні, нездійснені переживання, недіснені сні?

7.

Ігор сидів перед картиною, що її вже давно малював. Але не міг докінчити. Скільки разів брав у руки пензель, щоб викінчити постать жінки, що стояла коло вікна — не йшло. Вона була повернена до хати спиною і з обличчя тільки й видно було в неї м'яке підборіддя та кінчик носа й чоло, над яким хвилювалось злегка волосся. Задивлена у далекі дороги, що вибігали з вікна у край, що яснів зеленню і цвів маковим цвітом, наче кров'ю.

Але скільки разів він брався за викінчення картини — якось не йшло. Волосся жінки було надто м'яке, надто тихе й неживе. І просторові бракувало чогось. То ж мистець, небдоволений працею, відкладав картину і брався за іншу.

— Це тому, думав, що в мене немає ательє і я як син рабів працюю крадъкома і в несприятливих умовах. Тому немає доволі світла ві мені, ві картині.

І справді Ігор працював у кімнаті, якої звичайне вікно виходило ва маломістечкові будні вузького подвір'я, з курми, занедбаним хлівцем і колодязем.

В сусідній кімнаті метушилася мати, бігали діти і пливли тривожні будні, що не були певні завтрішнього дня. Так часто до Ігорової робітні заходили молоді люди, радились пошепки, складаючи якісь пляни. Так часто і він зникав з ними десь у лісах, що великими шарами тягнулись від

містечка аж по кордон. І тоді будні його осиротілої родини ставали ще тривожніші, биття матірнього серця ще неспокійніше; а її ночі повні прислухування й безсонних марів.

Оде сьогодні він встав з сонцем у душі. Ще далі він бачив, як Дарія виходила з купелі, а по її шиї і раменах стікали краплини води і сяяли в сонячному світлі. І потім, як сушила на сонці мокре волосся — як воно поступово з матово-бронзового ставало яснішим, пухкішим і теплішим, аж вкінці розсипалось ясним сміхом розтанцюваних іскорок, що спалахували серед тіцянівської бронзи її пишного волосся.

Під його руками ожив образ і на жінчиному волоссі запалились і захевріли оці іскорки, що їх Дарія вичарувала з водяного плеса.

* * *

За обідом мати приглядалася пильно до сина. Сьогодні він був інший, ніж в останній час. Зникло напруження боротьби і первовість його рухів. Він був наче обновлений, помолоділій.

— Сьогодні ти такий свіжий і спокійний, як за мирних часів, — заговорила мати. Ігор усміхнувся. Так, він сам почував себе добре. Здавалось, що роками здавлювана радість зібралася в його трудах і хоче прорватись, наче гірський потік від весняного тепла.

На кожному перехресті, де зустрічався з Дарією, будилося таке ж саме почування і тривало довго та гріло, аж доки його не пригасили будні і такий чи інший рід боротьби. Але тепер він знов: вона залишиться і буде йти з ним, куди б не несли його крути стежки життя.

— Дарія завжди ще така свіжа й повна життя..., — несміло, наче пробуючи, сказала мати.

— О, так! Вона! І загалом, мамо, я думаю, що вона краща за інших, яких я зінав і бачив досі.

— Так, ти завжди розказував мені про неї з захопленням. Де ж вона живе тепер і як це сталося, що з'явилася знову?

— Вона вже була покинула край. Разом із своєю родиною була за Сяном. Її впевнюювали, що як письменниця вона має обов'язок рятувати своє життя. Але тута притягала її назад ва рідну землю.

— Чи вона хоче залишитися?

Ігор задумався. Чи вона залишиться? Чув, що вистане подати їй руку, і воно не піде вже нікуди від нього і разом з ним піде в огонь життя на перелом. Але ж, але...

— Чи маєш ти право і її потягнути туди, де можеш кожної хвилини згинути сам і де й нас — та про мене байдуже, але твої діти — де й нас чекає загибель..?

Чи мав право? Чи мав право тоді, коли вавився світ і всетонуло в заграві пожеж, злучити своє життя з другим і разом кинутись у хаос? І потім вже в своїй робітні Ігор думав: чи має він право на її життя? Тож бігла весняна ніч, простерши свої широкі обійми; запах бузок і заспівали слов'ї. Молодик став купатися в олов'янних хвилях ставу і стиха, але могутньо шумів ліс.

Тоді хтось постукав у двері.

8.

Увечорі Дарія дождалася. Вона приготувала йому гостину. На столі дбайливо підібрали харчі, свідчили, що це не будні. Б'язанка темнофіялкового бузка. Його велики, шляхетні квіти розхилиювали чащі і з них розходився пристрасний, але притаєний запах. Тяжкі китиці звисали на стіл і говорили про весну й недозволені дари.

На поручнях тапчана велика біла китиця бузка. Був як сніг, як пух. На вікні велика чаша конвалій.

Спершу читала книжку. Потім кинула її й ходила по хаті та думала:

— Раз в житті доводиться переживати щось небуденне, тільки ж до цього треба відваги. А що, як потім будні стануть незносимим тягарем? Що, як почнуть давити й мучити і життя стане ще тяжче?

... Чи вкраде він хоч один день або ніч з низки їх незахованих? Чи спроможеться?..

Була сьома година, Дарія не могла вже читати, вона чекала вже тільки кроків на сходах. Ще і ще раз роздумувала над усім прожитим і питала себе:

— Хіба можливо, щоб переживання наше було тільки моїм? Хіба можливо, щоб його воно не торкнулося глибше і було для нього тільки одним із багатьох поцілунків, розкиданих на забавах чи у сутінках міських парків?

Не хотілося вірити. І тоді, пірнувши лицем в бузок, просила його: — хай прийде! о, хай прийде! Кинутись одному в обійми: тіло з тілом, душа з душою, творчий дух один з одним.

Була дев'ята. Ніякий поїзд вже не міг принести його з піль, що дрімали на обрії. І тоді захололо Дар'є серце. Вже лягла виць слабка надія, і на її місце увійшла всевладно зневіра. Дарія сиділа при самітній вечері, а її думки й почування залило всеобіймаюче розчарування. Її очі западалися глибоко, наче на дно колодязя, і не в силі вже були піднестися. Ці очі він цілуває. Так недавно ще. З побожною вініжністю і теплою ласкою. Так цілують тільки з любові. Ніжної і відданої. Їх тепер заливав сум.

Ніч була вже як підвела Дарія і розглянулася по кімнаті. Тепер вона здавалася дивно пуста й простора. Лежала порожня, і здавалося, що скаржилася пусткою обманутих сподівань.

* * *

Вранці Дарія прокинулася порожня, холодна й байдужа. Бузок прив'яв і пожовк, а його паході набрали терпкавого запаху смерти. Конвалії обсипались, а їхні розсипаві коралики пахнули в'яло-винувато.

Десь в неосяжну далечінь відпливала мрія про свято. Верталися будні. Дарія виходила їм назустріч. Тепер уже знала:

інші дні не настануть віколи. І ве впаде небо. Воно мусить стояти, бо по ньому линуть ключі сталевих птахів, що кидають на людей вогонь, руйну й смерть. Мусить лежати простора земля, жадна крові. Ось смокче її, п'є з розкритих сердець своїх синів. Бо така-вона є, оця земля рідна. Витужена, вимріяна, але проклинана й карана, кров'ю посена. Й теж немає свят, хоч весна бреше про них.

Чи ж справді для неї не прийдуть інші дні?

9.

У великому саді, куди проходила Дарія, йдучи тяжкими кроками, зустріла Стернюка. Був блідий, помітно сквильзований і біг, розмахуючи руками. Назустріч Дарії появився в його очах наче пробліск просоння. Алеж зараз закрив їх жах чи тривога. Був такий несхожий на веселого балакуна, яким був три дні тому.

— Чи сталося щось надзвичайне? — запитала швидко, зрівнявшись з ним — що з вами?!

Подивився уважно, хвилюну тер лоба, наче хотів собі щось нагадати. Потім взяв її долопю, вдивлявся в неї і заклопотано говорив:

— Що сталося? Що сталося? Мій Боже, як тó, не знаєте?! Алеж Ігор... Ігор, алеж я...

— Що сталося, ради Бога кажіть! — задрижала Дарія, бліднучи.

— Що сталося? нē знаєте? я ж казав вам стільки разів, і ви забули! Ігора ж убили. Ігора! Червоні партизани наскочили вночі на його хату, застукали і, коли вийшов, запитали: ви Ігор Загайчук? — разом з його відповідлю сипнули до нього п'ятьма пострілами. Усі в голову. Знаєте, в його голову!

— А мати?! — скривнула Дарія, — а діти?!

— Мати, діти? не чув, не знаю!

Побіг далі, не прощаючись.

Стрункі ясені в міському саду наче зібралися до граціозного танку по зелених травниках городу. Дарія впала на лавку й дивилася, як вони готовалися до молодечого танцю в золотому, весняному сонці.

Дарія нe чула навіть реву сирен, що сповіщали тривогу. З байдужим холодом слухала оглушливого гуку бомб, що швидко стали вибухати неоподалік, руйнуючи будинки, на яких конала свастика.

Сестрі мої Юлі
присвячу

ШУМЛЯТЬ СОСНИ НА КАЛЬВАРІЙ

{Липень 1944 р.)

Зеленими горбовинами потяглись ріvnі стежки, побігли сірі дороги. Десь там вони біжать аж під сині гірські пасма, що мріють на овиді. Але на північ і на захід вони скачуть в далеку, нудну даль чужини. Ними наше беззавтішне завтра, ними покутні кроки наші на терновий шлях бездомності й зневіри.

Але на Романівській Кальварії шумлять сосни широким шумом наших гір. Зеленим полум'ям палахкотять трави. Дме кріпкий вітер, підіймає їхню заграву й кидає її дрібною скарою в небесну блакить. Холодний вітер з заходу, з ворожої чужини. Разом із ним лине спів-благання польської, небратвої душі, що на ступнях кальварії скитається пасійними станціями і з голосним „киріє елейзон“ припадає до своєї Голготи. Але в цьому лементі немає просьби, немає молитви. Це пісня життєвої жадоби. Неважно припадає до узбіччів гори і грозить гербами Потоцьких, та єзуїтськими символами. Гордовита душа польська, що владно розпаншилась на окраїнах землі нашої, зрошеній прадідівською кров'ю.

Але сосни шумлять в поклоні на схід. Разом з їхнім шумом лине думка наша на схід. Зболіла душа припадає до останнього клаптика рідної землі і чує її стогін, її велику скаргу під колесами історії. Ось в теплу далечінь сходу біжать наші шляхи тернові. Кривавими ріками стали вони в дні наші. Ними український народ іде через Варшаву, Берлін і Москву до своєї великої Голготи. Полями-лісами весе він своє серце з вірою в геройську смерть в боротьбі і в побідне життя.

Гей, як шумлять сосни на Кальварії! Як шумлять вони під напором міцного віtru з заходу. Кидають свій розбурханий шум в синю далечінь сходу, де палахкотять криваві заграви нашої історії.

Горді оці сосни жилаві, що поросли на останньому клаптику рідної землі! Не лягають і не хилять голів під ударами

вітрів що кидаються на них з усіх цих шляхів, що розбіглись у ворожу далечінь.

Гей, шумлять погрозливо, як буруни вод, що їх піднімають морські прибої.

Як стихне вітер, слухають. Чи не слухають вони легенди сходу? Але від цього горба біжать дороги в далечінь. Вони збігають рівними камінними стрічками і біліють серед піль, що колосяться житами і співають буйними вівсами.

В далечінь біжать дороги.

Ген, ген, аж в просторий край холодної, польської чужини.

* * *

Рівна, камінням вимощена дорога на Ясло: Обабіч телеграфні дротя бричять і співають музикою Морзових знаків. Які важливі вісті несуть вони понад землею, з вітром, що хвилює жит?

Вже бо гук гармат дуднить землею і стібgne повітрям. Він, погрозливий вістун смерти, заповідає землі й небові її панівний прихід. Завтра вогонь і кров заляють ці селай містечка, поповзуть полями, що колосяться, шумлять і співають ще нині під вітром, що на своїх крилах несе гомін війни.

Ні, не втікає від неї Михайло Біленський. Не від тої, що стихійною силою падає на людей, тварин і житла. Не від війни. Він був колись вояком, не одну кампанію пройшов і не раз смерті дивився у вічі. І потім вже, потім, як лікар,

Але сидить на возі, згорбився, запався в себе. Сивий він зовсім, оцей лікар, що в нього ще й пятдесятки немає. Обличчя пооране, глибокими борознами засіяне.

Віз біжить дорогою, на захід. На новому дружина Біленського і син двадцятилітній і декілька клунків. Віз хитається з боку на бік, колеса торохтять, збивають пил і підносять його клубами поза возом. У хмарах куряви кінь і іздець на новому. Раз виринають виразніше, то знову поривають і здається, наче б були недійсні. Але вони є. Вони держаться воза і слідкують за тими, що йдуть. Пильно слідкують. Іздець держить в одній руці вуздечку, а другу міцно і зручно поклав на кишеню піджака. Кишеня не порожня. Щось в ній стремить незвичне і гранчасте.

Кові біжать. Віз з'їздить з романівського горба. Сива, не стара ще людина підноситься на возі, простягає руки, ніби хоче обняти останній краєчок рідної землі лемківської.

Землі, що на ній народився, працював і боровся лікар Михайло Біленський. Але іздець прискорює і вже рівняється з возом.

— Поганяй! — скрикує коротко й владно.

Коні біжать, віз торохтить. Сива, не стара ще людина сидить на возі, з її очей козяться слози. Тяжкі слози, що снуються долі лицем та борознами, які вижолобило життя, стікають вниз.

Гей, шумлять сосни на Кальварії! Гей, ще останнім шумом кидають правіт рідної землі тому, що оце покидає її, що іде на захід. Іде в бездоріжжя далеких доріг без завтра і без вороття й без цілі.

Іде на чужину.

Гей, як шумлять сосни на Кальварії!

* * *

Багато іх покидало землю в той час. Інтелігенти майже поголовно. А там селяни, робітники, молодь. Тягнули в чужину. Великим гоном мандрівки мурашок, що іх ворог зрушив з власних осель.

Але дехто лишався. Деято, що як Михайло Біленський родився на жовтій, твердій лемківській скибі, там присягався жити й працювати для добра свого народу, що б там не діялось з ним і який би наїздник не володів його землею. Він, що вважав зрадою кидати свій народ без допомоги, що разом з ним проходив паціфікацію і тиф, що в тяжкій тифовій гарячці боровся з смертю, боровся за право жити й далі ще діяти на землі, що не досита годувала синів своїх. І йому, лікареві, теж не завжди давала доволі хліба і досить харчів. Він кидав її нині. Безладно накидані клуники свідчили про поспіх, про тривогу, що в ній працювали руки оцих двох: лікаря і його дружини. Вона, Юля, сиділа на возі тупа від болю й горя. Пригортала до себе сина, погаслими очима дивилася на дім, що зникав у курявлі і з романівською горою западався в недійсне минуле. Там було ще годину тому її господарство. Його з таким трудом прибрали обое. Він, що не вмів з хворого брати гроші, і вона, що тяжко працювала й боролася з недостачами. Тепер лишала все устаткування, що його батько дав їй в придане і речі, що їх роздобула потім. Власне: не кидала. Іх там уже не було, коли виїздили з хати. При них, на їхніх очах розграбували й розтягнули все знайомі й сусіди, чужі й пришагідні. Коли дрижачими ру-

ками скидала на фіру клунки, вони тягнули шафи, посуд, постіль, фортечно, що на ньому досі Олег вчився грati, грабували лікарське устаткування, що його Михайло роздобував, працюючи вперто і тяжко роками кусок за куском. Оце лікарський стіл, що його сам робив, оце кварцева лямпа, що йї виплачував роками, що її ще не виплатив. Тягнули, гаркалися за все, як собаки за кістки. А вони сідали на віз і кидали хату, кидали рідну землю, іхали в бездоріжжя і безвість.

* * *

Твердо постановив був Михайло не іхати. Знайомим, що відіздили, робив докори і доказував, що обов'язок їх, інтелігенції, залишатися з народом.

Твердо й уперто держався рідної землі.

Вже заграви війни світили в ночі. Вже гомонів грім гармат і гори дудвіли глухо й стогнали вдень зловісно та готовили грізно вночі. З півночі від Ярослава і зі сходу від Хирова наступали більшовицькі партизани. Як гаряча лява лилися річками: піші, кінні, моторизовані. Йшли строкаті від різномінних одягів, цивільні, військові. Вдень таборили в лісах, вночі тягнули дорогами. Відстрілювалися від кволих вімецьких військ, що втікали в розсипці. Перед ними йшли польські партизани і розправлялися з українською людністю.

Край заливав хаос партизанки й війни.

Горіли українські села, братерська кров лилася на землю, що її виривали собі споконвіку обидва народи, пов'язані з собою тісними вузлами крові й історії. Оце тепер вирішили залізом і вогнем пірвати ці зв'язки раз назавжди.

І тому Михайло мусів покидати рідну землю. Та не з власної волі. Під твердим наказом. Бо думав, що його, як лікаря немилують. Його, що не знав, різниці між людьми, і що допомагав усім народам однаково і для усіх мав добре серце і однакову співчутливість. Аж поки не сталося. Поки не застрілили його найближчого приятеля, адвоката, а його не прогнали.

Не числився адвокат Бобровський з тим, щоб його хтось будь переслідував. Дружина його була з польської родини, і в хаті в них говорили по-польськи. І ворогів у нього теж не було. Але це сталося дуже швидко й просто: вранці постукали в двері і, коли Бобровський відчинив двом чоловікам, один з них став при дверях, а другий тричі вистрілив. І було по всім.

Вістка про те страйкожила Михайла. Мабуть не було вже на що числити. День і ніч повні тривоги, безсонного наслухування й жахання. А вранці прийшли з присудом: тому, що як лікар вів себе прихильно для всіх, видали приказ, щоб забирався з краю. Якщо не послухає — смерть. До шістьох годин мав бути на возі. Щоб не застряг де подорозі в знайомих селах, сторожа поїде з ним до Ясла.

Тож іхала сім'я лікаря Біленського.

* * *

Вже зникали в курявлі димі вежі романівських костелів. Вже коні виступували копитами марші далекої мандрівки. Але лікар сидів на возі і з його очей текли слези. Його серце боліло і кривавилось.

— Скільки добра зробив я їм? Чи не був я лікарем в іхньому сиротинці і не оточував батьківською опікою цих дітей так, ніби вони були мої рідні? Не за плату, тільки за спасибі...

Чи то шум сосон вітер несе, чи стогні землі?

— Коли всі вони покотом лежали хворі на тиф, я ходив від хати до хати і піс їм рятунок і допомогу. Аж покіль мене самого не перемогла хворoba. — Нагадував собі тяжкі дні хвороби і як боровся зо смертю і як із хворих легень ринула йому кров. Розпучливий плач дружини, настрапені очі сина. Мусів жити, мусів вернутися до життя! Щоб нині діждатися заплати!

Віз котився швидко, за ним іздець і пилуга безмежних доріг без мети і краю. Перед ним білі стрічки бездоріж і сиві смуги беззвітішніх днів на чужині.

Тільки вітер, дужий, гнівний вітер зі сходу кидав на вздовгін збігдям потужний шум карпатських лісів, сильний поклик рідної демлі. Десь збирав їх в могутньому шумі сосон, зціловував з землі, що червоніла коло іхнього підніжжя, і піс їх в долини, на поля-розлоги і в сизу далечінь.

Гей, як шуміли сосни на Кальварії! Гей, як шуміли вони в карпатських лісах, гаморили, гоготіли під подувом вихру і напором бурі що зривалась зі сходу!

ТРИПТИХ

I. БОЖЕ ВЕЛИКИЙ, ЕДИНИЙ...

Олена лежала в родильному домі і своїми великими голубими очима дивилася задумливо на немовля, на оцього сина, що його родила в лікарні. Власне: покінчилася родити в лікарні, бо почала в вагоні, що вим вивозили її разом з чоловіком і двома старшими дітьми. Перейми почалися в тривозі й холоді й жаху вагону. Потяг затримали, викинули чотирьох трупів замерзлих у дорозі людей, а Олену відправили до найближчої родильні. Там і родила свого синчка, а чоловік з двома дітьми поїхав.

...одноманітний стукіт коліс, глухий свисток машини...

* * *

Зима лютувала всевладно й безпощадно. Страшні морози давили людей, наче тісною петлею за горло. Сніг скрипів під ногами, пісний і сухий, як пісок. В таку пору тварина й людина збивалися тісно одна біля одної в хатах і, наче кроти в землю, заривалися в свої житла. В таку пору з'їхали до сіл і міст підводи й авта і стали вивозити людей. Вони були українцями, і їх треба було забрати з рідної землі, з новонабутої Галичини.

З відвічних садіб, з рідної скиби забирали селян так, як з міста робітників, інтелігентів, фабрикантів...

Оде їдуть потяги за потягами. Вагони для скоту з малими віконечками вгорі густо загратованими, залізними дрюками засуваві, позамикаві на замки. Глухий, грізний свисток машин, одноманітний стукіт коліс. Так по цілому краї. Так усюди.

У вагонах люди ревли, як худоба на заріз. Біля головами об стіни вагонів, копали чобітъми.

А поїзди їхали, їхали, їхали. Так скрізь, так усюди. Холбом і тривогою скований світ припав ниць перед словом, що його не знов досі: Сибір.

Стояли тісно один біля одного, загріваючи себе власним теплом.

— Боже великий єдиний,
Нам Україну храни —

Ще нісся спів з очах вагонів смерти, коли проїздили селами. — Боже великий, єдиний! — повторяли з тривогою в хатах пришляхових сіл. Припадали до стін своїх хат, тулилися до них поночі і слухали зловісного реву вітру і мовчанки зимової ночі.

А поїзди їхали, їхали й їхали безконечною чергою у безмежну даль світового простору Півночі.

По дорозі викидали трупів, давали трохи їжі й їхали далі. Їхав і Максим, Оленин чоловік із дітьми.

* * *

Олена сидить у ліжку й годує немовля.

Ясні коси золото-житнім вінцем плетуться довкола її голови. Гладеньке, на боки розчісане волосся, дрібно заплетене, скромно вінцем накладене.

Біла шпитальня сорочка, молочна, матерня грудь, рожеве немовля жадібно присмокталося до жигтедайних пипок.

До Олени ніхто не навіduється. Ніхто не передає дрібно записаних папірців, ніхто не посилає харчів і ласощів.

Інші породіллі виходять з лікарні за тиждень після пологів. Але Олена чекає. Вона не має куди йти і не хоче йти. Підносячи блакитні, ясні очі, вона питаеться:

— Чи скоро відправлять мене до чоловіка і до дітей? Розказує про ніч тривоги й загибелі і непокоїться, що довго чекати. Коли, коли ж уже її, жінку й матір, відвезуть морозними шляхами в Сибір до чоловіка і до дітей?

І була друга. Односельчанка. Вона була чорнява й похмура та мовчазна. І її з вагону смерти викинули тут для пологів.

Одного дня вона достала одяг собі й Олені. І пішла з лікарні. Так собі просто в світ. Покинула немовля. Може колись зголоситься по нього, як мине хуртовина, як настане інший світ.

Олена зосталася. Біля неї на столі одяг. Але вона хитає заперечливо головою.

— Ні, ні не хочу!

Її намовляють, звісно крадькома й потайки, щоб утікала. Чоловіка все одно не найде, загине з немовлям. Обіцяють допомогу, обіцяють влаштувати, але Олена підносить свої

блакитні очі з-під вінця пшенного житнього волосся, посміхається болізно й питаеться:

— Чи швидко відправлять мене до чоловіка й дітей?

* * *

Йдуть дні за днями. Олена ще в лікарні. Вона чекає. Але не помагає відклик до прокурора й поліційної влади і всіх, що можуть щось допомогти, щоб Олену вивезти в Сибір. Ніхто з них не може допомогти. Коли не поїхала своєчасно, то й не поїде. Для неї одної не влаштовуватимуть такоїдалекої подорожі. Зрештою: хіба відомо, куди відряджено одия з тисячів потягів? Та воно й байдуже і все одно. Хай собі робить, що хоче.

Але Олена годує немовля, стиха приспівує колискову своєму найменшому синочкові. Дивиться у вікно й питаеться, чи м'яштають морози і чи везуть нових людей у далекі світи? І просить, щоб її повідомили.

З-під золотих кіс тихі ласкаві, блакитні очі. В них зачит: — Коли відвезуть мене до чоловіка і до дітей?

* * *

ІІІ. ХЛІБ НАШ НАСУЩНИЙ ДАЙ НАМ ДНЕСЬ...

Поза табором тягнулася тайга. В тиші сибірської зими вона стояла біла, таємна, пшenna. Товсті пласти снігу окутували дерева, вигинали їхнє потужне гілля та лежали пухнатими покривами на їхніх стовбурах. Здавалося, що вони одягнули товстючі шуби й позасипляли під ними. Навіть рівнораменна смерека, що завжди простягала своє гілля в простір тепер втратила дещо з своєї поважної гордовитості й свого стрілчастого гону в небо. Вона наче присмиріла в твердих обіймах суворого морозу. В цей ліс ходила Ніна щодня на каторжну працю. В тайгу, що була безмежна, велетенська, вічна. В суворій тиші лежала скована морозом, заслухана в безконечні сибірські зими. Поринала в бездонну یіч, що її розсвічувала тільки полярна заграва своїм прімарним сяйвом.

В лісі безперестанно скрипіли пили, гомоніли сохири й метушилися люди. Між ними Ніна, що десять літ мала пилити цей ліс. За якусь статтю, що пристала до неї чомусь. Як інші чоловіки й жінки працювали пилою й сохи-

рою і вироблювала норму. Потім зморена до краю доволікалася до бараку й западала в камінний сон. Вранці прокидалася здивована, що ще живе. Біля неї лежав нераз труп помершої товаришки. Його викидали на сніг. Бачила, як гинули без числа падаючи від виснаження тяжкою працею й голодом. Як замерзали вночі під морозом, що вривався крізь щілини бараків і покривав живих і мертвих намороззю й снігом.

Переставала думати й чути. Тупіла й байдужніла, знаючи, що швидше чи пізніше жде її те саме. Як не сьогодні, то завтра, чи коли там... В велетенському просторі безкраю, під небом Півночі людина маліла й не мала ніякої ціни. Невже вона була колись подружена й була матірю? Якби не листи, що зрідка надходили від чоловіка не вірила б, що там на Півдні було інше життя. Її минуле життя і життя її чоловіка з донькою. Десь на шахтах Донбасу. Писав, що намагається добути волю для неї. Роками писав так. Може й сам не вірив в успіх своїх зусиль. Але Ніну ці листи будили до життя і несли хоч слабку надію на спасіння. Спочатку лист був наче живий. Нагадував кривду, розпач знову просипалася й підносила голову. Туга підступала до сердя й смоктала його. Здавалося, що воно не видержить, що припинить свій біг одного з днів, що волікліся тяжкою чергою перед засніженою тайгою. Але згодом лист і його зміст втрачали життеву силу й свіжість і тверді будні притушували його як сніг тайгу. Тоді входив в чергу оповідань, що розказували собі в нічному сутінку бараків при палахкотіяні великих дровин. Якби не вони, що горіли день і ніч, давно вже ве остало б в живих нікого з них.

Так снувалося Нінине життя, її катаржні дні безвиглядного заслання.

* * *

Одного дня Ніна дісталася посылку і її викликали на варту. Найрадісніша подія на засланні.

Вартовий розклав на столі посылки й вишукавши між ними Нінину розгорнув її та став розглядати. Теплі речі, трохи білизни, й харчів. Все це від чоловіка, з дому, з України!

Вартовий був як завжди похмурий і неговіркий. Пере-кинув одяг і відкладав його на бік. Тоді став розглядати харчі. Нічого там не було ні підозрілого, ні забороненого.

— Невже не дастъ?! — забилося тривожно Нінине серце. Хто зна, яка думка в цього суворого вартового. Може захоче ще й покривдити її?

Поклав перед собою сухі харчі й дивився на них хвилину. Білій, український хліб хоч висушений пахнув приєдно й нагадував — що нагадував він оцьому салдатові? Він узяв в руку один кусок і здавив його міцно. Заскрипів і розсипався в кришки.

— Вам хліба хочеться? — запитала Ніна — або, може шукаєте листа? Ні, його там не має, я ж його поштою дістала саме вчора.

Підвів на неї очі і в них було щось, чого досі не помічала. Ніби якийсь легенъкій туман приєлонював їх. Ніби задума, щось м'яке й бачене колись.

— Та не хочеться мені твого хліба! Істи я маю он поти! — показав рукою — алеж він український, він з рідного краю, оцей хліб!

Пірвався відсунув з грюкотом стільця й повернувся швидко до вікна. За ним шаліла сибірська пурга. Вихор бив по гіллю старезних дерев, колотив хмари, женучи їх кудись на південь. З них сипав сніг. Його пушинки падали густо на вікно й заслонювали світ.

Ніна не чекала довше. Зібрала розкладені речі, але ж при харчах хвилину задержалася. До сухарів припадала дрижачими губами й цілуvalа рідний хліб з ласкою й ніжністю. Шумів він колись золотим колоссям пшениці й співав плідну пісню теплого чорнозему. Розказував голосно про рідні степи й пестив ласкою батьківщини.

Потім один кусок поклада у вартового на столі і вийшла швидко пригортаючи до себе свої скарби.

Шалений вихор гнався небом, ніс стовпи сніговій і кидав їх у табір. В його куряви здавалися наче б недійсними оці дроти, що густо оплітали табір і оці вишкі, що на них стояли часові з рушницею готовою до пострілу. Навіть воїни поринали в клубах заметлі і зникали в білих димах, що палахкотили в тайзі. Здавалося, що вона вся загорілася білимі пожежами й курилася під суровим небом Півночі.

Ніна йшла до бараку. Вихор рвав з неї одяг, торговав волосся. Але вона не помічала цього. Тісно пригорнувши до грудей своє добро шептала:

— хліб наш насудний дай нам днесь...

Тайга вила й стогнала під буревієм морозного Сибіру.

ІІІ. ПОЛЮБІТЬ БРАТ БРАТА

Йшли сірою валкою тяжко поборюючи сніжний шлях. Бліді, безкровні обличчя, очі зачервонілі — з них виглядав голод і смертельна втома. На зігнуті спини падав сніг, холод пронизував, морозив. Біліла безмежна даль і хрестів та скріпів сніг під ногами. Хто спотикався й падав, чи відставав того підганяли конвойри і валка посувалася поволі далі. Виснажені голодом і довгомісячною тюрмою оці засудженійшли до табору в сибірській тайзі.

За те, що Василеві батьки орали й сіали на прадідівській скибі і він теж виходив туди на весні добувати з чорнозему хліб — розкуркулили його й заслали. Оце йшов тепер один з багатьох, з тисячів, з мільйонів. І був тільки тінню, чи далеким спогадом колишнього хазяїна.

Зміна конвою.

Зморені вояки, що теж кляли життя на Півночі передавали засланців другим, що мали їх вести далі. Скрепіт рушниць, стукіт чобіт, короткі слова команди. Одні сірі шинелі замінились другими і валка, що була спинилася, рушила далі. Одні автомати, мавекени заступили других. Невже в них не було чогось людського?

Василь ішов похнюючи голову. Тяжкі ноги омотаві ганчірям, обуті в щось похоже на взуття з трудом видобував з снігових заметів і клав ще один крок вперед. Та втома перемагала й він почав відставати. Сире, тяжке вебо й білу землю сковував в одне страшний мороз. В п'ому безмежному світі була тільки тяжка, каторжна праця і постійне мариво загиблі. Тільки безглазда, тваринна любов життя і нерозумна надія держали ще при житті оцих людей. Хто втратив їх — мусів згинути.

Оце якраз зневіреній і знеможевий повалився Василь в сніг, щоб ве встати з нього більше. Та до нього підішов конвойр і скричав: ступай! та вилаявся гидко.

Але ж у голосі його було щось знайоме. Невже це передсмертні мрії засудженця?

...батьківський садок. Оце вони обидва з Грицем пустують в тіні дерев, що так і гнутяться від яблук...

...щось шумить. Невже хвилі річки що. оце сріблиться на леваді? Оце біжать вони в двох та кидаються в воду, ще й обрязують себе серед радісного сміху й вигуків. Золоті дні, безцінні дні дитинства...

...потім побігли парубоцькі літа як колеса по битій дорозі. Іхня дружба збагачувала їх.

— Ступай! — кричав конвоїр і штовхнув лежачого ногою.

Насилу підвісся Василь хитаючись і очима гинучої тварини припав до обличчя конвоїра.

— Грицю! Грицю — шентали губи спалені спрагою.

Салдат спинився й насторожено слухав. З його обличчя нагло зникла вся суворість, але й кров втекла з нього.

За хвилину він держав в обіймах товарища своїх літ молодих, майже брата. Колись в соняшній Україні. Тепер майже кістяк.

Не багато треба було й пояснювати. Від двох літ Гриць оце як салдат береже засуджених. Знає він добре кого й защо. Він, що відбув війну й революцію в шинелі і вірив, що для побудови соціалізму не жалко жертв.

Що ж сталося тепер?!

Гриць зриває з голови кашкет з сивім девцем, знімає прудким рухом шинель, кидає їх і топче ногами. З люттю, з пересердям втолтує їх у сніг. Ні, це вже надто! Він вже далі не може! Ця остання краплина сповнює чашу зла, що накипало роками.

Стає в ряд з Василем, своїми міцними плечима піддержує його і стається одним із тих, що сірою, безконечною чергою йдуть на загибіль. Йдуть тяжко кладучи кроки виснажених ніг по свігових бездоріжжях Сибіру.

Але ж зараз до нього підбігає двох салдатів, відривають його від друга та під штиками виводять з валки.

Василь стоїть хвилину безпорадно. Робить рух, наче б хотів бігти за приятелем. Але дістает міцний поптковх у спину, заточується й паде. Лицем в холодний, білий сніг.

ОДИАКОВІ

У Львові горіли тюрми і Іванна Рівенська шукала свого чоловіка.

Пастелеве небо розмальоване білими хмарами, як на класичних картинах мистців. Тих, що жили колись, як не було жовтнів. Жовтнів революцій на Сході і жовтнів побідних походів германської раси на Схід.

Над містом, що по його вулицях гордо гомонять кроки історії — весняне сонце і на вулицях теплий вітер, дужий вітер з Півдня.

Як щодня і сьогодні Іванна йде оцими вулицями. Йде на Лонцкого. Може між свіжо знайденими трупами й він найдеться, Михайло, що був колись журналістом і потім учителем. Він, що мусів згинути під палахотінням червоних прапорів, що обіцювали рівність та інші блага.

Оде знову вулиці Львова.

Ними вчора відпливла східня слов'янсько-монгольська сумішка, нині котиться побідник германський напір. На славу фашизму, п'яному від гордих зазіхань на володіння над світом.

Сміття, папери, зарища несе вулицями вітер, круить ними, шелестить. Часом зупиняється на че б дивувався. Припадає нишком за вуглами вулиць і дме з-поза них на хідники. На них свіжа кров. Краплями, струмками, тонкими стрічками. Щойно вилита.

Чия кров на камінних плитах вулиць?

По вулицях катяться танки на схід і на схід. На плютах міста великі червоно-жовті мапи. Їх густо порізали стрілки сталево-сині. Усі вони показують на схід. До Дону й Дніця і Волги, що так недавно ще була „мати радна“. По сталь, алюміній, мangan, пшеницю. В байдужій прострації лежать вулиці. Позіхають пощербленими зубами повалених домів. Дрімають і крізь дрімотну нудьгу дивляться напівприжмуреними очима.

Свастика? Хай і вона спробує...

Байдуже-холодно дають котитись по своїх спинах —
кому б нē прийшлося.

Тільки вітер бунтується, лопотить великими червоними
полотнищами, порізаними чорними гаками свастики.

Тільки вітер лопотить червоними вітрилами об чорні
щогли держаків, наче б завязався вирвати їх із землі й ки-
нути на брук під ноги історії.

Ще завчасу. Ще не даються. Ще стоять.

Бо це сорок перший рік, і горячі тюрми, що в них ви-
мордовано в'язнів. І Іванна шукає чоловіка, що ввесь час
більшовицького панування в Галичині сидів у тюрмі, поку-
туючи за несповнені гріхи цілого свого життя в чужій дер-
жаві, в іншому режимі і тому мусів в сороковому році си-
діти і в сорок першому згинути під руїнами й згарищами
тюрми. Тюрем!

Бо Іванна щодня вибирається в іншу. На Замарстинові,
Бригідках, на Баторія, на Лонцького.

Оглядала трупи, загнилі й спорохнявілі й свіжі, огляда-
ла куски одягу й паперів і шукала чоловіка.

Раннім ранком до Олени Мірчук вбігла схвильована
подруга Хана Вайс.

— Галю, йди ради Бога, йди! Рятуй, поможи! — Хана
була бліда, дрижала всім тілом і ледве трималася на ногах.

Олена повернулася спиною до вулиці, на якій лопотіли
прапори, розписані чорними, хижими, покрученими хрестами
й, пригортаючи до грудей подругу, просила її розказати, що
сталося.

— Прийшли до хати, виволокли чоловіка! Діти плакали,
тримали батька. Кожне дістало поштовх прикладом і відле-
тіло, як цуценя від мами, що її насильно вирвали від малечі.
І погнали кудись! Певно до тюрми. Бо туди гонять їх усіх,
жідів. Покривавлених, побитих, гонять вулицями!

І хоч Олена запевняла, що в неї немає ніяких знайомств
ані зв'язків з новорежимними панами, Хана благала її йти
разом шукати чоловіка. Хана благала рятувати його і була
як божевільна. Вона не слухала ніяких слів розваги, ніяких
порад розуму. І тому Олена вийшла з нею на вулицю. Вий-
шли обидві шукати Ханиного чоловіка. Був інженером, пра-
цював у чужому підприємстві і щоденним трудом заробляв
на життя родини. Бо в Хани було четверо дітей, що хотіли
істі.

І його, як і їх, як інших погнали туди.

На вулицях були краплі свіжої крові. Нині це кровіхня.

Люди проходять біля порожніх крамниць, на яких на-
тягнули брудне рядно ролет і згадують вчорашні дні, згаду-
ють недавні часи. Заглядають, чи немає чого купити.

Але всюди пустка.

Тоді проходять біля крамниць, що на них написано, що
вони тільки для німців. З вітрин дивиться на них борошно,
цукор, цитрени, горох, пачки масла з старою, майже сим-
волічною конюшинкою і майже історичним „МС“.

— Нур фюр Дойче — читають написи.

— Нур фюр! — свище вітер, торгаючи одяг синів землі,
для яких ці илоди її заборонено.

Тоді залишають крамниці й ринуть валкою до тюрем.
Щоб подивитись на повбиваних і щоб помститись на жидах
за гріхи більшовиків. Допомагають гнати їх вулицями, ки-
дають камінням та погрожують кулаками.

Олена й Хана йдуть з первовим поспіхом. Вітер роз-
віває поля їхніх плащів і свище в їхні вуха:

— нур фюр, нур фюр!

Потім кидається з завзяттям на червоні полотнища
й рве чорні, хижими гаками озброєні хрести.

* * *

Вхід з Лонікого. Оцими бічними воротами. На них ні-
мецький вояк в сталевому шоломі й з рушницею в руці. Але
широко розкриті ворота давали кожному вступ на в'язничне
подвір'я. Лежали рядами. Почорнілі, рознухлі, страшно спо-
твorenі й давно неживі. Чоловіки, жінки. Паломники до цієї
макабричної проці схилялися піднімали рядна й дивились
на них, що лежали під ними.

Проходили, як поміж грядками, або між експонатами на
виставці. Може вони й тукали своїх, але більшість ішла ту-
ди з цікавости. Сонце загріває трупи й живих. Сонце при-
скорює розклад. Нестерпний сморід трупів. По боках па-
лають ватри з соломи. Їхній відразливий сморід мішається
з труп'ячим, гризе, вдирається в легені, в шлувок. Стас млю-
во. Горять оці модерні кадильниці на честь тотальних ре-
жимів, і вітер править панахиду над тими, що їх убив ре-
жим, що обіцював усім волю, рівність та працю й добробут.

Ось лежать свідки його ласкавости. Жінка. Молода
в сірій, тонкій суконці, а шовкових панчохах на гарних но-

гах. Але обличчя — одна чорна маса. Що і кому зробила ця жінка?

Чоловіки, жінки і — Іванна Рівенська знайшла тут свого чоловіка. Нарешті знайшла. Стоїть скам'яніла, байдужа і дивиться на його руки. Руки, що вже давно перестали жити, Але рубець, що Михайло мав ще змалку на мізинному пальці лівої руки, такий як був завжди. Так Іванна знайшла свого чоловіка.

Іванна стоїть над трупом чоловіка. Там далі друга така, там чоловік над трупом жінки. Поміж ними публіка. На великий історичний спені модерного театру усе, як годиться. Є і бутафорія кадильниць і прапорів, є й статисти. Чи хор. Під муром, збитими лавами. Найнижчі півлежма, другий ряд навколошки, третій і дальші стоять. Обличчя в них майже в усіх однакові. Вони жиди. В очах жах і відраза. І якась дивна тупість на лиці. У декого кров засохла на скронях. Волосся розкуювдане, замазане кров'ю. Хор статистів мовчить. Але публіка, що проходить поміж рядами трупів і кадильницями палахкотячої соломи лементує голосно або повертається до хору, клене й погрожує кулаками, або кидає в нього камінням чи плює.

Над оцам макабричним театром віють свастики на червоних полях. Дуже зручно змінити червоні прапори робітничо-селянського режиму. Тільки нашити чорні, покручені хрести — і готово. Тож декорацій не брак.

Між хористами Хана знаходить чоловіка. Олена підходить до нього, замахується кулаком і, вдаривши в повітря, ловить інженера Вайца за руку та витягає його з-поміж хористів. Швидко, майже непомітно.

Спереду йде Олена, випростувавшись, іде швидко, не оглядаючись. За нею інженер Вайц, зіщулівшись. Остання, Хана лементує й погрожує жидам. Так проходять повз вартового і виходять на вулицю Томіцького. Ще трохи йдуть так. Аж до рогу Марка. За рогом Олена подає руку Хані й її чоловікові і, прощаючись, остерігає:

— Глядіть, інженере, сховайтесь! Юрба, знаєте, сліпа й дурна. Але ж обидва режими нічого собі, як бачите!

З сірих бруків міста підстрибує вітер. Він далі рве по-лотнища прапорів.

Вже боївідпалахкотіли своє червоні прапори, що стоп-

голосно обіцяли всі блага. Десь відкотилися й пірнули в сизій далі степу, що майоріє на сході.

На славу побідному германському фашизмові рівнimi, теж червоними полотнишами зависли нові пропори. Кріпкий вітер надуває їх, як криваві вітрила.

Ніяких клічків, ніяких обіцянок. Ніяких ідей. Є пани. Для них цвітуть пропори і головокружним танцем співають свастики. І є раби. Вони не числяться. Для них не треба ніяких гасел. Для них школа навіть образів вождів.

Тільки з тюрем несе вітер відразливий дух трупів і палаючої соломи. Він лежить над містом як омир, що, вставши з могили, лягає великою марою і кістлявими руками обіймає все, що за життя було його.

МІЖ НИМИ ТЕЖ С ЛЮДИ

Ще димились звалища Хрестатика, ще де-не-де вибухали часові бомби. Внівець розсипались великі й цінні будівлі, що ними пишалася стара столиця України — святий Київ. Хиталися і розсипались Лаврські святыні, та з гуркотом валилися у Дніпровий яр. Вони, що споконвіку були святощами українського народу.

Але на мурах вже видніла счастлива. Криваві полотнища лопотіли на вітрі а хижі, чорні, вигинані хрести погрозливо хиталися над вулицями, по яких віками котилася невгомонно рвучка історія і кривавими річками канула в минуле народу, що ліг під її колесами.

Вже з'явилися крамниці з написами „нур фюр Дойче“ і в трамваях відділено шляхетну німецьку породу від сірого тубільчого народу. Так, деякі новини несла з собою, все ж таки західня культура...

Потім, дуже вчасно прийшло щось нове й дуже цікаве: лови на людей. Оде замикали вулиці військом, на кожному розі, на кожному перехресті стояв такий з чорними вилогами й труп'ячою голівкою. Рушниця напоготові. Старших пускали, але молодих згрібали разом, вантажили на автавози до будинку вербештельє^{*)}). Там держали їх густо збитих, як худобу на дерев'яних причах, серед бруду, воншій і в голоді. Потім оглядали їх лікарі, їх стригли, купали і заносили в списки і, коли контингент був повний, відвозили на вокзал та експортували до Німеччини. Імпорт тягли до фarterлянді, що потребував рук до праці. Бо шляхетна раса була вся під зброєю і щоденна, чорна праця їй, лицарській, не відповідала.

Потім настали ночі, повні неспокою. Тому, що в „дні ловів“ люди не виходили з хат, треба їх було шукати в їхніх житлах. Відтіля можна їх було вибирати, як птахів з гнізд.

Так попав і Михайло Зосимович — та хіба тільки він один, оцей Миша з своїми вісімнадцятьма літами попав у полон? Та ж цієї ночі сотні й тисячі оцих, ще майже дітей,

^{*)} Місце набору (вім.)

дівчат і хлопців виволікли з кат і погнали „ва контингент“. Ні материній плач не поміг, ні благання. Не було ж у Христі чоловіка і син допомагав в оці трудні часи якось вдергатись, якось не загинути з меншими трьома дітьми. Глухий на її благання суворий вояк штовхнув хлопця прикладом у спину, а матері загрозив, що його застрелить, як буде опиратися. Затріснулись двері за Мишою, вже тільки кроки на сходах, одні тяжкі в кованих чоботях і другі, майже хлоп'ячі. Вже тільки голосіння матері, ні, матерів, що лементували за дітками, що їх волочуть у далеку чужину, в неволю, на голод, бомби, поневірння. Вже тільки гуркіт авт, що везли живий товар на експорт і для потреби воюючого фатерляду.

* * *

Величний вестябюль київського вокзалу виповнювали люди. Вони товсилися, намагались ити кудись, ворушилися. Але в інатові вони становили одну масу, один елемент. Тільки їхній гомін, тільки сквильована, повна вигуків мова піднімалась аж під малюнки на стінах, аж під стелю. Лягала там, наче туман, наче хмара, що з неї кожної хвилини може вдарити грім і зяскравіти блискавиця.

Одих людей сьогодні не пускали на перон. Оци маса не могла вилитись через входи й виходи на рейки й під колеса стелити свої батьківські серця, щоб ними спинити поїзд, що віз оцах молодих, наче засудженців на смерть. Тож батьки й матері хвилювались, лаялися. Вони хотіли хоч попрощатися з дітками, хоч подати клунки з одягом та вузлики з харчами. Та їх не пускали.

Та от почувся глухий свисток. Протяжний, понурий, безжалісний. Потяг повинен відіхнати! Розлючені батьки налягли на ворота, вони тільки хруснули й розскочились на боки, і перші лави викотились на перон. З вагонів замахали руки, почулися голоси: тату! мамо! Діти збилися коло вікон, шукаючи батьків.

Та не довелось їм попрощатися. Вояки нацькували пісів, що наче розлучені вовки кинулись на перших, що намагались бігти до потягу. Пси скакали лапами на груди, ловили за горло. Почувся страшний, пронизливий крик жінок, повний жаху й болю. Юрба хитнулась. Тоді вояки вистрелили з пістолів понад голови людей. Повстала паніка.

В цей момент Христя, Мишина мати, забігла збоку й, побачивши хлопця, що з вагону подавав їй привіт, наблизилася до вагону.

— Миша, Мишен'ка, любий, дорогий! — подавала клуночок. Миша, молодий, ясноволосий хлопець простягнув руки до матері, очі зайдли йому слізами.

В цей момент один з поліцістів, що стримували юрбу, повернувся і, побачивши матір біля поїзду, зняв рушницю і вистрелив.

Мати захиталася, потім звалилася з ніг. З грудей ринула кров. І впала край рейок, якими поїзд став поволі рухатись з місця.

Крик, гамір, свистки, скрегіт коліс, лайка. Наглий стрим. Потяг станув. Керівник транспорту вистрибнув, пробіг уздовж вагонів кликав:

— Гей ти, чия це мати, вихода!

Миша — чи вийшов, чи його виштовхнули — припав голосячи до трупа мами.

— В порядку! Прибери це негайно відсіля!

Дав сигнал, поїзд рухнув і став швидко їхати. Рейками й рейками на захід. Ще довго гули вони під тяжкими колесами, ще довго вітер свистав у телеграфних дротах, що межили шлях цей прибережними смугами, біжачи в незбагнену, ворожу даль.

На київському⁴ вокзалі хлопець ридав і голосив над трупом матері. І це теж не тривало довго. Його зігнали вантажити неживу на віз, що мав її відвезти до трупарні.

Так, між ними теж є люди...

Перед вокзалом чорніли височенні щогли.⁵ На них червоніли криваві полотнища й погрозливо похитували кривими гаками чорних свастик.

Тільки вітер свистав поміж ними тонку, пронизливу пісню, надував прaporи, як вітрила, і торгав їх, як злющий пес одежду приблуди.

Могутній вітер з Чорномор'я.

ПОДЯКА

Сутінок у костелі Марія Штерн. Сірий пізнеосінній ранок і тут кладе свої безнадійні руки. Входить щілинами, вкрадається вікнами. Настирливим, бурим псом повзє за ногами побожних і лягає смирно у їхніх ніг.

На вівтарах золотяться постаті святих з емблемами в руках з очима далекими від землі і її справ, задивленими в небо.

Але земля лежить пуста й простора й повна болю. І життя біжить невгомонно назустріч неминучій смерті.

Дві снуються тяжкі й сірі, й пусті, але нестремні. Гомонять онтам за мурами костелла своїм безглуздим гомоном і кидаються божевільним гоном у всеобіймачу порожнечу.

Тихо й пусто в костелі Марія Штерн пізнеосіннього, сірого ранку. Де-не-де в лавках по одному моляться люди. Здебільща самітні, старші, одягнені в чорне. Може моляться за тих, що відійшли, а може за себе, коли Ім приайдеться кидати сірі смуги безкользорових днів?

Серед костелу клячить жінка. Темний плащик, якась сіра хустина навколо голови. Молиться гаряче, щиро. Ні, вона не молиться, вона говорить. Говорить з таким жаром, з такою вірою, так живо, якби говорила з живими. Її обличчя, звичайне, щоденне обличчя немолодої жінки, повертається до постатів святих, і уста її говорять багато, гаряче і переконливо. Тоді плаче, схлипуючи, спершу стиха, потім щораз голосніше.

Золотяться на вівтарах постаті святих, просто й ясно горять свічки перед кивотом. Цвятарана зелень вічнозелених кущів застигла в холоді костелу, припала до камінних плит землі.

Нічого немає в костелі Марія Штерн, тільки плач жінки і її палка молитва. Плаче голосно, і її стогони кидаються об стіни, відбиваються від них і лягають у ніг золочених постатів.

— Гергот Фатер, іх данке дір фюр ден зіг, — говорить жінка. — Боже Отче, я дякую Тобі за перемогу — говорять півголосом її уста, і з очей її течуть сльози. Рясні сльози хотяться обличчям і падають на камінні плити помосту.

Є щось дивне й несамовите в тому плачі. Щось нелюдське. Що сталося цій жінці і яке в неї горе? Чого ж тоді дякує божеству?

Побожні приходять і відходять. Оде вбігла жінка з пилкою під пахою. Прилякнула, перехристилася, прошепотила молитву і вже йде. Черниця клячить довго й рівно та струнко, вона скожа на білу березу край потока. Сідболовий старик клячить і молиться під поморщеним чолом.

Але жінка плаче її молиться півголосом. Від її уст іде клубками пара і, наче хвилі кадила, піdnімається до образів. Ніхто не цікавиться, чого жінка плаче голосно, чого жінка ридає, клячучи на камінних плитах костьолу.

Ранок котиться як намистина, що зсунулась з разка ледве помітно поточилася по землі. Безгомінкими фазами він вливається в день.

Жінка вклякає перед кожним вівтарем і перед кожним молиться, палко склипуючи. Здається, її безпосередня розмова з святими не матиме кінця. Все ж яка вона щаслива! У неї стільки знайомих в небесних просторах, і вона має їм стільки сказати!

Виходить. Ще в притворі вклякає перед постаттю святого Автонія і молиться. Проясніла, з блідим посміхом на устах сходить з костьольних порогів на каміння міста.

Hi, ви не можете цієї жінки покинути! Хто зна, яке в неї горе і чи не могли б ви їй допомогти? Може трохи трошей, може кілька добрих слів потрапило б заспокоїти її ридання...

— Горе? Hi, я не маю жодного. Я не з горя плачу, а з радощів. Ви не знаете? Hi, ви справді не знаете?

Стає, стидливо посміхається, і її негарні бурі очі знову заходяться сльозами. З-за них просвічує божевільний усміх і якась слізна радість.

— Дякую. Як, ви не знаете за що? За перемогу Німеччини! Прецінь вона побідила в війні. Я бачила це в сні, бачила небо і в ньому Господа і всіх святих і себе серед них. І чула, як Господь проголосив нашу перемогу. Архангельські хори співали, фанфари голосили всесвітові про перемогу Ni-

меччини, бо разом з її перемогою йде перемога добра на землі. І я була серед святого збору, я разом з усіми співала пісні тріумфу.

— І тому тепер дякую Богові і всім святым за перемогу. І не сама це роблю. Робить це Бог в мені. Він говорить слізозами радошів і риданням тріумфу.

Так. Нічого не потребує ця жінка. Ця щаслива жінка. Нічим не можна їй допомогти. Рука, простягнена з поміччю, опадає, рам'я, що опоясувало її стан, в'яне й безсило повисає, як звихнена гілка дерева, що осінню втратило листя й соки, і душа корчиться, входить в себе і западає в холод пустки, у безвиглядність беззавтішніх днів.

Проходимо побіч напівзаваленої ратуші. Ще на поранених стінах хитаються баварські хижі орли. Ще стоїть по-каличена фасада і дивиться з Перляхбергу осліпими дірами вікон. Коло розбитої фасади купа румовища. З гордої й славної авгсбурзької ратуші, де в Золотій Залі відбувалися гучні приняття королів і шумні пири гордого авгсбурзького міщанства, залишилися тільки порожні мури з купою румовища в середині. Над усім скрігіт елеваторів, що черпають великими долонями румовища і накидають їх на вози. З сірих небес сіє дрібна мжичка, що пронизує холодом. Лягає на місто, звалища і на людей.

Думаю: а що, якби сказати жінці, що вона помиляється? Що, якби оживити перед її очима дійсний образ поразки? Перед очима, що осліпли для справжнього життя, задивлені в міражі хворої уяви.

Але жінка посміхається радісно і входить у круті, вузенькі вулички старого міста. Безсило, безпорадно йду поруч.

Ні, нічого не треба цій жінці від мене. І вічого я не скажу їй.

Старе місто майже зовсім завалене: ще де-не-де стримлять пощерблени мури якогось дому, ще де-не-де якась стара брама говорить напівзатертою латиною напису, про старі давні часи міста і про тих, що розбудовували його. Старе місто Фуггерів і Вельзерів лежить у руїнах. Пусткою й безлюдям лежить мініатюрна тепер, але горда колись Фуггерай. Два ряди дімків збереглися з цілої оселі, що її колись побудував Великий Ткач, старий Яків Фуггер. За те, що дав житло своїм робітникам, розхвалюють його брами заваленої оселі.

Тільки малий, старосвітський фонтан дзюрчить серед пустки й румовищ. Де-не-де проскочить кицька і шур' вибіжить із звалищ та поміж камінням і цеглою попрямує до каналів Леху, що прорізали місто.

Тихо й пусто в заваленому Авгсбурзькому старовинному серці. Вже не б'ється. Вже майже зовсім застило.

Жінка входить у ворота одного з будинків. У своїй душі несе фата-моргану недоконаної перемоги.

Ще пустіше стає на звалищах міста.

Виходжу на вали, що колись боронили гордої Августі, йду до Пташиної Брами і слухаю, як дзюркотить брудно-сияєва вода Лехових каналів. На валах хиляться жовті, старовікові дерева й останнє листя кидають на вітер. Із сухим шумом летить воно на асфальт і камінь міста.

І я думаю,

Чи і в Тебе, Україно, є жінка, що вірить в Твою перемогу? Чи вона, одержима жаром любові, клячучи на могилі Твоїй над чорним покровом Твоєї тричі забитої труни співає гімн перемоги? Де вона, божевільна, що на руїнах слави Твоєї співає осавна безсмертних перемог?!

Де вона, Твоя пророчиця, шалена вірою у Твою силу, що серед голосіння сповіщає світові про те, що —

— разом з перемогою Твоєю йде перемога добра на світі.

Може десь серед сибірської тайги і вона бачить світл яні міражі Твоєї величі і слави?

Д Е М О Н

БАБОЧКИ ПЕРША ВІСОКОГІРСЬКА ТУРА

Гаро, великий бронзовий довгошерстий вівчарик, махає хвостом. З паші звисає рухливий, червоний язик, очі сміються.

Він жде.

Бабочка-Бобі гонить по хіднику коридора. Перед собою котить дитячий возик. З-за нього видно тільки ясну голівку з маленькими косичками й двома білими стрічками. Возик катиться швидко, і за ним має синя блузочка й гранатова спідничка Бабочки.

В швидкому бігу вона вбігає на середину, об'їздить стіл, що на ньому ваза з трояндами і кричить:

— Увага, Гаро!

Гаро готов. Гавкнувши тонко й радісно, він пускається бігом побіч Бабочки й возика. Тепер гальопують усі троє: білі капчики й панчішки Бабочки, Гарів хвіст, що підстрибує разом з його бронзовим задом і білій чотироколесий возик. Гальопада добігає кінця коридору, і Гаро не видержав: він гавкнув з цілого серця, з цілої собачої радости.

Няня: (де вона зараз і береться?)

— Бобі! Не вільно бігати! Це ж готель і пообіді люди хочуть спати. А ти, Гаро, теж не маеш розуму! Не дивуватись дитині!

Бабочка спинюється, нахмурює брови і з обуренням дивиться на няню. Гаро спускає вуха, хвіст ховає під себе. Няня відбирає візочок і ховає його до комірки.

Гаро й Бабочка йдуть в хату. Ще по дорозі Гаро замахав хвостом і швиденько лизнув язиком Бабоччину пічку. Вона якраз на висоті його паші.

Справді: Бабочці й Гарові не зовсім свободно живеться в альпійській гостинниці.

Одного дня тато каже:

— Йдемо на верх!

— А дитина? — питає мама.

— Йде з нами!

— Що, вона ледве по землі бігає, а ти думаєш, що вона вже й по скелях може спинатися! Бобі, золотко, ти ж ще й трьох літок не маєш, правда? — Мама пестить доню. Гаро дивиться заздрим оком на свою малу цаню. Вона сидить високо на маминих колінах і вже не рівня йому. Виляє хвостом і скавучить ніжно. Бабочка говорить до нього в своїй дитячій мові, щось розказує йому, потім нахиляється через мамині руки і своїми дрібними пальчиками тягне Гаро за кудли. Користаючи з того, Гаро лизнув своїм червоним, широким язиком її засмагле личко, похоже на зрілу морелю.

— От побачиш, що піде, — нахваляється тато. Він гордий з своєї пестійки і певен, що вона надзвичайна, дуже мудра і... як кожен батько.

Бранці всі в поході. Тато й мама в міцних, підбитих цвяхами черевиках, Гаро — як він: на своїх міцних, кудлатих лапах. Але Бабочка? Тато, здоровий, плечистий і молодий. У нього на спині наплечник. З-пода його голови Бабоччина голівка в білій шапочці з довгим, шовковим кутасиком.

У наплечнику Бабочка мандрує на вершок, що в висоті понад дві тисячі метрів стримить в синяву неба.

По дорозі тато розказує:

— Це гори Бобі, знаєш?

— Що то гори? — питає Бабочка,

Тато якийсь час думає, а потім каже: — Бобі має багато іграшок. Між ними є така велика синя коробка з кубиками. Знаєш, як тато укладав тобі один на одного? Так високо, високо, аж доки не завалилися і не розсипалися по підлозі. Гаро гавкав на розсипані кубики й приносив їх татові в зубах.

— То такі кубики?

— Так, то кубики. — Тепер тато спинається з кубика на кубик. Один зелений, другий сірий. По них в'ється тонесенька стежечка.

— Пісочок? — питає Бабочка.

— Ні, то такі камінчики — пояснює мама І, набравши жменьку дрібних, гострих камінчиків, подає Бабочці.

Стежка вибігає на полонину. Зелена, наче оксамитний килим, вона застелює узбіцчя.

— Що то? — питає Бабочка.

— То така травичка, — каже мама і зриває декілька травинок та, подаючи Бабочці, розказує:

— Ти маєш між своїми іграшками таку коробку від Тьоті Іні. Там є така зелена кучерява травичка. Ми клали її на стіл, потім на неї ми укладали коровки, овечки й пастушка.

— То Бобіна травичка?

— Ні, то Бозіна травичка.

— А де пастух і овечки?

Є. Оце стóть серед половини велика кукла, стрункий, рижобородий в шкіряних штанах і повстяному стіжковатому капелюсі. В руці висока закована палиця.

— Дай! — просить Бабочка.

Пастух сміється білими зубами й подає Бабочці свого ціпка. Її пальчики надто дрібні, щоб його обняти. Падає й дзвонить залізом об камінь.

Бабочка сміється й плеще в долоні, з них висипаються камінці й трави. Мама збирає половинські квіточки: синю чашечку гевціану, червону китичку, гірської троянди й білий ромен. Одні пришиплює Бабочці до шапочки, інші дає їй в руку.

— Цьвіті — жибонить Бабочка. Мама розказує, що сині — то крихітка неба, що над ними, червоні — коралики, що їх Бабочка має на шийці, а білі — то сніжок. Оце він біліє понад ними на скелях.

На траві пасуться коровки. Мурі, всі з дзвіночками на шиях. Ходять поміж квітками й каменями, пасуться собі й дзвовять весело. Поміж ними білі вівці й мурі кози. Коли валка туристів наближається — опя крайня коровка, що при стежці, підносить голову та великими, карими очима розглядає людей. Нюшить вогкими ніздрями й тривожно коситься на пса. Але Гарові не до коров. Він помітив зграю гірських галок і з радісним гавканням погнався за ними.

— Гаро, Гаро! — кличе тато.

— Гаро, Гаро! — кличе Бабочка.

— Дай спокій псові, — просить мама, — хай хоч тут побігає собі свободно.

Тато йде далі. За ним біжить зелена половина з мури-ми коровками, білими овечками й пастушком в стіжковатому капелюсі. Вона біжить з ними, як Бабоччина залізниця, що накручується. Бабочка тішиться, говорить щось своєю, тільки батькам зрозумілою мовою. Тато розказує їй, що це

справжні коровки, що вони спершу пасуться, а потім дають молочко. Це добре, солодке молочко.

Так, так, молочко. Дитину треба нагодувати! Сідають на траві. Бабочку звільняють з наплечника. З маминого наплечника вистрибне пляшечка з молоком і хлібець з маслом.

Потім Бабочка грається камінцями й квітками, сонце гріє, травичка цвіте і Гаро дрімає, лежачи біля свого пана. Полудень. Навіть коровки полягали в траві, ремигають та дивляться розміренно в далекий світ гор.

Пастух став на скелі понад прірвою й загукав:

— Оідль-оідль-оідль!

Пронизливий гук луною відбився від скельних стін і пірнув десь у ліс, що дрімає в кітловинах внизу.

Бабочка слухає. Так не вміє співати няня, ані навіть мама так не вміє! Але Бабочка тягне собі за гомоном гор:

— оі-оі-оі...

* * *

Стежечка в'ється щораз вище. Де-не-де губиться між скельними блоками. Тато спинається звінно, наплечник хитається з боку на бік. Оде вже наближаються до верха, і тому мама закутує доню в теплий плед.

З каміння скачуть трімкі струмки води, що збігають з снігових піль в глибокі жолобини.

Водичку Бабочка добре знає. Вона плашеться й купається щодня. Тепер оця водичка стрибає по камінню й співає весело.

Потім тато ступає по чомусь м'якому й білому.

— Сніжок, — каже мама й подає Бабочці жмінку холодного й білого, як цукор. Доня хоче занести його в ротик, але мама каже: бе! і Бабочка випускає з руки оцю дрібку снігу, що вже вспів стануті й скапує краплями води. Води падають на червоний килим найдрібніших квіточок, що застелює каміння коло снігу.

На горі хата. Тут Бабочку знову звільняють з наплечника та нагодовують теплою капікою й напувають теплим молочком. Потім кладуть спати на м'якому пледі. Гаро залишається біля Бабочки сторожити, а батьки йдуть погуляти верхами.

* * *

Назад дуже весело. Наплечник колишє й підстрибує. Бабочка високо понад татовою головою. Її видно широко

й далеко. Видно кольоровий світ з дитячих казок і з коробок з іграшками. В нього глядять Бабоччині очка, як квітки генціяни з полонини.

Завтра, післязавтра Бабочка забуде свою туру в гори. Нові іграшки з'являться в ней. Татів наплечник заступить авто, а може й літак.

Але туга за горами щовесни проходитиметься в серці Жіночки чи Паві. Тоді візьме наплечника, такого, як в ньому вона сама відбувала колись першу свою високогірську туру, й мандруватиме горами та тішитись світом гір, що все ж таки залишився і далі як казка і як іграшки з дитячої коробки, повної чарівних забавок. Серед них: коровки, овечки й пастушок та кольорові кубики.

ТУГА

(Казка Чорного Моря)

Море бігло назустріч берегові лавами вод, заквітчаних вінками білих пін. Впавши на білозерний пісок побережжя, скидало з могутаїх чол вінки розбурханого квіття, як любовну жертву берегам. Щодня воно старалося іх досягнути у своєму відвічному поході. Але ж завжди прибої чергувалися з відпливами і стремління з тихою гладдю знесили. Береги стелилися живими лавами пісків, горіли іскрами сонця і знімались скельними кручами, наче готові від вічної туги за сонцем злетіти у блакитний простір. Раз виринувши з моря тисячі й мільйони літ тому, вони втікали від нього в синяве неба і простягали рамена до життерадісної зелені землі.

Над ними гомоніла пісня і, дріжачи в нагрітому повітрі, пливла в далечіні:

— Не журись, люба моя...

Туга і любовне запевнення кидали в простір чоловічі груди. Великим проханням тремтів м'який, соковитий чоловічий голос і линув у даль. Клався на розколихані, тяжкі хвилі Чорного Моря, дріжав на білих пінах вод і млів під синім вебом безкрайм.

На березі лежали люди, грілися на сонці й дрімали в літньому дозвіллі. Інколи вони підіймались з піску, кидалися в зелені хвилі й білі піни. Хоч дехто засмаглими раменами розгортав вали вод, все ж не відбивався далеко. Люди й берег належали спокоювіку одні одним. Хвилі ж котилися шумливими прибоями, кидались на широкі груди й засмаглі спини, готові проглинути напасників.

Ольга грілася, як і інші. У літніх лінощах дрімали думки, байдужа тиша заливалася нутро. Безборонно віддавала себе сонцю й небові, розходилася і змінювалася в атом світла і звуку, що дріжав над водяним простором.

Потім купалася, і вода бігла по її спині та білими пі-

нами спливала з її рамен і з'єднавшись із своїм масивом ринула далі невтомними прибоями назустріч берегам.

Добігаючи до берегів, хвилі кидалися на купальників, що гралися в воді. Люди входили у воду, бралися за руки і наставляли спини назустріч хвилям. Ось сунеться така лава. Зелена, білоквітчана. Якась невидима сила підіймає її з морської гладі і котить назустріч берегові. Шумить, шумить! Щораз біжче, щораз голосніше! Купальники чекають, затаївши дух...

Вже близько, вже тут: зелена стіна впадає розкотом на засмаглі спини, привалює голови, розбризкується білими клаптями і біжить далі вперед. Хвилина: немає нікого. Але ж зараз виринають розсміяні обличчя, потогані чуби. Крик, сміх, гамір: ось водяний вал кинув в обійми одну пару. Під його покровом поборсались хвилину. Тепер регочуться, бризкають водою.

Там білява дівчина втікає від засмаглого хлопця. Спокіяється на підводному дні — надбігає нова хвиля і одним махом кидає напасника на жертву. Засмаглі, мускульні рамена охоплюють гнуучкий стан — понад ними котяться білонінні гребені, все поринає в зелений хаос. За хвилину виринають обое десь в іашому водяному валі, пригорнувшись одне до одного бредуть до піщаного берега.

* * *

Ольга купалася сама. Їй хотілось грратися з морськими бризками. Ставала плечем до хвилі й чекала. Вона котилася й шуміла, а що біжче підсувалась до Ольги, то все більше наростала в неї дрібна тривога. Майже нерозумна, майже неоправдана. Все ж: ішло щось велике, невідоме, потужне. Щось, перед чим ні втечі, ні стриму.

Ще хвилина, ще трішки...

Як грізно, як придавлено, але погрозливо шумить. Здається: ціла маса моря підіймається з дна і йде походом. А що, як справді..? Може якраз зараз же оця велика зелень розкриє пашу і проглине в якесь страшне, таємне, морське нутро?!

Але кортити! Хоч наче трохи страшно...

...а може там справді кришталеві палати і країна казкового щастя? Тільки відваги! Тільки відбути оцей страшний момент затоплення. А там: коралеві луги, самоцвітні сади, палати, русалки...

Шуууу! Хвиля кидається вперед, Ольга має час тільки роцінити рамена і скрикнути, наче б хотіла боронитися. Виринає здивована, врадувана. Над головою сонце й небо, на березі лежить Іван, пісня —

— не журись, люба моя —

— летить широкою тugoю в морський простір.

Стойть і дивиться у морську далечінь, і дивний сум підповзає й нашіттує:

— значить: ніде. На землі, ні на морі...

Всюди є будні. Немає казок. Є море, берег, пісок і літня нудьга. Потім обід, пообідній відночинок, прогулянка, вечір і ніч, і спати і завтра знову.

Веселкові медузи колишуться у зелених безоднях. У воді цвітуть вони прозорими чашами і сяють райдужними кольорами. Ольга бере одну в руку. Вона охляває і в'яне і вічного не залишається з її морського чаru.

— Навіть вони не дійсні, — думає Ольга, — тільки наблизитись до них, і вони стають нічим. Вони уявні, як мрія.

Але море не вгаває в поході. Морські бурууни підіймають з dna лавиці водоростів і кидають їх на берег. Масив колишеться, шумить, бушує. І знову хочеться піти назустріч страшному живлові і зазнати малої тривоги перед невідомим. Якби ж так справді за малою хвилею йшла більша, а за нею страшна, велетенська гора морського масиву?

Ольга стойть у воді й чекає. Хвиля надбігає і проковтує її. Ольга чує нагло, як дужі обійми оплели її стан. Вони давлять, поневолюють, пригортають до сильних мускулястих грудей. Ольга кидається, борониться. Але обійми дужі й неприможні.

— Красуне! Мила моя!..

Шумить у перекоті хвиль.

Ольга виривається з кріпких обіймів, хвиля прокочується і зливається назад з морським масивом.

Ольга йде назустріч берегові. Чує тільки за собою шум хвилі і в її пінах гаряче зідхання та клич:

— вернись, люба моя!

Хвиля шумить і гонить, море підіймається зеленими валами і котиться назустріч берегам. Море бушує, шумить і леститься до Ольжиних ніг, обіймає їх і тягне за собою на дно. Але вона втікає і вистрибує на берег та кидається на пісок біля чоловіка.

— Чого ти, така захекана, Олю? — питаеться спросоння Іван. Невисокого росту, русавий і ніжний, він радше похожий на хлопця. Його будова має в собі щось з розмірів грецького юнака.

— Я боролася з морем, хвили гонили мене, і я втікала...

Лягає на пісок і слухає, як б'ють живчики. Хвиля тепла пронизує її ество. Вона, як цей морський, прибій, бурхлива, жива.

... — такі кріпкі його рамена...

Море колихається зеленими, білоквітчаними розливами і, дійшовши до піску, розсилається толкими, прозорими смугами. Викидає чорняві рослини, що пахнуть терпко і гнило та дрібні мушлі. Потім відходить назад. Тільки зідхає стиха. Вітер хвилює його могутні груди.

Велике, таємне, Чорне Море.

— ...такі владні його обійми...

Ольга чує їх і далі. Вже висох соловий смак морської води, вже сонце спило її з засмаглої шкіри. Але він сонце, ні вітер не можуть забрати кріпкого стиску дужих рамен і великої, пекучої туги, що зродилася з тих обіймів. Ольга сідає і дивиться в море. Далеко прослалися його широкі надра, аж по обрій біжать його хвили. Воно могутнє і вічно живе в своїму поході і повне таємниць і чудес.

Але його простори порожні. Ніхто і ніщо вже не кличе: вернись!

Це тільки хвили так шумлять. Це тільки кров живіше кружляє. Це тільки туга, велика туга встає з моря.

Але на його гладі не видно вже могутніх рамен, не відчуваються їхні пристрасні обійми. Тільки білі бризки пін і олив'яно-зелена поверхня морського простору. Над ними тужно-самітна пісня летить у нагрітому повітрі. Вона дрижить і тримтить над морем. Невідомими словами благає, манить і обіцяє

— не журись, люба моя...

* * *

День був, як інші, і все було, як завжди. Обід, щоденні розмови, поворот до хати. Ольга слухала, говорила, відповідала. Але частіше слухала. Що говорив Іван і як ніла туга. Як підіймалися теплі струми і кружляли по

тілі, збуджуючи дрібні тремтіння насолоди. В душі вони будили щось нове, але здавалося, що воно знайоме, тільки забуте з часом. Ні, воно було там завжди, тільки будні приспали його своїм сірим, однотонним шумом.

Це чоловік з моря будив заснулі сни. Пристрасними переливами тремтіла тепла туга.

За чаєм Ольга приглядалася до Івана і дивувалась. Мабуть досі не помічала, що в нього стільки зморщок на обличчі. Це був її друг, і його вона звикла мати коло себе. Його м'який, беззвукний голос повторював завжди те саме. Роками, на різні лади. Ах, Ольга так добре знала, що і коли він скаже! На нього й дивитись не треба було. Він був — це було все, і воно було самозрозуміле. Його повільні кроки йшли завжди рівно біля Ольжиних, як дні їх плили без бур, але й без більших і надзвичайних вражень і зворушень.

Іван не перешкоджав їй ні в чому і не забороняв вічого. Ні. Він тільки стояв великою, тяжкою тінню між нею і всім новим у житті. Неможливо було відсунути її, ві переступити через неї. Вона була завжди і всюди. Нескінченно вірна, неминуча. Ось він стойть коло вікна. Його силуета лягла на море, що синіло в далечіні і прикрила його. І вже, не було моря і його казки, тільки дім, чоловік і будні.

Ольга дивилася на його велику тінь, що лежала на морі, і дивувалась: хіба можливо, щоб у коханні не було вічного бурхливого і пристрасного, тільки повільна, спокійна, відвічна дія? Як їжа і сон. Як обов'язок.

Здалеку долітав шум моря і його терпкаво-солоний запах манив у вітрільно-сіню далечіні водяного простору на нові невчорашні шляхи.

* * *

Вранці Ольга тихцем вибиралася з хати. Як щодня, вона проходила крізь Іванову кімнату. Він хропів у здоровому сні. Сьогодні це хропіння здавалось голоснішим і прикрішим як досі. На його спітніле обличчя насунулись пасма русиного волосся. Воно було без полиску, і тендітне й рідкаве. Вже видно було початки лихини. Мабуть вперше помітила Ольга цей слід невгомонних днів. Було в тому щось чуже й немиле. З-під покривала виглядали його ноги — і все було таке знайоме й щоденне і будило нудьгу й давило.

Ольга втекла в красу ранку.

Море лежало золоте і блакитне. Нині воно було дуже гладеньке і рівне. М'яким, розіскреним простором воно стелилось у далечіні і своєю глибокою синню зливалось із золото-рожевою блакиттю ранкового неба. Воно відпливло десь у свої далекі простори. Вже виборолись і вигасли пристрасні хвилювання. Ні найменші хвилі не бігли роззолоченою поверхнею і вчорашні білі квіти проглинула глибина. Тільки золоті іскорки співали над синьою гладю, танцюючи в соняшному сяйві. Злегка-злегесенька воно хиталося при бурзі, ділуочи ласково й ніжно срібні пляжі пісків білозерних. Покірно воно тулилося до піскових шарів, наче обіпяло їм, що ніколи більше не підніме пристрасного настгуду. Й ве кинеться вже більше на їхні груди з подгрозливими вигуками прибой.

Між морем і небом кружляли білопері чайки. Вони однінокі плакали-квилили, літаючи між двома розіскреними просторами.

Ольга йшла узбережжям і з тогою дивилась на море. Але воно було гладке й беззмістне, як її дотеперішні будні. Ніщо не хвилювало їх, як оце тепер ніщо не тривожило морської гладі. Тільки ж вони лежали на Ольжиних стежках сірими, довгими смугами, і ве було на них нічого з осияйної, могутньої краси моря. Вони були як те павутиння, що сірими, тонкими, порошчими нитками оплітає кришталеві вази, що в них горить світло. Звичайно воно горіло рівно й однomanітно, зрідка тільки воно миготіло, хвилюючи сірі повісма. Під вагою буднів лежало й тремтяче серце, як під тяжкою скелею, а песновнені сподівання були в ньому замкнені міцними задувами, як скарби багача перед соняшним світлом.

Інколи тільки вночі вони викрадались снами, повними кольорів і пахощів, і розказували те, чому не здійснитись ніколи. Невже і між ними і нею лежала тяжка Іванова тінь, що ніяк не давалася обійти?

Від моря віяв теплий, лагідний подув містраля. Клався на хвилі, гладив їх і пестив. Під його ласкою тулилися покірно до матірніх грудей моря, тільки просторові й вітрові віддавали свій віddих. Він підносився прозорими атомами пари і тремтів над морем, як у ті дні творення, коли з цих туманів повстала вода.

Це дихала морська далечіні.

Але, ні з близьких шарів селедину, крізь які видно бу-

ло рівне дно, ні з таємних масивів глибокої синьки не виринали дужі рамена і ве вісся пристрасний поклик пребагатого життя.

При березі колихались човни, а на небі, горіло сонце. Простягаючи руки до моря, Ольга скаржилася йому:

— О море! Ти таке багате і живе, ти таке велике! Але мої дні віколи не були схожі на твої прибої і твої бурхливі походи. Вони снувалися тихою, сірою ниткою і були без кольорів, пахощів і змісту. О море! Де ж щастя?! Вово, що наче твої прибої знаєть, руйнує і змітає будні і їхню ситу сонність?

Море шуміло стиха і плескало об палуби човнів, що колихалися при березі. Тільки хвиля шуміла, манила й напіттувала невловимим шепотом туги:

— люба, вірнися!

* * *

Ольга йшла в сизий простір. Позаду було місто, там дрімали Ольжині будні.

НА ШПИЛЯХ

1.

У синяві обрію величавіуть гори.

Здається, що вони тільки широкими, могутніми ногами стоять на землі. З теплих долин, залитих сонцем, простелених нивами, зелених горбовин покритих гірськими травами, вони вибухають у просірі. Стримлять скелями верхів, снігами позначеніх, проваллями порізаних. Вони такі рідні діти землі, проте вони понад нею, високо в хмарах. Вранці хмари з них встають — там мали свій нічліг. Поволі зводяться білимі габами. Соня, рівно знімається вгору в вітряний проспір небес. То знову курятися стовпами димів-пар, що встають з бурхливих потоків.

Коли ж дими піднімуться вгору, гори стають голі на перехресті поміж небом і землею. Небові й вітрові погрожуючи, могутніми гребенями зчісують жмути білосрібного пуху, та овивають ним свої голі ребра. Так окутані сплять днями й ночами в тайні хмар.

Коли прокинуться, палять великі жертовні амфори й повільні, білі дими кадил шлють у небо. Це дань вічних снігів.

* * *

Іза кохалася в горах.

Щодня її засмаглі, круглі підстегення ішли легкою музицою молодечого ритму. Вони покидали широкі стежки курорту, по яких ходили певпинно важкі кроки хворих і старих і на яких лягали тови музики, що сіяла нудьгу й будила тугу. Щодня з-під її синьої беретки вітер висмікував мички золотистого волосся і грався ним. Дужий вітер верхів. Іза йшла в гори самітними стежками, легка й зручна та повна життєвої сили. Її м'язи співали пісню мандрівки, і легені пружились насолодою безмежного етеру.

Але траплялися дні, заплакані дощами, мокрі плахтами

хмар, що повзли низько по землі. Тоді Іза виходила на Бріярку, що стриміла над курортом і дивилася в далечіні. Гори пірнули у далекий безкрай простору. Окутались бурою синькою хмар і мряки. Вітер підбиває клуби хмар: вони виринають тяжкі, далекі, пригноблені камінною вагою. Вертаються на землю. Змаліли, посіріли; вони, досі гордовиті, тепер припадають на могутні коліна і цінують землю. Вітри бичують їхні кам'яні спини, негоди січуть їхні ребра. З глибоких гирл бухають білі дами скарги проти кривди неба. Чому ж, гей яка вина? Чому всюди блакить і сонце липневих спек, а над ними біло-бура вага хмар? Може над ними віють вітри, січуть дощі їхні гранітні ребра, аж дони зовсім не обдеруть їх з зеленого одягу і залишать голих на глум заквітчавій землі?

Сумні, далекі, заховані в темряві, бовваніють вони в хмарах.

Іза дивиться назустріч горам. Опершись на базальтову скелю вигаслого вулькану розглядає гори, намагається відгадати стежки далекі, походи тяжкі.

* * *

В долині у вогких сльотах лежав курорт. Там хворі човгали ногами, іduчи поволі до інгаляторіюму. Там вони клали свої отяжілі кроки, простуючи до життедайних джерел. Потім, зачерпнувши води, йшли, поволі смокчучи скляними рурками солону рідину. Інгаляторіюм пахав доброзичливо і викидав з вентиляторів запашні тумани соленої пари, змішаної з етерними олійками.

Притишено-м'яко стукотіли мотори. Як серце людини.

Ходила туди й Оксана. В неї була задушка. І недостача чогось там в організмі. Може йоду. Бо її жовтяві очі були надто витріщеві. Очні яблука надто опуклі.

Але на її гладко розчісаному, чорному волоссі снувалися срібні нитки, і її молодий чоловік Святослав нудьгував.

Він рік-річно приїздив сюди з Оксаною. На неї добре діяло оде лікування. Життя в невеликій сільській хаті замість людного пансіону і щоденне господарювання в хаті, хоч у зменшеному розмірі, як дома.

Святослав не лікувався. Він ходив трохи на проходи, але більше додержував товариства дружині. Разом з нею ходив по парку і пив воду, смокчучи з своєї рурки. Це оживлювало і підбадьорювало. Потім Оксані не можна було го-

ворити, і він підводив її мовчки до інгаляторіюму, де вона відбувалася до полудня своєї процедури. Зустрічалися в ресторані за обідом, а потім ішли додому і решту дня проводили лежачи на лежаках у садку. В сонній дрімоті відпочивав тоді організм обох. По правді їм пе належалося: обое працювали цілий рік, і цей місяць відпочинку був дуже заслужений. І треба було набрати нових сил. Оксані як учительці треба було „прочистити горло”, як говорили усі ці співачки, що теж рік-річно їздили на курорт, щоб інгаляювати й пити воду. Вони теж додержувались строго лікарських приписів, говорили пошепки й мало, щоб дати відпочинок своєму пінному горлові. Вчительки, учителі — пе була друга частина лікуванців, потім усі, що працювали в поросі чи задушливих вишарах хемічних речовин, і вкінці всі інші, що бажали відпочинку.

Щодня, сидячи на лавочці перед інгаляторіюмом, Святослав бачив внизу стежку, якою йшли їхні ноги. Різні. Чоловічі, гарно взуті в легке літнє взуття, і другі в розшлапаних капріях. Мідні літки, оголені по коліна, засмаглі від сонця й вітру, покриті волоссям, проходили тільки інаколи між юрбою. Вони спиралися звичайно на мідних, окованіх цвяхами черевиках і йшли самовпевнено. В них була гордовита сила й почування здоров'я. Часто побіч оцих мідних чоловічих підстегень ішли кругляві жіночі. Були найчастіше точені й соковито-смашні. Інші знову були стрінкі й пружкі, як у гірських кіз.

Зрештою були коротші чи довші, кругляві, по-жіночому дріботливі. Одні в коротких панчішках, другі в босоніж в сандалах. Клацали дерев'яними підборами, спинались на котурнах коркових, кольорових човників. Ех, жінки!

Святослав так часто приглядався до забавної гри оцих він і віжок, що кольоровим струмом пробігали внизу між зеленню, що зрештою закривала їхніх власників, чи власниць. Оця зелень росла тут буйно й владно. Дерева росли в оці міжгір'ї напрочуд гарні. Модер'яни стояли рівні, горді й високі. Вони стелили на гірський вітер своє соковите гілля, поросле віжними, запашними шпильками. Буки височили понад зеленню кущів: були, як лицарі, що їх тугі стегна обтягали сірі, шовкові панчохи. Смереки вистрілювали вгору, горді й сумовиті, наче у вічному стремлінні до верхів. Корони широколистих кленів лисніли на соці.

Між ними, у їхніх він, цвіли троянди, ясмін і бігли рів-

ні стежки, та крутилися доріжки, втікаючи з курорту в гори. На лавках сиділи лікувальники. І Святослав мав свою лавочку, відкіля бачив свою стежечку серед зелені з струмком ніг і в далі гори.

Потім грава музика, пахкав інгаляторію, і Оксана виходила з нього на кам'яні сходи, що ва іхніх поруччях стояли скриньки з розцвілми чашами фіолетових петуній. І був день, ресторан, лежання і відпочинок. Але внизу було зеленувате, аж до дна прозоре озеро. Воно було, наче око гір, що дивилися ним в далечі небеса. В своїх прозорих водах колихало тайни правіків, що виходили з кратерів, погаслих вульканів і свідчили про молодість землі. Довкола обсіли його базальтові бльоки й розказували казки вогненнего нутра землі. В далечіні поза ним були гори.

Вони були щодня інші, щодня нові й принадніші. Оце вчора вони були зникнули в хмарах. Відійшли в недійсну даль, десь між небом і землею й хаос передтворіння. Потонули в клубах передсвітанку, пустка-туга залишилася за ними. Були ж нещодавно великі, могутні. Снігами позначені, плаями переорані, гострими ребрами різьблені.

Що за сила ковтнула їх, що віками стояли на межах неба й землі? З незнаної далечині тільки подих іде холодний і міцний. Вітром іхні гирла дмуть із світових безвістей. На збіжносні поля, на хосодзвінні луки, землеприклонні хати. Чи не хочеться їм, верхів'ям хмаротичним глянути на світ сонцеволотий? Ось виринають дві іглиці. Високо в білих перехмарках неба. Далекі, чужі, високі, може хмар чи неба з'яви, не скелі гравіторубні?

Чи не ці дві іглиці прокололи товстий покрив хмар і чи не прогнали їх своїм гнівом? Бо зневея хмари забувають свою гру з горами; десь розплілися в розісреї блакиті. Гори стоять чисті, голі, маєстатичні. Вони, що досі свої тайни ховали заздро в туманах, показують їх щедро панським володарним розкривом рамен. Скинули плащі горностаєві, відкинули шоломи й опанчі. Стоять в коротких зелених хітонах, в сірих панцерних сорочках скель, жерепом мережаних. Тільки сяють самоцвіти й перли держаків мечів сріблистих — потоків кришталевих, що з дзвінкою піснею скачуть з скельних бльоків в плеса озер.

Вони, гори, лежать чисті, сонні, лініві. Гріють боки в гарячому сонці, дрімають в спеці липня, як великолюди й великовірі. Вони сонні й завжди на чатах. Грізні гранітним

масивом, завжди готові в новій боротьбі змагатися з хмарами, вити з вітрами й сіяти з ніччю темінь і тривогу.

2.

Іза пливла озером. Її засмаглі рамена розкидали воду й засипали її срібними бризками. Її точені стегна пружилися й розпружувались, а зеленкава вода, розступалася і замикалась над ними, як легкий газ, або як тюль пишної балевої сукні. Понад водою м'який вигин шиї, дві круглини плечей і пружкі, високі груди. Відпочиває. Віддихає глибоко, повно. По шиї й грудях збігають дрібні хвильки й поривають в плесі. Срібночереві рибки граються біля пальців її ніг. Інколи якась цікава підпліве блізько і злегка мордочкою по-пробує Ізиного пальчика. Що воно? Який в нього смак? Тоді Іза підриває ногу, кидає її в плесо й сміється розпливчасто, дзвінко й молодо.

Потім виходить з води. Вздовж її молодого тіла спливають струмки води.

— Вона як Венус Анадіомене^{*)} — думає Святослав.

Гори граються з хмарами. Вони простягли свої захланні пальці до небес. Хай тільки надпліве хмарка. Хай тільки покажеться! Вона, що посміла з теплих адрійських вод піднестися і поплисти на північ у відвічній тузі за царством льодовиків.

Хай поважиться! Хижими кігтями вп'ялися в її пухке тіло і деруть яструб груди білої голубки. Торгають руно баранчика білого, що несвідомий небезпеки пасся на блакитних небесних луках. Вже нічого не залишилось з білого баранчика. Ще тільки під вершком клубок білої пари вагадує, де було колись біле ягнятко.

Вони далі стоять на чатах, готові кожної хвилини ковтнути хобчи отару чорних баранів, що надігнали б із стукотом об кам'яні стіви. Або стадо биків, що з грімким ревом же-нутъ небесними степами. Ще хвилина, й сталевими копитами розіб'ють гострі іглиці шпилів, розкинені навпереди на їхньому шляху.

Ех, женутъ скажені! Ех, дзвонять копитами об скельний граніт! В темряві іскри скачуть блискавицями, рев громом лунає в гирлах скельних. Тоді розкриваються небесні тами, ѹ на гори ллється опалево-біла течія дощу.

На землі теж став накрапати дощ. Іза зібралася і зій-

^{*)} Богиня Венус, що винурюється з води.

шла до ресторану, що володів над пляжем. Там познайомилася із Святославом.

Венус Анадіомене стала дійсною.

3.

Святослав, Оксана й інші лікувальники вирішили зробити прогулянку в гори. Автом до підніжжя Гребеня. І на вершок дивовою залізницею. Щоб бути на верхах, щоб відтіля побачити світ.

Іхали дорогами серед квітчастих лук, що їх клали покосами срібні коси. Квіти пахнули на їхніх дорогах, і курява стелилась позаду авта, що бігло в простір. Спиналося на горбовину й збігало вниз легко й зручно, наче скляна куля. Світ кружляв і мінівся, і сонце гріло липневою ласкою. Легіт співав собі в далечині, м'який і ніжний, наче б це не він вмів ревти буревієм й дути ураганом. Такий теплий, лагідний півдневий подув.

Гори наче танцювали. Вони оплелись в опалеві тюлі, і з-під них рожеве й срібне їхнє тіло мінилося зеленою коротких спідничок. Оді спіднички внизу замаяні вінками цвітів, прибрачні мереживом лук. На них сонце грається золотими бордюрами, й води блищають мережкою сріблотканою.

Раз повертаються спинами, то знову гнуучкими боками, і здається наче б їхні міцні груди піднімались і опадали в потужному віддиху, в солодкій знемозі.

Луки пахнуть медом і м'ятою, а липи літом і сонцем.

День був чудовий, і товариство було задоволене. Навіть Оксанині жовтяві очі набрали свіжішого й яснішого виразу. Тільки раз вони захмарились. Коли сусідка сказала на Святослава „ваш син“ і Оксана мусіла її швидко поправити. І потім. Як авто іхало поволі дорогою, пахкаючи під гору. Але перерізуvalа її стежечка, піхурка. Коли авто зупинилося і шофер щось ладнав коло нього, з-поза кущів вийшла дівчина. Її струнке тіло подавалось гармонійно під такт пружких кроків. Короткі штанці видавали помітво қругляву лінію клубів, а струвкі, оголені літки співали ритмом молодих м'язів і тугих сухожилок. Наплечник сидів на спині, як вілитий, а синя беретка цвіла гірською генціяною над ясними кучерями. Проходячи, оглянулася і злегка куточками уст посміхнулася. Святослав поздоровив, помітно хвилюючись. Але від цієї, непомітної зрештою, зустрічі у Оксани щось лягло вагою на груди.

...спиналась легко й зруечно, ніби її тіло було легесенько і її м'язи співали тріумф молодості й здоров'я.

...зникла за обривом гори.

Оксана зажурилася і з журбою глянула на Святослава. Іза була принадна й спокуслива в своїй молодості й життєвий силі.

4.

З шпилля Гребеня могутній вид. На південь гори й гори. Як кам'яне море, що давно застигло в безрусі. Як тіла величеських звірів, що скам'яніли на просторих соковитих пасовиськах. Між хребтом і хребтом глибокі провалля, виповнені опалевими туманами. Де-не-де срібляться озера й мерехтять ріки. Але на північ просторий 'край лежить, як на географічній карті. Села й міста, залізниці й дороги. Далеко й просторо простягається світ людей. Він, що з близька не мав в собі нічого поза буднями, тепер виглядав як малькований і навіть в людських житлах було щось з казки. Скільки їх в усіх цих селах і містах і яке життя в них їхніх жителів? Десять над цими річками й потоками і в містах гомінів ритом буднів і постійним поспіхом. Десять там ворушаться малі точечки, що їх і згори не видно. Люди. Але вони будують, що життя й ведуть його.

— А може воно тільки здається так, — думав Святослав, — може воно понад нами всіма, воно понад оцією великою площиною, владне, невловиме, але непогнуте в своїх законах і вічному примусі? Може це воно лежить в оціому синьому просторі поміж землею й небом, як невидна, але панівна сила, що скоряє собі людей? І може, чутка не коритись їй, а стояти понад нею ійти власними силами й власними стежками, а не тисячами тих, що тут внизу розбіглися, наче витки з розмотаного клубка.

Товариство розглядало цей світ, що лежав внизу, і той другий таємний і незбагнений, що виростав з землі, наперекір небу і в вічному стремлінні до його безмежних просторів. Гори. Вони лежали потужні й похожі на заснулих лицарів, скам'ялих в давніх епохах. Потім ціле товариство засіло при столиках, на терасі модерного ресторану, приліпленого до скельного верника. Іли підвічірок, розмовляли. Оксана вийняла з торбинки плетиво й плела його, розмовляючи з сусідкою. З синього клубка розвивалася вовна по-

волі, але постійно й непинно, і зручні рухи двох шпиць племінії її зв'язували в завжди однакову тканину.

Час од часу вона підносила голову й поглядала на чоловіка або розглядала нове товариство, що приходило до ресторану. Що півгодини приїздила вагонетка й привозила нових людей. Вони могли без зусиль стати на вершках, не вживши для цього сили своїх м'язів, ні хитрощів свого розуму. Висота понад дві тисячі ставала для них іграшкою. Вона для пішоходів похожа на твердиню, що її треба добувати, лежала смирна й поконана під стовпами й линвами та дримала під будинком готелю й ресторану.

Але там за гранню починається світ стрімких скель й глибоких міжгір'їв. Там лежали велетні, наїжені зубами й опанциреві гладкими панцирями з граніту, в шоломах з льодовиків і з срібними мечами потоків при боці. Так як скам'яніли віддавна під час бур і катаклізмів, що діялись на молодій землі. Там за ними заходило сонце. Тонуло в червоній заграві відвічної ватри заходу й поринало в обрій. Ще золотило вершки гір.

В його заграві стала на грані дівчина. Вона виросла на крайньому обрії, як статуя спортувки, вилита з бронзи. Була, як символ молодості й її непереможної влади.

Іза, уся рожево-золота від заходячого сонця, простягала руки назустріч гірському просторові. Святославові здавалося, що з пучок цих смагливих пальців вискакує струм. Шумить, хвилює, тягне в орбіту своїх магнетивих піль.

Товариство стало збиратись. Швидко відходив останній вагон у долину.

— Ще на хвильку, на одну, одиноку хвильку вибіжу на грань, подивитися з верхів! — просився Святослав.

— Алеж за п'ять хвилин від'їздить останній вагон! — старалася спинити Оксана.

— Я вернусь, я прийду! — кинув Святослав і, не оглядаючись, пішов назустріч Ізі.

Ішов як крізь сон. Якась таємна сила тягнула його. Як безодня, як вир. Хвилина, і став біля Ізи. Доторкнувшись до її чарівних рук, підпав під її владу, про яку мріяв почами без сну і днями туги, задивлений в гірський світ на обрії.

Тепер зникнуло все. Залишилася тільки вона.

Бігли на грань, перестрибуючи великі лоби чорного цекоту.

Могутньо й гордо стриміли верхи в небо. Воно наче б

зблизилося до них, припадаючи до сірих скель глибокою блакиттю заходу. Ще крайчиком жевріло на заході. Від того гори падали багрянцем і горіли самоцвітним вогнем. Але вже гаснуло небо й меркнули гори. Густий фіолет плив сірими смугами в гірське провалля. Він віс вечірні сутінки долинам.

— На вершинах немає сутінків. Є тільки багрянець і фіолет, — співала Іза назустріч гірським масивам.

— З тобою не має сутінків, — говорив Святослав, дивлячись у зеленіаві Ізині очі. В них горів фосфорійним вогнем непереможний чар. В них була ціла краса й сила гір.

Ще хвилина, — з-поза скелі почувся викрик Оксани:

— Славку, Славку, останній вагон!

Не чув.

Але вагоник захитався на місцях сталево-пругих лінвах і поволі став посуватися в долину. Колихався злегка по над гірськими проваллями. Там по сірих скелях дрібними клубками розсипався чорніючи жереп. Наче отара овець, він збився докути, з тривогою притулився до скель. Ще чорнілі його клубки на яскішому камінні скель, Але нижче вже пічний фіолет лягав на половини, що вдень зеленіли в долинах, і на ліс, що збігав широкими запашними смугами й розсідався на узбочинах гір.

Ще якийсь час колихався понад лісом дрібний кошеплик вагонетки. Потім пірнув у темний гранат, що нам ніч заливалася долини. Над темною землею рисувався чітко рожевий фіолет верхів; вони ще довго жевріли на вечірньому небі. Чисті, могутні й мовчазні, вони піднімалися вгору.

Здавалося, що пірвали останній зв'язок, що лучив їх з землею. Тепер вони повернули свої мовчазні й суворі обличчя від землі й заговорили до зоряного неба німою величчу скельних масивів.

Ще понад фіолетом цвів у великій екстазі відвічного стремління Великий Ріг і стриміла в зоряне небо Камінна Церква.

Дівчина простягла руки назустріч верхам і засміялася щасливо й вільно в обличчя гірським гранітам. Від її рук і сміху прослалася тепла стежка гірськими гранями й побігла назустріч зорям, що стали запалюватись на вечірньому небі.

ДЕМОН

1.

Весняне сонце золотило казковий світ гор, серед якого Христинине серце билося неспокійно. Було, як оця рибка в акваріумі, наповненому кольоровими предметами морського дна. Всі вони дрімають. Тільки ж вона сама; оця перламутрова рибка, у постійному русі, вона одна неспокійна.

Христина спиналася на гору. З каменя на камінь, у висоти.

По скелях гасав вітер. Він виривав десь у глибоких ущелинах плахти туману, кидав його об узбоччя Небельгорну і вив тонко й жалібно. Наче б скиглив і плакав за оцими туманами, що вирвалися з його обіймів і помчали небесною далечінню. Він теж підняв іх з долин, де лежали й мріяли свою тремтливу пісню фіолету. Ними він кинув об камінні груди гори. Але вони не давалися прибити до неї. Вони підстрибули і м'ячом помчали в небесні простори. Вітер же припадав до каміння і плакав і скаржився горі. Він обіцяв й сухим ребрам вологу прохолоду. Тепер же скелі й вітер тулились одне до одного й тонкою скаргою погрожували небу.

Обабіч стежки цвіли білі альпійські козельці і були як частинки снігу, що їх оживляє сонячне проміння. Коли ж стежка губилася між насипом камінних піль, тоді винурювалися з прогалин снігові латки. Хоч був червень, вони ще де-де лежали грубими пластами, і через них пробивали фіолетові дзвоники сольданель. У своїх тонко зшитих спідничках балерин вони виводили танець провесни повад білим полями світу, Оцієї провесни, що випускала іх в танець тоді, коли своїми голівками змогли пробити замерзлу шкаралушу землі або талий покров снігу. Співали тонісіяку, ніжвесеньку пісню, потужну пісню з похвалою життю.

Христина прикліякала біля танцюючих сольданель і говорила до них і до вітру, до скель і до талого снігу:

— О, життя! Побідне, потужне, непоборне! Але тільки для вас воно вічне. Бо для нас воно починається і кінчиться тут у тайві безмеж. Але ви, діти землі, ви вічні на пій. Оде ти, каміння. Чим було ти багато віків тому? Газом, атомами чи тільки енергією? Оде ти сталося твердю. Мільйони літ тому чи раніше. І тепер, навіть тепер, коли вітер і сніг кришить тебе, ти не вмираєш, не зникаєш. Ти катишся і падаєш з туркотом на оці осипища, що блідою отут внизу. Може там ти розсипешся в пісок, рінь, може там ти знову станеш валном і кременем. Але ти ніколи не пропадеш, не зникнеш. На берегах річок ти станеш знову покладом вапняку і почнеш нове, цікаве життя.

— Але ми, люди? Такий короткий шлях проходимо з стражданням і любов'ю. Потім зникаємо, і не залишається з нас нічого.

Христина видряпувалася на гору. З каменя на камінь, у височінь. Ось біля каменя, серед мертвости й пустки цвіте кущик блідо-зеленої саксіфраги. Її китиці майже без листя вінчали камінь, тулилися до нього і наче б розказували про свою життєву силу й непереможну любов до життя. Біля неї серед каміння лежало Його обличчя. Було бліде, далеке, наче затерте. Як зі старого образу. Навіть очей не могла Христина піznати. Але уста складались у ніжну посмішку, наче б говорили, як тоді, коли жив:

— Христинко, кохана...

Приклякнула і, руки склавши, як до молитви, питалася:

— Чи ж можливо, щоб Твое велике кохання зникло наважди й безслідно? Воно одиноче, тільки воно! Оде коханеться вітер із сольданеллею, і з цього кохання повстають насіння, що несуть у вічність сольданеллін рід.

— Але нічого, зовсім нічого не лишилося з Твого кохання. Ні на небі ні на землі — ніде в світі. Воно пройшло й минулося. Усе наче розпалося в сірий пил небуття, і я навіть нічого не можу пригадати з того, що було Твоим коханням...

Йшла далі. Вітер гірський кидався з металічним звуком об скелі, вив тонко й пронизливо. Брав Христину за плечі, трусив ними і здавалося, що хоче скинути її в безодні, що чайлися на дні скельних обривів. Дряпалася на гору, чіпляючись руками за виступи. Але за спиною в неї стояв Він і кликав і тягнув униз. Здавалося, що ось піддастися цьому тяготінню, пустить одну руку і...

З-поза скелі вихилилось знову Його бліде обличчя:

— Я люблю тебе, і ти моя! — говорили уста, що замовкли навіки.

Вітер торгав, скавулів і вив, а Христина боронилася:

— Було так! Тепер ти давно вже неживий, і я вільна.
І тепер я хочу жити!

Як гірська квітка, що простягала з жагою чашу до сонця, Христина рвалася до життя.

Але Він стояв за скелею на самому вершку і кликав і мавив. Сходив над безодню, біг заворотною стрімкою стінкою і надив, мавив у безвість глибин. Вітер чаївся в міжгір'ях і боровся з хмарами. Якже йому вдавалося взяти на свої дужі плечі великі жмути хмар, він тоді гнав їх на скелі, кидав ними об верхів'я Мрячного Рогу й реготався в нестягі пустоти. Хихотів, ховаючись поза скелі, потім випадав з-поза них і з реготом гасав між хмарами.

Христина трималася хреста, що позначував вершок, і не давалася ні вітрові, ні привидові. Хмари видалися на неї мокрим ганчір'ям. Вони то застилали світ перед нею, то знову проривалися і показували очерце синяви на те, щоб зараз же закурити по ньому курявою туману. То знову падали низько до землі, і з них сіяла дрібна альпійська міжчка. В ній голос Його жалісно скаржився, припавши до скелі:

... — змарновані літа... втрачене кохання... життя без успіхів і без щастя...

Тримаючись мідно за деревище хреста, Христина боронилася:

— Хіба це моя вина? Людина має таке життя, яке собі виборе. Чекати, щоб дало щонебудь самохіть — даремна річ. Цю бестію треба брати за лоб, її треба давити за горло, щоб вона давала щонебудь! Їй треба видирати! Кожен з нас має лише стільки, скільки видер у нього, лукавого!

З безодні скель виринало Його обличчя і питало:
... але кохання...?

Клякнувши над обривом, збирала скельні гвоздики, що червоніли на камені, наче розлита кров. І говорила в простір:

— воно: або стихія, або обман...

Вітер кидав хмари, заснував ними світ і сипнув дощем з сніговими крупали.

2.

Ночувала в готелі під верхом. Завтра хотіла йти в мандрівку горами. Самітний рейд по скелях. Але вночі погода

стала ще гірша: хмари збились й ринули густими дощами. Вихор вив, громи били об верхів'я, а зелені блискавиці стрибали по сірих скелях, розсвічувуючи собі стежки в безвісті.

Христина сиділа на ліжку й тремтіла в лихоманці. Потужні електричні розрядження проходили крізь неї. Вона чула в своєму тілі кожен нерв, кожне волокно. Здавалося, що електрика зарядила їх, чи може викликала в них якісь притаєві електромагнетні хвилі. Вони стрибали й торгали, розсвічували й гасили, запалювалися й згасали. Будили бурю, що торгала й ломотіла як вітрила човна, що заблукався на океані. Але ще страшніша була тиша, що лягала їй на зміну в розбурханому внутрі, на те, щоб зараз же прокивутись розхристаною стихією.

Тоді простягала рамена в пустиню скель і скаржилася на життя і його порожні долоні.

Але в заграві блискавиці являлося Його обличчя: бліде, камінне. Гірко усміхнені уста, давно завмерлі уста говорили:

— Ти моя і я не дам тебе ні кому й нічому. Я візьму тебе!

Тоді боролася із з'явою й кидала виклик Йому й життю:

— Ні, ні! Я жива і я живиму! Я не належала Тобі й тепер не належатиму! Відступи в безвісті і пропадь між скелями! Ти Демон, але проти мого життя і його сил Ти безкровна уява. Відступи й згинь, розплівись у дощах і йди стогнати на гірських обривах! Не була й не буду ніколи твоя, ти чуеш!

Вихор вив, буря шаліла, дощі лили густою, стихійною масою, а зелені блискавиці стрибали по скелях і з електричним тріскотом падали в безодню.

3.

Вранці Христина прокинулась хвора. Вона кашляла, її палила гарячка, і кололо в грудях. Серце працювало нерівно, його ритм то звільнювався, то біг швидко, як кінь, що його підганяли батогом.

Альпін залягла слота. Між небом і землею одна неподільна стіна води, одна темінь хмар і туману. Безнадія розмоклої глини, слизького каміння й мокрих трав.

— Вертаюся до хати, — говорила до гір, що пірнули в дошовій зливі. Так, вертаюся, і ви скажіть Йому, що ніколи, ніколи! І що даремні погрози і що даремні прохання... і що я не дамся Йому! Залийте кохання зливами, заколи-

шіть вітрами, покрайте своїми прекрасними квітками, зашуміть лісами, розсійте в полонинській далі й розгубіть на стежках - бездоріжжях скельних урвищ. Завапастіть у безднях і проглиньте сірими стінами та ковтніть чорними гирлами кітлів. Але скажіть, що віколи, ніколи, чуєте, ніколи не буду Його!

Але гори поринали в дощовій зливі й западалися десь в слотливу даль небуття.

4.

В долині шумів ліс, мокли доми й клекотіли води, що збігали з гір. Час від часу продиралися тумани й з-поза них виринало сіре, змокле верхів'я. Було ніби змаліле, ніби за сумоване й спустошене.

З вікна потягу Христина дивилася з полегшею, як зникали гори в тумані мряк і зливах дощів. І, прощаючись з ними, говорила:

— ви можете собі задержати свої з'яви і можете страшити демонами на своїх скелях. Але я з крові й кістки, я з землі! І я не дамся!

Гори простягали до неї свої підгір'я і намагалися наче раменами зловити її й притягнути. Але повернулася до них спиною, оперлася об двері й піддалася ритмові втечі.

Поїзд з великою швидкістю мчав. Він утікав із гір. Але його колеса вистукували:

— ти моя, ти моя, ти моя!

— Я хвора, — думала Христина з страхом, — навіть тут, навіть в стукоті коліс чую Його голос, чую Його по клик. Але ні! Усе вже за мною!

Але колеса вистукували, вистукували...

Вздовж вагону бігла листва. На вій виросла зпечев'я чоловіча постать. Гори вже запалися в пустку хмар, і на їхній сіріяві зарисувалася Його постать. Бігла швидко листвою, не тримаючись ні за що. Підійшовши до вагону де, спершись об двері, стояла Христина, Він випростувався й заглянув до вагону. Христина почуда на собі дотик крижано-синіх очей і, повернувшись, зустрілася з Його поглядом. Скрикнула пронизливо, відсахнулась прудко від дверей. Але вони відчилилися з стукотом і свистом і —

Христина випала під колеса поїзду, що мчав далі й далі.
...ти моя... ти моя... ти моя... завмидало на шляху.

Він біг довгою стрічкою в долини.

В мряці тонули гори й копали в безвістях невтомонних
слот. В чорних верховинах влубились хмари. У міжгор'ях
вили вітри й товклися тумани.

МИ ЧЕКАЛИ

Першу частину дороги докінчували. Внизу стрімко під ногами лежало озеро. З гори було воно як чорно-зелена подовгуваста крапля, що скотилася з лісистих узбіч та влилася в улоговину у їхніх ніг. Ліси - скелі дрімали свій сон, відбиваючись мрійливо в темному плесі озера. По воді снувався корабель. З гори він виглядав, як подовгаста біла сигара, кинута на зелений оксамит. Здавалося, що стіть непорушно. Тільки біла піна позаду зраджує, що корабель пливе.

Був хмарний день кінця жовтня, і якби не зустріч з Василем, то ані Галя, ані Іка, навіть вона, запалена альпівістка, не вибиралися б на туру вгору до Чортівського Млина; що десь там на височині біля двох тисяч метрів клекотів під землею свою заворожену казку. Там десь чорти й чарівниці перемелоють скарби й підземними ходами вливають їх у воду озера. Інакше вона не блистіла б і не сияла б так проміанно. Але тому що Василь мав прийти на верховини з другого боку, треба було йти туди, хоч ніхто вже не ходив по гірських пляжах. На них намерзала бжеледина, і вони губилися в холодному густому тумані. На цю останню в цьому році зустріч вибрались вони обидві: старша й молодша подруги.

Вони мали вже за собою оцю найстрімкішу частину: серпентину, що бігла узбіччям гори над озером, перестрибувала понад урвища й водопади й вибігала на невеличку полонину. Нею збігав прудкий потік, прогризався понад скельними бльоками й продирався крізь первісні нетрі, скакав по-видору порохнявими деревами, що їх буря повалила в його річище. Це він, що з голої скелі зістрибував з кількасотметрової височини й кидає у озеро срібло своїх вод, хто ж знає, може й скарби з завороженого млина?

— Бачиш, Галю, тут хата. Ми договорились з Василем, що, якби був дощ, я не йтиму на гору, тільки дожидатиму

його в тій колибі. Але я знаю, що він міг би бути тут найскорше за три години. Сидіти тут мені не цікаво, тож іду далі. А ти?

— Я з тобою. І загалом я задоволена, що пішла з тобою. Перше, тому що кожна тура має свій чар. Навіть ця наша, хоч не бачимо багато. Туман густішає, і буде добре, як нас в дорозі не промочить дош чи сніговія. Але найбільше рада через тебе. Що ти не сама пішла в цю темінь, пустку й мертвоту гір. Якже сумно, як тривожно мусить бути самому, самій малій, ясноволосій жівочці серед мертвоти, пустки скель і свисту гірського вітру. Все ж, разом відрадніше.

— Бачиш, я звикла ходити сама, і що більше небезпечна й „стратіна“ тура, то принадніша для мене. Та й зустріч з ним має більший чар.

Галія задумалася. Певно: серце. Куди ж воно не водило людей! У піски пустель, у безмежі океанів, у смерть вічної ночі на полях смерті. Чи Іка любить його? Ця ясноволоса, рожева дівчина з малими ніжками й ручками й докторським дипломом в наплечнику. Чи може це все робиться з пластунського почування товариського обов'язку? Не раз дивувалась, як мало вони, оці молоді правники й лікарі відбігли від дитячих звичок і як дуже вони ще живуть традиціями пластових таборів на Соколі чи десь над Дністром.

Минувши „ділювіальній праліс“, як казала Галія, закиданий камінням і поваленими вітроломами та подекуди викорчуваний лягівінами, вони стали спинатися довгою серпентиною. Туман згус і впав зовсім визъко. Було видно тільки декілька метрів перед собою. З туману вилітали снігові зірки й кульки й припорощували стежку, каміння й завмерлі рослини.

— Отут печера. Тут, Галю, ми відпочинемо й підохнемо. Може прийде.

Все ж сидіти в печері було неможливо. Льодоватий вітер пронизував, сніг залятив і туди. І Василя теж не було. Та, чи прийде він взагалі?

— Що ж, не будемо сидіти, правда? Знаєш, Іко, хоч би й було тепло, я не чекала б. Я не вмію чекати. Для мене це смерть. Я волію найгірші зусилля, аби тільки не чекати. Я чекала раз в житті. Чекала довго. І безуспішно. Це було страшне. Але від твої пори я не вмію чекати.

— І я теж чекала. Знаю, що це за собаче почування.

Кожні кроки йдуть тобі по нервах, чи серці, чи як би то сказати. І кожні не його. І кожні минають твої двері, та приносять розчарування, обману.

— О, так! Роки, довгі роки, два десятих іх минулे вже, а я не забула й ніколи не забуду того дня, чи вечора. Я вже не знаю, може то був тиждень, чи рік, чи вічність.

Спиналися стежечкою, що тоненькою ниточкою бігла стіною й осипищем, чіпалася урвищ і повисала над безодніями. Туман ліг низько і сипав свігом. І не було ні пташини, ні стеблин — пустка й мертвота, зимовий сон висот. І два серця, одієї старшої і онтої молодшої лежали на стежці й товклись неспокійно об стіни днів, що полинули кудись у безвісті минулого. Брали в руки свої переживання й говорили більше до пустки скель і до себе, ніж одна до одної.

— Ми зналися коротко. Дуже коротко. Не цілих два місяці. І я полюбила його. Першим, неймовірним коханням. Може на нинішні часи це здалось би трохи „немодне“, але так воно було, що зробиш?

Ми були виховані в традиційних основах ще старопівніської моралі.. Ми жили всю молодість мріями. Вони заступали нам життя. Вони розказували про неземних, надзвичайних людей, про героїв, про сумних, чутливих коханців всіляких Вертерів і Ангелліх, Трістанів і Брандів. І ми думали, що колись і нам з'явиться хтось із них. — Десь з неба чи з лісу, чи з незбагнених світових просторів, хтось великий, неземний, хтось із світла й сили, з краси й блиску. Задивлена в опі міражі, я не бачила землі і всі земні люди здавалися мені зовсім малі, вешкаві і ве придані до кохання. Оці мої товариші з університетської лавки що так само як я висиджували на лекціях і в лябораторіях, здавали іспити й журилися майбутнім.

Так я промріяла до моого виїзду за кордон. До Праги. До прекрасного, історичного міста, що від весни до пізньої осені тонуло в квітах і снувало свій історичний сон над хвилями Велтави. І навіть там не покидали мене мрії про п'ого когось, що мав прийти. Тільки ж вони ставали що раз безнадійнішими, і їхнє місце займало почування, що нікого такого немає, що все це обман, твір поетичної фантазії мистців. Біля мене снувалися різні хлопці: чорняві й біляві, високі й низькі. Та мені ніколи не приходило на думку, що між ними є мій коханий.

— А він певно був з шкіри й крові та кісток, як коли-небудь інший — додавалася Іка.

— Був. Але я не знаю, чи це був він, чи це був тільки твір моєї уяви. Та ні, він був. Але це було так, вібівів жив собі для себе своїм життям, а поруч його йшов другий, оцей вимріяний. З його сумовитих синіх очей, з тихого голосу, з ніжності й м'якості винурювався хтось вимріяний, на кого чекала повних двадцять шість літ. Страшно, правда, ти не смієшся?

— Очевидно, що сьогоднішня жінка до такого пізнього віку не мріє і напевно вже знайшла б собі свій „ідеал“ між живими. Та причини цього доводиться шукати не в твоїй „відсталості“, а в твоїй мрійливій, нереальній вдачі, на яку ти впливало виховання й література.

— Був якраз після душевної катастрофи: дівчину кохану відбив у його найближчий приятель. Явище часте. Але якраз цей сум, це страждання робило його небуденним.

До того ж писав...

— Любовні вірші?

— Ні, зовсім нелюбовні новелі. Такі собі спроби молодечого пера. Позач них, до речі, він ніколи не вийшов. Але для мене це був хтось інший, як мої товариші. Хтось, що підходив до моого ідеалу. Досить, що я закохалася. Закохалася нерозумно, несамовито й нещасливо. Не тому, що не любив мене. Ні, він навіть „любив“, але це було таке люблення, а не кохання. На глибші почування уже не міг спромогтися, іх уже віддав оцій зрадливій любці. Це перше кохання ще не вигасло було в ньому тоді, як я познайомилася з ним і згоріла в коханні та спопеліла впредовж чотирьох самітніх років і дальших років самоти. Отже ще тоді в Прагі ми прожили декілька вечорів, декілька проходів, декілька поцілунків на Вишеградській скелі під срібним місяцем, чи в Стромовці, коли в'янули осінні троянді. Правда: все це була одна поезія. Але цю поезію творила тільки я, силою моєї уяви, силою моєї туги й моого кохання. Він був сумовито-віжний і далекий, але тим більше пожаданий. Так ми нуло декілька зустрічів у повному похилі для мене, в почуванні солодощів й гіркоті кохання й зневіри, розpacу й безмежного щастя. Потім нагло я мусіла покинути Прагу, і ми розлучилися. Ми мали цамір листуватися. Багато і про все.

Дійшли до другої печери. Вижолоблена в скелі, вона тулилася до її вологого, чорного нутра. Присіли на лавочці, щоб відпочити.

— Немає його й тут, — журилася Іка. Хто зна чи приде? Казав, що може не дістати відпустки...

— Що ж, йдемо далі? Може все таки...

Стежечка ставала щораз вужча, щораз стрімкіша. Біля неї тулився де-не-де кущик жерепу й з-під каміння вистрілював кущик альпійської папороті.

— Ми листувалися. Довгі, гарні листи. В них було більше поезії, віж у житті. І знову я вірила, що розлука зробить мене йому милішою і що він полюбить мене так, як я його. Бо для мене він став мітом. Став усім. Він був наче втілення всіх мрій, бо ж був лесь у недійсній далі, відвіля доходили його любі слова, його кохане письмо. Його гихий голос, наче долітав з країни дівочих мрій. Так було рік. В цей час я скінчила студії, потім прийшов другий рік, і його листи ставали щораз порожніші, наче писані з примусу. І тоді я звільнила його від обов'язку писати їх.Хоча для мене ці листи були єдиним змістом життя і єдиною його метою. Коли я звільнила його, я мала почуття, що виразила собі з грудей серце. Все ж я мусіла так зробити. Потім прийшли для мене пусті дні, минув знову рік, і я чула тільки біль, я чула, що маю рану, що не хоче загоїтись. І тоді приїхав він. Звільняючи його, я поставила умову: все ж, як тільки зможе, хай приїде, щоб побачитись зі мною. Тож приїхав виконати умову.

Стежечка вже не снується по скельній стіні й осипищі. Вона вийшла на підгірні височини. Її покриває примерзлий сніг. Але туман залишився внизу в улоговинах. Стояв там, як молоко в глибокій, чорній, глянняній мисці. Понад ним були береги оцієї миски: срібно-чорні скелі, круглі й гострі вершки, вже зовсім білі від свіжого снігу. По них бігли де-не-де модер'яни, що стріляли в небо гострими іглицями стовбурів. Були майже зовсім без шпильок. Де-не-де ще полуменіли жмутки їх, не вспівши облетіти. Тепер вітер співав у них і обтрясав їх на сніг. Як вони могли, оці дерева, триматися голої, стрімкої съєлі, рівної як стіна? Хоробрі й живілі лицарі вершин в змаганнях з жахом ураганів та з зимиою, що більшу частину року царила отут на верхів'ях.

— Немає. Та воно вже недалеко до Завороженого Млина. Все одно. Та надія в мене щораз слабша...

— Приїхав. Такий самий коханий, такий самий синьо-окий, сумвий і тихий. Був вечір. Ми сиділи на бальконі серед моїх квіток і говорили про життя. Але тут всюди були мої мрії, тут всюди неподільним предметом мрій був він. Оце тепер сидів, як володар на престолі, оточений своїм двором: моїми мріями...

Наступного дня не прийшов. Я чекала до полудня, сидячи сама в хаті. Було літо, жарке, пусте літо в місті. Всі порозіздилися хто куди і в нас із хати поїхали всі, навіть служниця. Але я чекала. Я сиділа в кімнаті й боялася. Боялася вийти на вулицю, щоб не втратити його відвідин. Боялася вийти навіть на балькон між мої квіти, щоб, буває, не прогавити його дзвінка. Я сиділа, потім ходила, потім лягала, потім знову вставала. Я прислухалася до кроків людей, що ступали по сходах. Коли вони наблизалися до моїх дверей, мое серце наче ставало в бігу, і в мені все завмидало, припадало ниць — чатуючи. Але ж кроки проходили, і в мене зривалась безнадійна буря розпнуки. Я хотіла вити, плакати іричати. Але нічого не виходило із здавленого горла. І я чекала далі. Я переживала ціле своє життя, як той, що його вночі чи вранці мають розстріляти. Я переживала наше кохання, я перевірювала кожне слово, кожен дотик його рук і кожен поспілунок його коханих, сумних уст. Але на ынці всіх переживань чайлася незмінно розпушка. Все ж мусіла бути якась іскорка надії, мусіло бути щось, що шептало, що ні, що прецінь я люблю його так дуже, так надмірно, що неможливо, щоб він не любив мене.

— Знаєш, воно дійсно цікаво: цей хворобливий стан, званий коханням, робить людину якоюсь диною, безкритичною й каже їй вірити в щось неіснуюче, в якусь, як би то сказати: еротичну заразу. Так, наче б оцим коханням міг зарахитися хтось інший. Та що ж, коли він відпорний на неї. А твого любого „зашепила“ від неї оця перша невдала любов.

— Так. До полудня я переживала все й вірила, що сила моого кохання примусить його любити мене. В полуночі я вийшла на місто. Я знала, що в цей час він пішов з колегами пообідати і що не прийде. Я йшла запорошеними, розпаленими бруками вулиць, доми наче б колихались передомною і небо та сонце було ніби десь за туманом. Ячула в грудях тяжкий камінь і до того в мене був великий неспокій, що гнав мене вперед. Я бігла й душилася. Я за-

ходила до каварні, замовляла каву і не пила її, я вбігала до цукеркі, замовляла морозиво, але я не могла проковтнути ні дрібки. Я не могла всидіти від хвилинни. Величезний неспокій опанував мої нерви, вони дрижали, як нап'ягні струни. Я мусіла сидіти, я мусіла бігти все далі й далі. До того ж я мала враження, що я хвора, я боялася самоти. Я так хотіла знайти когось, з ким можна б поговорити хоч кілька слів, до кого можна б пристати, як чіпається кладки чи гілки той, що тоне. Та з моїх знайомих нікого не було в місті. І нікого я не зустріла на пустих, гарячих вулицях під липневу спеку.

Так я йшла вулицями міста, неспокій гнав мене, тягар в грудях ріс і ріс. Вкінці я купила дві велики китиці червоних гвоздиків і вернулася до хати. Можливо, що біг вулицями трохи відпружив мене, можливо, що вид кімнати, де вчора ще ми сиділи разом і мріяли, заспокоїв мене, чи збудив знову надію, і я знову чекала. І знову прислухалася до кроків, до грюкоту дверей, що їх кидали за собою прохожі. І знову, і далі, і знову розчарування. Під черепом у мене горіло, в грудях божеволів неспокій: „Не прийде! не прийде!“ — кричало настирливо в мозку, в усіх живичках, що били в моєму тілі.

Але чому? Чому? — я питала. Я ж люблю його! О, як я люблю його! Два роки я чекала на цю хвилину, і я вірила, що при нашій зустрічі впаде остання перепона і що він віддасть мені кохання, яке я в такому надмірі дала йому. Чому ж? Невже я не гарна, невже я не молода? Я ставала перед дзеркалом і дивилася на себе. Я дивилася у свої згарячковані очі, дивилася в свою поранену душу. Якийсь жах чайся в очах людини, що дивилася на мене з дзеркала. Невже це я? — я питала себе. Мені здавалося, що я роздвоююсь, що за мною стоїть хтось інший, що жene мене неспокоєм нервів, торгає розпukою безнадії й регоче божевільним реготом обманутих сподівань. Я ловила себе за голову, здавлювала руками живчики, пріпадала головою до стола і — далі чекала. Я прислухалася до кроків і скрипу сходів і гомону брами. Я не могла чути й розуміти нічого — я божеволіла.

— А він не прийшов — кинула Іка, як камінь в глибоке плесо озера.

— Прийшов, чи не прийшов, — чи ж я знаю? Чи я вже була здібна розуміти дійсність, я, що вмирала й гинула

до пізнього вечора. Але потім, коли вже настала ніч і я знала, що вже не прийде, я лягла в ліжко й хотіла тільки одного: не бути. Та я не могла спати. Я не могла була найти спокою. У сні чи наяві я маячила, я чула його крохи, я чула дзвінок. Я зривалась, бігла до дверей, припадала вухом до них. Я кричала й питалась у глуші ночі — але не було нікого. Тоді я верталася назад, падала головою на край ліжка і, обнявши вазу з гвоздиками, я просила їх, одиноких живих істот при мені, я просила їх ласки. Вони пахнули гірко-ніжно, пахнули ціянкалієм. О! Як я просила у них цієї отрути, що кладе кінець жахливому чеканню.. Але вони тулили мене милосердно до своїх кучерявих голівок і пахнули притаено-ніжно, ніби здалеку, ніби спомином, ніби жалем, ніби болем зневіри.

— Це асоціація між віюховими враженнями і психічним переживанням. Оці два враження: запах гвоздиків і гіркота обманутого кохання...

— Так, вони назавжди з'єднались у мене в одно. І донині я маю стільки ніжності, стільки ласки до них, оцих гвоздиків. Я завжди кажу і думаю про них: квіти, що помагають страждати.

Йшли поміж скелями. На них не росло вже ніщо. Їх побішив сніг. Мертвота скельного царства сном окутала світ висот. Гострі й кривляві стіни й іглиці царили в німій повазі, наче б втекли від землі, що он там лежала в молочному тумані. Над ними лежало байдуже синє зимове небо.

— Так я провела ніч. Над ранком я думала, що божеволію, я тратила почування дійсності й розуміння, навіщо й чого чекаю. Я тільки лежала з відкритими очима й боролася з неспокоєм, що хотів вигнати мене з хати на вулицю.

А потім прийшов він. — Вибач, Галиночко, що я вчора не прийшов, ти певно чекала? Я мав нараду з колегами, затягнулася, потім спільна вечеря... пізво було... нині знову засідання...

Тоді я спокійно й холодно сказала: ти не любиш мене. Я, що божеволіла цілу добу, сказала: я не в'язала й не в'яжу тебе далі. Я думала, що після розлуки ти скажеш мені слово, на яке я чекала роками. Я думала, що туга навчила тебе любити. Та я бачу, що не любиш мене. Щось говорив, якось оправдував себе, але я поставила тверде, брандівське: все або ніщо, і він уже був на схоп-

дах. Швидко збігали його кроки по східцях, і кожен східець виридав мені щось із грудей, щось страшне, але дорогое. Потім ударила брама, я вибігла на балкон і побачила як швидко, не оглянувшись навіть, зникав він за рогом вулиці.

Я лишилася сама в старому рідному, ворожому, чужому, пустому, до білого розпеченому липневим жаром місті. Два дні і дві ночі я конала. Я божеволіла. Потім я поїхала в Чорногору. В і ночі я не спала. Я ходила по хаті або по саду у тітки в Микуличині. Я мучилася, щось гнало мене, щось душило, щось майже зовсім фізичне. А потім були Шпіци і перехід верхами на Говерлю. Потім був туман, як кисле молоко, був холодний льодоватий вітер, що з мегалічним свистом кидався з скельних кітлів на полонину і вивскачував як битий пес. І дрібна, холодна міжчка, що промочувала наскрізь. І далі, далі бешмірне зусилля походу після стількох беспокійночей, після стількох днів без їжі...

— Нема що, гарна підготовка до прогулянки — засміялась Іка. — Можу уявити собі, в якій формі ти була. І то сама?

— По дорозі я зустріла якихось польських туристів, що нахваливали своїми спортивними подвигами та розказували чуда про свої альпіністичні здібності. Так довго, аж доки не заблудили в тумані. Ти ж знаєш, як у наших горах. Це ж тобі не Альпи, пінків значкувань, іди власним промислом. Я волілася з ними з щораз більшим зусиллям, з зовсім обмеженою свідомістю. Аж доки не впала, втуливши лице в мокру траву полонини і вирішила рештою свідомості залишитися так до смерті. Наплечник намок і тяжів на спині і був як земля, якою присипали мертвого. Ще здалеку долітало дрібне цвірінкання оцієї полонинської пташкі, що десь ховається в травах — потім здавалося, що чую голос батька, спів сестри — і нічого. Нірвана.

Коли я опритомніла, я була в якісь землянці, що залишилася на горах після війни, біля мене мої товариші, польські туристи, і мені вливали до уст якісь краплі якусь пекучу рідину. По середині горіла ватра, і біля неї вони супили свої речі. Так ми очували під Туркулем тойї ночі, першої ночі, мабуть, від того тижня, що я спала. Я спала, сидячи на дерев'яному порозі, спала в намоклому одязі. Вранці ми зійшли вниз до цього малого озерця, що під Туркулем, і я спала, йдучи чи тільки припавши на хвилину при дорозі. Мене мусіли щохвилини будити їй піддерживати.

— Уявляю собі, які були раді такій зустрічі, — сміялася Іка.

— Вони вже не могли йти далі в гори і разом зі мною зійшли до захисту під Заросляком. Там і залишили мене. Там я і спада: добу, дві... Але після того я встала спокійна, байдужа і — визволена. Я вернулася до дому і до щоденного життя, і мені здавалося, наче б ціле мое кохання, цілу розпуку чекання й божевілля цих гарячих липневих днів я залишила онтам в горах, де серед свисту вітрів величаві шпиль Говерлі й щирять зуби Шпиці.

— Значи: кохання присохло на тобі чи вигоїлося, як тяжка хворoba.

— I як після неї я стала відпорна. Я з тої пори вже більше не любила. Я не могла любити. Це було мое перше й єдине кохання, та воно дуже глибоко ранило мене й довго не гойлася ця рана. Після неї повстав дуже широкий і твердий рубець. Гвоздики я люблю і гори я кохаю і вітер, що скитається верхами, і туман, що сіє тривогу, і міжчку, що припадає, змочує, пронизує, і ватру, що при ній сушиє і спиш камінним сном утоми.

Вони були на верхах. Великий муріваний захист дивився в зелену воду озера, а піднебесні шпилі підносилися довкола озерця, як малі лагідні горбики. Зупинилися над берегом і радилися:

— Значить, Василя немає, — журилася Іка. Мусимо просто бігцем сходити вниз. Ще тільки залишу йому записку. — Швидко подались стежкою, що її запорошив сніг, і побігли до Чортового Млина. Під землею гуло й клекотіло — це води жолобили собі в гірському нутрі свої таємні ходи. Але здавалося, наче б чорти варили там свою пекельну кашу, хто зна: з грішних душ, чи з скарбів, потайки скованих в скельних надрах.

Під великий камінь Іка вложила записку, камінь підписала: "Іка", щоб знат, де шукати, і негайно, не відпочиваючи, обидві подруги стали сходити вниз. І знову засніжена стежечка, що вужівницєю збігала з скель, з верхів до камінного провалля.

— Шкода, що його не було. Видно не дістав таки відпустки — жалувала Гая. Добре, все таки, що ми зробили цю туру. я завжди цікавилася нею. І теж добре, що я пішла з тобою. Така пустка, така мертвота — і ти сама! Ні, я не можу й, думати! І добре, що ми не чекали по дорозі. Бачиш

сама, що, переживши таке чекання, я на ціле життя набрала страху перед ним.

— Я теж чекала і теж не вмію чекати, хоча мое чекання не було таке трагічне, як твое — зауважила Іка. Але я знаю, яке воно, ото чекання. Як людина втрачає слух і розуміння всього, зосереджуючи свою увагу лише на кроках, що наближаються до її дверей. Це дійсно момент, що б'є нерви, вражає мозок, як психічна травма, від якої можна збожеволіти. — Іка розбирала справу з лікарського становища.

— Мені здається, що воно схоже на оцю китайську краплю води, що її пускають на череп засудженному, чи допитуваному. Від цієї краплі він божеволіє.

— Огже я теж чекала, як кажу. Я теж любила. Правда, мої любові не була така вимріяна, як твоя, вона була з крові й кісток, справжня любов.

'Ми були молоді, зовсім молоді, скільки ж нам було літ? Мені 23 і Любкові теж не більше. Був час поганий: більшовики наблизилися знову до Галичини, і ми радилися що робити. Мої батьки вирішили залишитися, мовляв, старі вони й нікуди ім з хати рухатися. Шо буде, те й буде. Я, одиначка, вирішила залишитися з ними разом. Та в мене було кохання. Власне, воно починалося. Я й сама ще не була свідома його. Але моя мама, що крім моїх студій, завжди бажала мені доброго подружжя, очевидно краще за мене орієнтувалась в справі, коли прикладала Любку й питала: — Любку, ви ідете далі на свої студії до Відня? — він студіював там архітектуру і стояв перед остаточними іспитами. Тоді Любко непевно й дивлячись на мене сказав — я хотів би вертатись... я ж почав дипломну працю.. врешті, моого брата вивезли в Сибір, і мене теж таке чекає... врешті... та я й сам не знаю... — він подивився на мене й ще більше зніяковів. Але моя добра, розумна мама вирішила за нього й за мене: вона порадила й мені іхати на захід. Тільки ж зобов'язала Любку опікуватися мною. Потім, коли ми залишилися самі, мама казала, що вона ні за що не хотіла б стати між моїм серцем і моєю долею і що, вкінці, хто знає, чи безпечно мені залишитися тут. Коротко: поблагословила мене на дорогу, і я поїхала з Золочева до Львова. відкіля ми мали іхати далі. Тут пережила я дні моого першого кохання. Знаєш, воно має величезний чар, світ валиться, всюди паніка, бомбипадають, люди втікають, все, як перед кін-

цем світа. Немає нічого певного, земля дріжить, усе валиться. Але ти чуєш в обіймах коханого великий спокій, велику певність. В його поцілунках беззаперечна мудрість, що кохання вічне, не зважаючи на найгрізніші світові катаклізи, воно понад смерть, бо родить і підтримує життя. Ми їхали на чужину, до Відня. Притулені одне до одного, ми почували, що в наших душах тепло, що його ми забрали з дому і в нашому коханні класик рідного краю. Він їхав з нами на чужину, розлука з батьками й батьківчиною не здавалась нам тяжкою.

У Відні я записалася далі на медичину, а він пірнув у свої рисунки й обчислення. Все ж вечори були наші, чи то в Штадпарку, чи в Вінервальді, денебудь на прогулянці ми могли хоч інколи поговорити й, притулившись одне до одного, мріяти про спільне життя. Та тут завжди щось нам не клейлося. Він мав інші погляди на життя й подружжя, родину вважав за пережиток давніх часів, дім за тягар і кайдани, що поневолюють і стягають людину. Ми нераз спречалися, і я запитувала себе: як же ж ми житимемо вкупі, коли в нього така сильна відосередня сила? Все ж він був мені дорогий, дорожчий за всіх, він був мені частиною батьківщини, був добром, яке мені моя кохана мама велико-душно подарувала в обмін за свою любов до мене. І, коли я, може, ще не була певна своїх почувань, я справдила їх одного вечора, коли я чекала його, так, як ти чекала, Галино. Річ в тому, що він ніколи не бував у мене в кімнаті, знаєш, які є німки Вчора господиня виїхала, і я могла перший раз зустрітися з Любком у хаті. Заздалегідь я приготувала все, що мала і могла найсмачнішого й найкрашого: на білому обрусику канапки, в скляній вазочці тістечка і в високому келеху айстри. Я поспішала, руки мені дрижали, і серде стукотіло неспокійно від кожного скрипу скобів, за кожним дзвінком до сусідів. Я прибралася і перевірила свій вигляд у дзеркалі. Мое золотаве волосся гарно, обрамовувало мое лице, а великі карі очі дивилися мрійливо й тепло з-під, ніде правди діти, гарно начорнених вій. Я була задоволена з себе і вірила в кохання та життя. Так я стала чекати на нього. Годину, дві, три... Я стояла коло печі, дивилася у вікно й слухала. Кожні кроки йшли не по сходах, а через мою душу, мої нерви. Я роздумувала, я переживала пережите й шукала у всьому кохання. Але наче чорна нитка через

ясну картину снувалось завжди темне передчуття. Так, він завжди на першому пляві ставив усі інші справи, тільки не наші спільні. Його студії були йому важливіші, справи його сестри були пильніші. Тому часто він спізнявся на побачення або не приходив. Коли я нетерпелилась, він називав це егоїзмом розпещеної одиначки. Невже й тепер він знову влаштовує якісь важливі справи, невже все, все важливіше від мене і нашого кохання?! Навіть сьогодні, навіть зараз, коли він перший раз має нагоду провести зі мною вечір...

Я стояла й прислухалася до кроків. І що далі біг час, то я все більше тратила спроможність холодно розбирати справи й роздумувати. Оці коливання між надією і розчаруванням мають в собі щось страшне, щось отруйне! Я, що з початку аналізувала наші характери, наші почування, і, думаючи, що могло б статися вині, вирішувала твердо: він я казала собі:

— все одно! Щоб тільки врийшов! Щоб тут був!

Я, що любила самоту, почала боятися її. Гамір величного, чужого міста вривався в мою кімнату, і мені здавалося, що Любко покинув мене і я залишилась сама. Я бачила себе самотною на вулицях чужого міста, на вулицях чужих міст цілого світу. А проте він, що поїхав туди зі мною, він ніс з собою, в собі, батьківщину мою, і від того я не відчувала жеручої пустки чужини. Одея тепер ішли години несказано довгі й пусті, і я чула, що несуть вони нас від себе, як противні течії. Я ходила по хаті, здавлювала руками виски, я мерзла, й мене кидало в жар. Я говорила з мамою і скаржилася їй. Якби не оце кохання, перше мое кохання, нівже б я покинула її. Потім була четверта година моого дожидання, і я, схиливши голову на стіл, гірко плакала. Хлипала безпорадно, з болю й образи, з розчарування й зневіри.

— А він певно мав якийсь семінар і навіть не думав, що ти так нетерпляче ждеш його! Знаєш мужчини: сходини, дискусії, політика, обов'язки, а кохання, воно, якщо не зводиться до заспокоєння чисто фізичної потреби, може чекати. Є час...

— Так, був час. П'ять годин часу! Подумай: чекати п'ять годин! Можна збожеволіти, можна зовсім здурути! І так сталося зі мною. Бо, коли прийшов, вкінці прийшов, я була без сили й спротиву, без панування над собою й життям. Я зігнулася в його руках, як воскова лялечка, як гнутика сте-

бліна. Так, він провів зі мною вечір, чи там уже частину ночі.

— Принаймні ти була щаслива, хоч тих кілька хвилин, хоч тих кілька годин.

— Щаслива? Чи я вже знаю? Може бути, що це щастя, оця затрата себе, опей безспротивний смугок заглади. Але з моєї напруги, з екзальтованого стану я падала стрімко й глибоко вниз. Так стрімко, що в голові кружляло і я майже тратила свідомість. Якже інакше я відчула б усе, якже інакше я поводилася б, якби він не примусив мене так довго чекати! Так довго чекати! І знаєш чому спізнився? У нього сьогодні зібрались товариші, бо був день народження котрогось із них. Горілка, чи я знаю, що там ще... Насилу вірвався від них, знаючи, що я жду. Обіцяв, що тільки на хвилину вибіжить. Оде тепер дожидали його, але він знову спізнився! Кілька годин! А вони чекають.

Вони доходили знову до печери. Вже й бурі хмарі піднеслись вище і світ виривув з туману. Обабіч серпентини стримілі високі, чорні стіни, наїжні зубами. Часом вони були зовсім рівні й стрімкі, то знову постріпані, ніби їх гризли велики, неситі звірі. По них спиналися модер'яни, стрункі й рівні та жилаві. Були наче завзяті туристи, що добувають гору, камінь за каменем, пов'язані линвою. Тепер вони стояли в безлистій красі своєї стрункості, поривувши в свій зимовий сон. В долині дрімав допотопний ліс, і там далі, далі поза озером ледве мріяв високий верх. Німе й тихе лежало царство гір, і зимовий сон лягав на його ребра. Оде сходив він з бурого неба й вів із собою ніч та мороз. Швидко поклали під камінь другу записку, тепер уже певні, що Василя не буде, що його не зустрінуть. Може прийде колись, знайде, може прочитає Василь, не зустрівши на крутих стежках самітних мандрівок золотого волосся. Іки і її великих мрійливих очей.

Швидко збігали вниз. Галина час від часу схилялася і рвала листки альпійських папоротів, що виглядали з-під каміння як гребені, або язики.

— З тої пори, після того вечора чи ночі наші справи швидко покотилася вперед. Непорозуміння, що були між нами, наче тонісенька щілина, стали нарости, щілина швидко лягла між нами широкою прірвою. Ми не розуміли одноного, ми не змогли знайти нічого, що єднало нас, нічого, окрім кохання. Але перед нами й довкруги нас було життя.

Велике, тяжке й різноманітне і тверде. Він думав, що я розпещена панянка і йому прийдеться на цих крутых стежках стелити мені килими під ноги. Я бачила, що він твердий і невразливий та неподатний, як цілина, з якої вишивов. І тому, хоч це боліло, о, як боліло, я чекала його знову одного вечора. Тепер він прийшов уже швидко, і ми швидко перервали вузол, що єднав нас. Перед нами розбіглися самітні стежки в чужині. Але на них немає місця для нас обоїх.

Чи я страждала, чи мені боліло? Ти знаєш, я навіть рішилася вернутись до дому. Я поїхала до Кракова, що тоді ще не був занятий, відтіля хотіла дістатися кралькома до Львова. Але залізний кордон не пропустив мене. Через Словаччину я мандрувала й іхала, ховалася від партизан, добилася до Братіслави за кілька днів до її падіння і разом із родиною колегі приїхала назад до Відня.. Тут довідалась, що Любка вже немає, що він склав диплом і побігав кудись у світ.

Під ногами лежало знову озеро. Тепер, коли на нього лягали вечірні сутінки, було воно майже чорне. Тільки корабель снувався по ньому, як біла трісочка, що її діти кинули на воду, підганяючи прутом. Останній корабель! Біги швидко з гори та бігцем через засипану рінню прогалину, що була в повінь руслом потока і поросла м'якими мохами й травами. На корабель встигли в останню хвилину, коли вже дали знак піднести поміст. Захекані, червооні стрибнули на поміст, вода закипіла під шурбою, і корабель став посуватися поміж горами й лісом критими, стрімкими скелями. На озеро падав вечір, що вже стелив густі тіні на скельні стіни.

Вже в нічний туман пірнули гірські велетні. Тільки білі мури монастиря ще якийсь час ясніли над темною водою.

СОНЦЕ ЗАХОДИЛО

Юрій вийшов з хати.

На спині в нього був наплечник, на голові біла шапочка. Почорнілі від сонця коліна вилискувались з-під коротких штанців і вибігали в засмаглу, туті стегна.

Ішов бадьоро, в його кроках була сила й здоров'я.

Ранок купав у синяві й сонці теплу альпійську улоговину, де розсипався курорт Райхенгаль, припавши до підгір'я могутнього Гогенштавфену. Гордий масив цієї гори захищав його від північних вітрів, що віяли з далеких німецьких просторів, десь ген; аж від Північного Моря. І тому було тепло й привітно в санаторії, де Юрій примістив свою безнадійно хвору дружину.

Швидко покинув містечко і вибрався на луги, що простяглись над гомінкою гірською річкою. Вона клекотіла весело в гаї, що вкривав її береги. Срібна роса блищала на травниках, рожево-жовтий цвіт лук пахнув у сонці. Над горами мінився піжним опалем легесенський туман, що наче тонісінським вуalem прислонював іхній чарівний краєвид. Від того він мав у собі щось із мистецької пастелі і навівав туру, будив мрії, кликав до мандрівки.

Юрій ішов бадьоро, з радістю в серці. Вкінці, вкінці давно вимріяний прохід! Вкінці сам з почуванням сили й здоров'я та свободи. Тижнями розглядав з тugoю оцю гору, що височіла перед ним і кортіла й кликала на свої сірі висоти. Та не міг покинути хворої дружини. Так кортіло взяти наплечника й помандрувати горами в безжурні мандри, спинається на скелі, кидати зір вдаль, понад верхи, понад світ!

Але неможливо було. Залишити її, хвору, саму. Може трапитися щось нагле, грізне. Може згинути без рятунку. Тож не йшов. Оде тепер іхнє перебування добігало кінця. Тож на вимогу Валі він погодився залишити її на два дні саму й піти. Вона розуміла його тугу. Вона, що з ним мандрувала завжди, поки була здорова. Ще дома в Чорногору й Горгапи і потім тут, на чужині в Альпи. Вона бачила,

з якою жагою дивився він на цю гору і знала, що йому кортить вийти на оцей Гогенштавфен.

Ішов, тішився свободою і мандрівкою, назустріч стежкам і скелям. Здавалось, ніби розправляв замлілу сину і привчав ноги до шпарьких ہроків походу.

У лісі з радістю вдихав пречисте повітря, сповнене пахощами живиці й альпійських квіток. Часом нахилявся і збирав чарівні дрібні альпійські фіялки та складав їх у букет. Оцей фюлетею-рожевий колір пикляменів робив їх схожими на краплини аметистів, що сяяли в травах. Але ж вони були віжні й теплі, іхній колір мав в собі життя і його радощі, а запах увесь чар гір. Любила їх Валя, оці квіточки. Біля її ліжка стояла заважда чарочка з цими чудовими дітьми Альп. Вона нюхала їх з усією насолодою і тішила очі іхнім не-зрівняним кольором. Вони мали платочки вигнуті вгору, як вушка кріликів, а манюсін'яка головка, що з неї виростали, була така скромна, така мила, що хотілось її гладити й пестити. Але вона була для цього вадто мала й віжна. З її чашечки видобувався оцей пресолодкий, чарівний запах.

Любив їх Юрій. Проте сьогодні вони несли йому ніби привіт від хворої дружини і навівали на нього якийсь невіразний сум. Йому здавалося, що іхній кольор нині присловенний чимось, наче стушований іхній радісний, півній життєвої снаги фіолет. Проте вирішив зібрати букетик для Валі.

Лісові стежки стали швидко вужчати й вибігли між жереп. Спершу він ще був високий, похожий на малі деревцята. Та швидко змінився в жилавий, круто-гауїй кущ, що припадав до скель, пнувся по іхніх сірих ребрах і повз скельними стінами, як кільця великих, наїжених щетинами гадюк. Міцно закорінений і жилавий, він жив на скелях і хоробро боровся з вихрами й грізними високогірськими бурями.

Стежечка ставала дедалі вужча й вибігала на скельні стіни. Ними снувалась, як тонісін'яка смужечка, маючи інколи обабіч безодню. Юрій спинався цією стрічечкою й перетворився увесь в одне фізичне зусилля, в один змаг. Його думка переставала працювати, він перестав знати й розуміти все інше, що не було стремлінням вгору. В цьому стремлінній була ціла насолода тяжких гірських походів. Думка наче залишала людину й линула сама собі кудись у простір. Людина — це м'язи, це напруга, це боротьба.

Часом ставав на якомусь скельному виступі, щоб відпочити. Дивився вниз, глибоко до підгір'я. Там лежав Рай-

хенгаль. Малі хатки, наче кольоровий мачок, засипали долину річки, що сріблилась лисніючою дугою серед зелені садків і зарінків. З усіх боків обстутили цю долину гори. Змалів, зрівнявся Преліштуль, а його линвова залізниця була подібна на дві нитки, що снувались по зеленій і сірій тканині. Пригадував, як Валя годинами стежила за цією смужкою, шукаючи очима вагонетки, що наче мала мушка з'являлась і повзла сталевими линвами.

Валя лежала на своєму лежакові, вдихала в хворі легені пречисте повітря і забавляла себе, шукаючи оцього візочку. Коли йй вдалось зловити опю мушку, вона кликала:

— Юр, маю!

Він приходив до неї і старався вгадати, де мушка. Та це не будо легко, і він робив помилки, Валя сміялась з вих та ляскала в долоні. Коли ж йому вдавалось викрити мушку, діставав побілунок. Треба сказати, що заробити його не приходилося легко, аві Валі, що годинами стежила за линвою, аві Юрієві, що хотів віднайти возик зразу, не стежачи.

Тепер Юрій сперся на скелю й дивився на линви, що снувались у порожнечі. Якби не високі стовпи з залізного плетива, що тепер виглядали як невеличкі шпильки, здавалось би, що вони лежать у повітрі. Розігрітий сонцем туман дрижав на линвах і мінився кольорами веселки. Його частини танцювали й стрибали та дрижали в синяві простору й безмежжі міжтір'їв і скельних урвищ.

* * *

У цей час Валя сиділа на балконі й з напругою дивилася на скельні узбіччя Гогенштавфену. Її зір слідкував за кожним виступом і прогалиною. Вона шукала чоловіка. Але ж він зник десь серед скель і проваль, вона не могла його ніяк знайти. Тоді дивилася на годинник і міркувала над тим, де міг би бути. Її уява старалася відтворити стежку і змаг і виступ. Пригадувала, як колись обое разом ішли на такі ж проходи. Тоді зідхала, сідала на лежак і заплющувала на хвилину очі та слухала себе і свого життя.

...ми були колись молоді й разом боролися й стриміли.
Оде тепер я знемоглася...

Але він мінний і дужий. Він завжди поривався вгору. Він рвався до висот і в житті мав успіхи. Я намагалася іти туди з ним. Старалася на його стрімких стежках бути найкращим і найвірнішим другом. Але ж хто зна, чи не була я

йому тягарем і чи без мене він не дійшов би верхів, про які мріяв? Може я була йому тягарем при нозі? Ось тепер ішов так легко й свободно. Може, якби мене не було, усі його кроки в житті були б легкі й свободні, і його лет в гору мав би розмах і більші успіхи? А так, разом зо мною він був примушений держатися землі...

В її хворих легенях щось застогнало, і кашель здавив її за горло. На бліде обличчя виступив гарячковий рум'янець.

— Ніколи вже не піду з ним. Ніколи вже не візьме мене з собою на свої стежки і не підемо поруч на нові злобутки життя. Швидко ніч проглине мене. Але він чи й далі йтиме вгору? І чи, як не стане мене, його лет стане сильніший? Чи може... Білі, худі руки сплела на поруччях балькону й знову слідкувала з напругою за скелями й стежечками, що губились у гірських урвищах і зникали в проваллях.

Але вони здавались їй безмежно порожніми і трудними. На них вона не знаходила людини, що подавала їй завжди дружню руку. Здавалося Валі, що ця людина залишила її в останню хвилину її життя, щоб сама згинути в висоті. Тоді тонісінка ниточка її життя дрижала, хиталася, і здавалось, що вона прорветься.

* * *

Юрій стояв на вершку. На голих скелях стовп з табличею, присвяченою героям, що лягли під час війни. Над ним велика холодна порожнеча неба, а там в долині широкий чарівний світ. Оде з полудня гори: безліч гострих альпійських піпилів стриміло один за одним. Безмежні скельні поля, покриті льодовиками й вічними снігами біліли в заходячому сонці й жевріли сяйвом, що його ловили від соняшників промінів. Там Великий Гель і Вацман і далі геть аж по Великий Гльоквер. Праворуч наче у сні ледь-ледь майорів Кайзер.

Світ був як пластична мапа. Понад його масив стриміли тільки горбики вершків. З гори все ставало наче пласке, наче мале. Тільки глибокі врізи міжгір'я зраджували виєчину того світу, що панував над землею.

Але позаду, там на півночі, розливалось велике озеро Хімзее. Воно лежало на землі, як дзеркало, як оліво 'вилите з великої посуди. Великою нерівною краплею воно розлилося серед зелені піль. Сонце лягало в червінь вечірню

Ї западало в густий фіолет сутінків, що лежали десь понад землею, і здавалось, що береги озера такі опуклі, як ртуть розлита по землі.

Широко, ген широко, тяглись рівнини й високорівні. Просторий пей світ проривали місцями озера, прорізували дороги й пронизували залізниці. Але світ пей був безмежно порожній. Це була чужина. Пусті й нудні бігли дороги в даль і зникали в байдужому просторі.

Останнє проміння сонця ламалося в хвилях озера, і тоді над Зальпбургом з'явилася веселка. Та не дугою вона лягла на небі, а як рівний, простий стовп збігала різnobарвною смugoю на землю. Кольорове світло кидала па гори й па місто, що вже тонуло в темніні.

Ще сріблилась ртуть Хімзее. Алей вона звільна ставала сталево-бура й меркла та холовула під широким розливом вечірніх сутінків.

Мерк поволі веселковий стовп, і ніч сходила на землю, що тулилася до підгір'їв. Вона заливала улоговину, де був курорт. Світла запалювались у ньому. Були, як маціцькі човники, що плили по темній воді.

Верхів'я ще жевріло від потонулого в озері сонця. Полум'янів Гогенштавфеновий гострий гребінь, що розділював опі два світи: гір і улоговин, де вже лежала ніч і другий: широкий, просторий і далекий, що обняв раменами Хімзее й разом з ним котився в далечіні під рожевим фіолетом вечора.

Юрій стояв на вершку, линув у далечіні, разом з вершком, наче плив понад обома світами, розходився в красі й корився владному чарові землі й його потужним скарбам, що лягли між небом і безднєю.

* * *

Сидів на ганку альпійського захиству, що під самим вершком Гогенштавфену, як приkleєний до скелі, висів над стрімкою стіною й малими віковечками глядів на світ гір і в глибину долини. Веселе, молоде товариство отаборилось у сусідстві. Дівчата у своїх кольорових дірндлях, такі милі з косами в гретку й білими блузками і хлощі в гірських зелених одягах. Вони говорили, сміялися, іли овочі й перегукувалися тонкими заспівами йодлера. Але не було вічного близького, нічого рідного між ними й Юрієм. Вони не ціка-

вились самітним туристом, і він не мав ніякого діла до них. Був чужий і сумний.

Ще гірський вартовий сходив у долину. Юрій передав йому китичку філяк і карточку та просив ще нині передати дружині. На карточці був знімок Гогенштавфенового вершка з захистом. Ніч і там западала на гори, а нижче захисту лежала хвилею туману. Десь поза краєвидом теж заходило сонце. Написав їй, що дивиться з гори на дімки і шукає з тогою одного, де дожидає його вона, люба його дружина. І шле їй привіт.

Ніч заливала долину. Запалювались там світла й були як маленькі світляні червачки. Старався вгадати, котре світло розсвічує темінь, що в ній билося серде, єдине, що било для нього. В ньому привіз із собою частину батьківщини, воно несло її в ворожій чужині і було завжди як пристань затишна, де причалював він, повний життєвої, бурхливої жаги.

Гострий біль проймав його. Тривога підіймалась і наростила. Хто зна, чи там в долині не страждає вона або й не вмирає? Її життя було слабе й схоже на кволий вогник свічки, що має швидко погаснути. Ще тільки останнім зразом воно палахкотить і жевріє та розсіює темряву ночі.

Пронизливим зором кидав у глибочину безодню вічної тиші, де на дні лежав Райхенгаль. Але не міг вічного розрізнати між світлами, що дрібними вогниками засицали темний світ там глибоко внизу. Тоді здавалось йому, що не він покинув її; йдучи в верхи, а вона його. Полинула десь з землею, і її рідне серце зникло десь там, де зайшло сонце. Сам один залишився на висотах, де лягала ніч і пустка скельного царства.

Нічний вітер товкся по скелях, шумів та висвистував у кущах жерепу, що ріс на узбіччях. Зорі колихалися над світом скель і вічних снігів.

Зовсім самітний і чужий цьому світові, стояв він в обличчі зір, що кружляли в таємній і везбагненій гармонії вічного простору всесвіту.

* * *

Валя сиділа проти вікна й дивилася в ніч. Ще на тлі її темряви рисувався яснішим рельєфом вершок Гогенштавфену. На ньому миготіло слабе світельце захисту. З ним говорила вона й просила подати вічліг її другові.

В той час їй передали його картку. Дрижачими губами припадала до його письма, що долетіло до неї з верховин. Потім притиснувши його до грудей, говорила, дивлячись на мінливе світельце вгорі:

— Товаришем твоїм найліпшим я була, Юр. І дружиною твоєю найвірвішою. І я не змінюся ніколи. Я завжди така сама буду, хоч би мене й нє стало між живими.

— На стежках Твоїх завжди лежатиме серце мое, Коханий.

Ніч тугу кидала на два серця, що припадали до скельних стін адълійського велетня. Але він поринав у темінь і западав у сон.

Тільки вітер свистів у жерепі й чайвся у скельних міжгір'ях. Часом зривався, вибігав, на узбіччя й зривав брилки каміння та тручав їх униз. Тоді котилися з сипким гуркотом, падаючи в провалля.

ТРЕТЬЯ ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ СОФІЇ ПАРФАНОВИЧ

Перша збірка оповідань Софії Парфанович „Ціна життя“ була видана 1937 року на батьківщині — у Львові. Друга побачила світ уже на чужині 1948 року: „Загоріла погоніна“. Тепер перед нам лежить третя збірка. Вона дає добрку нагоду замислитися над проблемою нашої реалістичної прози.

Уже не раз відзначалося, що реалістичний сектор українського письменства на еміграції репрезентований не так виразно і часом близькуче, як інші сектори. За поодинокими винятками, всі розмірно яскравіші твори нашої літератури останніх років написані в інших стилях. Ще Сенека казав: *Omnis ars est imitatio naturae*. (Всяке мистецтво є наслідування природи). У наш час мистецтво нерідко намагається не наслідувати природу, а будувати власну природу з глибини мистецької душі. Вірним визнанню Сенеки лишилися саме реалісти, і ми відзнаємо їх з намаганням в літературних творах відтворити життя, як вони його бачать.

Але мистецтво, власне, починається від оцього „як вони бачать“. Спроби усунутися від мистецького твору, бути тільки спостерігачем, тільки фіксувати явища життя — а ми такі спроби спостерігаємо не раз у творах наших реалістів і „реалістів“, — ці спроби приводять до появи творів неповноцінних, творів, що може мати документальне значення, але ледве чи мають вагу мистецьку. Мистецтво має власні закони, і часто факти життя звучать у мистецькому творі зовсім неправдоподібно.

Це істини загально відомі. Але тиск ваговитого життєвого матеріалу нерідко змушує мистецтв забувати їх. У цьому тиску матеріалу, а часом і в недостатності мистецької культури лежить причина слабкості й відсталості реалістичного сектора нашого письменства. Ця слабкість і відсталість — не радісний факт. Можна особисто більше захоплюватися іншими стилями й напрямами літератури, але треба візнати, що всяка гармонійно розвинена література мусить мати і міцний реалістичний сектор. І то не тільки тому, що твори цього напрямку мають широкого читача, а і тому, що вони не дають літературі відірватися від об'єктивного світу і стати кінець-кінем мистецтвом самовітого слова.

Більшість наших реалістичних творів останнього часу має характер або ювенія або етнографічного запису. Вони позбавлені мистецької композиції, наскрізного ідейного стрижня. Не вільні від цих рис і перші дві збірки оповідань Софії Парфанович. „Ціна життя“ до певної міри становить собою сторінки з ювеніка молодої лікарки. Часом зовсім лірично-настроєні, часом — запис вражень з навколишнього життя. В осередку їх — передусім самовияв авторчної душі. У „Загорілій погоняні“ авторчним пепром водить бажання не так виявити себе, як закріпити на папері кусочек землі української — рідну їй Бойківщину. Якщо в першій збірці переважало суб'єктивне, тут назверх виходить об'єктивне. Але, не скрізь осигнено їх синтезу. Є, отже, підступи до реалізму, але нема ще реалізму як такого. Нé завжди є обєднання „я“ і „не — я“ в мистецькій єдності.

Нова збірка оповідань Софії Парфанович має деякі нові і цікаві приєни, в яких можна вбачати початок майбутньої синтези, деякі риси, нові для авторки і відродження деяких старих наших літературних традицій.

Оповідання „Ціни життя“ здебільшого не мають героя. Характери-

стично, що в переважній частині їх ділові особи навіть зовсім не мають імен. Це взагалі якийсь він, вона, хворий, маті, сестра-жалібниця. А навіть якщо вони мають ім'я, то здебільшого не мають біографії і характеру. У „Загорілій полонині“ всі герої вже іменовані. Але це ще все таки не завжди індивіди. Це постаті збірні, як і типово для етнографічного жанру. Ім не раз бракує тих переходів настрою й переживається, того ірапціонального, без чого не можна уявити собі живу людину. Авторка відкриває душу своїх героїв у Новій своїй збірці.

От, наприклад, оповідання „Туга (Казка Чорного моря)“. Воно майже позбавлене зовнішніх подій. Це переживання Ольги в її зустрічах з морськими хвильами. Але ми відчуваємо її відчуття, думаємо її думки, любимо і не любимо разом з нею і так, як де властиво тільки їй. І думки, відчуття, почування дані тут у їхній єдності, не в переліку і послідовності, а в єдиному життєвому потоці. Так, як буває справді в людській душі. І в цій єдності розкривається індивідуальність героя, характер його, — так що авторові зовсім уже не треба розповідати, чи геройна його була життерадісна чи мельникільна, скуча чи щедра. І в інших оповіданнях, таких, як „До прадідівських країн“, „Інші дні“, „На шпілях“, „Демон“, „Ми чекали“, є ця сама настанова на скоплення цілості людської душі, на скоплення переходів, півтонів, настроїв в їх комплексності, в їх нерозривності.

Наближення до скоплення цілості людини — процес, вагу якого не можна переоцінити ні для авторчної творчості, ні для становлення су-часного реалізму в нашому письменстві взагалі.

У ранніх творах Парфанович владали в око спроби зблизити літературу з науковою. Цілі сторінки становили собою, так би мовити, переклад понять біології на мову красного письменства. Описувано, приміром, такі процеси, як поступове формування зародка в материнському лоні: „Спершу це був клубок клітин. З головокружною скорістю вони длилися, множились — аж витворили чудний твір: фолікул. На його сонному бігуні, над опалізуючою рідиною стала колихатися чудо-рібка. Пратвір тваринно-людського світу: *Amphioxus lanceolatus*. По боках риб'ячої головки рожеві зябри дрібнєсенькими стрічками значили історію філогенезу хребетних тварин. Настала дні, і рибка з божевільною скорістю перебігала величезні етапи онтогенезу. Безпінний скарб життя — притасний у клітинах проснувся у хроматині і став виковувати собі форму. Непоборним зовом кликало воно у глибинах матірних тканок. Йому назустріч ішло нове ество“.

До такого роду „біології“ штовхало авторку прагнення проникнути в саму істоту життєвих процесів. Уже тоді її вабило пізнання життя в його останній сутності. Тепер авторка переконалася, що таємниця і глибінь життя не тільки і не стільки в біологічних клітинних процесах, скільки в душі людини. Другий — лікарський — фах авторки тепер допомагає їй у письменницькій праці, але вона тепер не з книжок і не через скло мікроскопу вчиться таємниць життя: Вона могла б тепер сказати словами Гете: „*Wem zu glauben ist, redlicher Freund, dis kann ich dir sagen: Glaube dem Leben; es lehrt besser als Redner und Buch!*“ (Я можу сказати тобі, сумлінній друге, кому вірити: вір життю, воно вчить краще від промовів і книжок).

Поки авторка покладалася на дані медичних підручників, вона була не спроможна охопити цілість світу і життя. Її світові бракувало великого осередку. Смерть приходила в нього не знати відки, і авторка була безсила не тільки протистати їй як лікарка, а і розкрити їй як письменниця. Вона приходила в світ її оповідань так само незагненно, як у світ бойків з її „Загорілій полонині“ приходять події війни, які піашать їхнє життя і добробут. І як бойки її оповідань, прозріваючи, починають розуміти, що причина

їхніх страждань і запорука їхнього майбутнього є їхня привналежність до України, так і авторці відкривається тепер з більшою глибиною тема України.

„Ціна життя“ могла відбуватися де завгодно. Там є загадки про Львів, є українські імена, але нічого органічно українського в цій книжці ще нема. Авторка не розкрила українств в його рациональній і ірраціональній сутності в тих оповіданнях. Тепер вона це робить, як її герой, пройшовши бурі і злигодні останнього десятириччя. У неї появляється не тільки українська тематика — тематика визвольного руху {„інші дні“, „Ціянкалій“, „Гострий наказ“ та ін.}, у неї появляється внутрішнє відчуття місії українця на чужині і в світі, душевна проблематика народу, що бореться за своє визволення. Вона відчувається в таких оповіданнях, як „Подчка“, „Між ними теж є люди“. І саме вона дала змогу письменниці об'єктивно і людяно підійти до змалювання інших націй в їх збігах і відмінностях від української долі і характеру. Зокрема варт піднести тут оповідання з жідівською тематикою, що продовжують тематичну традицію Франка і Коцюбинського („Замірення“, „До прадідівських країн“, „Однакові“).

Відкриття цілісності людини і світу, ствердження єдиного і потужного потоку життя по-новому закреслило ті проблеми, які здавна найбільше хвилювали авторку: проблему смерті і проблему оптимізму і прийняття життя — чи пессімізму і заперечення його. Проблеми ці ледве чи розв'язні, якщо підходить до них логічно, з мірілами підручника біології чи медицини. Але їх знімає прийняття цілості життя. Благословенна стає ніч народдження дитини під бомбардуванням („Благословенна ніч“). Благословенна пам'ять зору в осліплях („Мандрівка незнайомого пана“). Радість життя невіддільна від його болів. Авторка приходить тут до сучасного віталізму, який на свій голос звучить у різних літературах сучасного світу, виявляючися то в активізмі од чаю в Сартра й Ануї, то в філософії віри Ясперса, то в мужній терезості Ігнаціо Сильоне, може найближчій авторі: „Існує неминучий біль, закладений у саму суть людського життя, і людина мусить сміливо йти йому назустріч і стати його другом“.

При такому підході навіть найтрагічніша тематика стає виявом життєствердження. А надто, коли подати ще тему мрії, творчої, будівничої, людяної мрії. Ця тема теж починає розкриватися авторці, і саме звідси йде в неї одна з провідних тем її нової збірки — тема „інших днів“, любити життя не означає коритися йому. Можна і треба протестувати проти того, що є в житті непотрібного і несправжнього, можна і треба мріяти про краще життя, можна і треба боротися за здійснення своїх мрій, можна і треба накладати життям у цій боротьбі. Це тема непримиреної любові до життя. Вона звучить у оповіданні „На шпілях“, коли мрія змушує Святослава покинути все і піти за сповненою життєвих сил Ізою. Це вона звучить і в мотивах українського визвольного руху, які з'являються в оповіданнях письменниці.

Тема „хвали життю“ — одна з давніх тем нашої літератури. В її насліджені з наших старих майстрів Парфанович наближче стоять до Михайла Коцюбинського. Школа ця виразно позначається на новій збірці оповідань письменниці. Авторка відходить дедалі виразніше від трохи манерної школи прози Пачковського-Яцкова і переходить під провід автора „На камені“ і „В грішний світ“. Це добра школа. Вона виявляється часом на віть у тематично-сюжетних зіставленнях. Якісні нитки в'яжуть „Туту“ з „На камені“. Жідівські оповідання Парфанович хочеться звязати з жідівською тематикою Коцюбинського, — особливо з початком новелі „Він іде“ (в кінці новелі Коцюбинський переходить до екстатичності, яка чужа творчості

Парфакович]. В описах гір і моря відчувається незаперечна наука чернігівського імпресіоніста. І сама величезна увага до пейзажу, можливо, йде теж від цього, надто тоді, коли пейзаж при всій повноті фарб ітонів набуває децо символічного значення, як це є в „На камені“ М. Коцюбинського і в „На шпілях“ Парфакович.

Школа Коцюбинського — добра школа. Але ледве чи можна і варт у наші дні відродити імпресіоністичні елементи його стилю. Сучасний читач хоче не тільки настроїв, а і сюжетності, напруженості дії. У Парфакович є спроби сюжетного жанру. Може найбільше вони увінчалися успіхом у мініатюрі „Між ними теж є люди“ з її лаконічністю, стисливістю, недоговореністю тези, висловленої в назві. Але це оновлення і найменше зв'язане з школою Коцюбинського. Бо сполучити розлогість настроєвих пейзажів і загальну настроєвість статики з динамікою ледве чи можна взагалі. Авторка пробує це робити в „Інших днях“, у „Ціянілі“, — але сюжет тут розпадається на мало пов'язані куски, дію треба встановлюти з натяків, панує фрагментаричність. Фрагментаричність ця — неминуча при наслідуванні Коцюбинського періоду його кримських оповідань.

Сюжетний будови твору письменниця надає другорядної ролі, поділяючи цим питому рису мало не всього нашого сучасного реалізму. Правда, вона може винагадуватися словами Джозефа Конрада: „Сила уяви — я, хотів би мати її — повинна використовуватися на те, щоб творити людські душі, розкривати людські серця, — а не показувати події, які, власне кажучи, завжди випадкові“. Але Конрад якраз приділяє сюжетові багато уваги. І друге і далеко важливіше заперечення: сама творча біографія письменниці і її героїв показує з невідхилювальною доказовою силою, як події останніх років розсунули межі її душі і її творчості і їхніх душ. Якщо в першій збірці місцем дії були вузькі мури львівської лікарні, а другої — цілісний, але вузенький світок маленької Бойківщини, то в новій збірці межі місця дії розсунулися від сибірського заполяр'я до тирольських Альп. І ніхто не заперечить того, що те поглиблення душевного світу геройів і авторчного світосприймання, про яке ми говорили і яке ціхує третю збірку новель Софії Парфакович, якоюсь і чималою мірою зв'язане з тими подіями, що викнула її і її героїв з того вузького „світка“, де здавалося їм, судилося їм прожити життя. А якщо так, то чому ж відмовлятися від мистецького упорядкування не тільки внутрішнього світу геройів, а і світу тих подій, які вони переживають і в яких воці формуються?

Але це вже полеміка критика з автором. А в завдання передмови входить не полеміка, а характеристика. Її ми можемо закінчити тим, з чого починали. Книжка оповідань Софії Парфакович — ланка в становленні нового реалізму нашої еміграційної літератури. Вона не вільна від хвороб цього літературного спрямовання, хоч деякі з них уже щасливо по-долу. Це забезпечує їй певне місце в історії розвитку цього стилю.

А для читача, якого цікавлять не так проблеми стилів, як цілість сприйняття літературного твору, ми можемо сказати, що збірка ставить перед ним ті проблеми, які його хвилюють, показує йому геройів, близьких йому, тонаю розківає красу своєї і чужої природи і — будить у ньому згадку про покинулу Україну, приносить частку аромату її околиць і її життя і тим самим іличе завоювати Україну знов для її народу.

„В серці кожного українця повинна бути його почуттєва Україна, заселена постатями і почуваннями. Письменник може тут багато зробити“, — писав про завдання нашої літератури Юрій Липа. Збірка новель Софії Парфакович вносить свою пайку в це заселення нашого серця постатями і почуваннями рідної землі.

Гр. Шевчук.

ЗМІСТ

	стор.
Благословенна ніч	
На службі життю	7
Благословенна ніч	11
Замирення	16
Гострій наказ	21
Майданівка незнайомого пана	26
До прадідівських країн	32
Інші дні	
Ціянкалій	41
Інші дні	49
Шумлять сосни на Кальварії	62
Триптих	67
Однакові	74
Між ними теж є люди	79
Подяка	82
Демон	
Бабочки перша високогірська тура	89
Туга	94
На шпилях	101
Демон	110
Ми чекали	116
Сонце заходило	131
Післямова	139

М У Р

